

ستيفان بروشفيلد

پول نا. ليڤين

هولو ڪوئست

ناگاداري

نهوه ڪانتاني پي بڪه نهوه

ومرگيراني

له عه ره بيه وه

شيرزاد ههيني

منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

هژرکوست

نکاڊاری نه وه کانتانی پی بکه نه وه

کتیبه که نه سدرترکردن
نه سالانی 1933-1945 نه نه اروپادا.

ستیغان بروشویلد
پول نا. لیفین

ورگیزانی نه عدره بیه وه
شیرزاد همینی

جلی 2007
همولیز

لەبلاوکراوەکانی سەنتەری لیکۆلێنەوی فیکریی و دەبیی دما
زنجیری (69)

سەرپەرشتیکردنی پڕۆژەی چەلی کتێب
ئیسماعیل گوردە، رێبین رسوول ئیسماعیل

ناوی کتێب: ئاگاداری نەموکانتانی پێ بکەنەو
ئوسینی:

ستێخان پڕوشەید

پول نا. لێش

و: شێرزاد هەینی

نەخشەسازی، دما

بەرگ: ئارام

تەرا: 500 دانە

چاپ: چاپخانەی تیشک

کوردستان/ هەولێر 2007

مافی لەمچەڵنەوی بۆ گۆڤاری دما پارێزراوە

وتەيەكى گورت :

ئەم كىتپە بە ناۋى ناگادارى ئەمەككەتەنى پىچ بىكەنەمە.
لە لايەن حكومەتى سويدى و لە سەر داۋاي پەرلەمانى سويد بە چەند زەمان بىلە
كراپەمە. ئەم كىتپە تىراۋى سويدەكەى ئەمەندە زۆر بوو، لە ھەر پۇلىك، لە ھەر
دەزگاپەك، لە كىتپەخانەكان لە شوئەنە گىتپەكان، زەمەرى زۆر دانراۋە و بە پۇست
و بە خۇراپىش بۇ ھەر كەسنىك داۋاي كىرەپە بۇيان رەوانە دەكرد.
ئەم كىتپە بە وئەنى جەرگەرەمە كارەساتى سوتاندن و قىرگىنى جولەكەپە لە
ئەوروپا بە دەست نازىپەكان بىلەكراۋەتەمە.
وئەنى و شىۋەنى كوشتەنەكان، راگوپزان و زەمەكردنى سامان و زانەكان لە زان و
ئەنفال و سوتەكى خاگى كوردستان دەجىت، كە بە دەست بەسەمەكان و
داگىر كەرانى كوردستان بەردەوام بەرەۋەپان كىرد.

شىرزاڧ ھەپنى

ھەۋلىپىر 2005/5/16

له کاتی گفتوگۆی سەرۆک حیزبهکان له یونیۆ 1 حوزیرانی 1997. سەرۆکی
حکومت یوران پیرشون پێشنیاری کرد بۆ ئەنجامدانی هەڵمەتیکی راگەیانندی
بەر بلاو له سەر قێکردن بە ناوی "بەسەرھاتە زیندووومگان levande
"historia".

نیازەگە ئەو بوو قێکردنەگەمی ماومی شەری جیهانی دووهم بکریته خالی دەرپاز
بوون بۆ باسکردنی بایەتی هاوکاری مرفاھەتی و نیموکرایی و یەکسانی.
دەست پێشخەری ((بە سەرھاتە زیندووومگان)) چەندین چالاکى سیاسى،
زانایارىیە بۆ دایک و باوک و بۆ سەرچەم کۆمەلانی خەڵکە. بەشدار بوونی
تایبەتکارووه بۆ خوێندنگاکان و جەخت له سەر زانکۆکان و توژینەومگان بکریت.
ئەم کتێبە یەکیکە له چالاکیهکانی ((بە سەرھاتە زیندووومگان)) کەوا بە
تایبەتی ئاراستەى گەورمگان کراوه.

پيشه‌گى:

حكومت داواى لئاكردپين نهم كتيبە دەريكەپين تا ببېتە بەشيك له دەست پېشخەريەك بۇ ((بەسەرھاتە زېندووھگان))، دانانى كتيبىك له سەر بابەتيتى گران و ھەم لايەن وەك ڤرکردن بە ماوھپەگى كورت كارىكى ناسان نيه. له بەر بروابوونمان بە گرانگى نيشاندان و پېشكەشکردنى بابەتى ڤرکردن بە شيوھپەگى دروست نهم گارەمان وەرگرت. زانيارى له سەر ڤرکردن شتېك نيه بتوانرېت بە شيوھى پروياگەندە پان وەك نەريتەگانى پېشەپى چارەسەر بگريت. ھەلسەنگاندينش دەگەرېتەوہ لای خەلگانىتر كەوا برپار له سەر سەرکەوتنى گارەلمانمان بدن. کۆشمان کرد بۇ ناوتەمکردنى بابەتە زانيارپەکان بە دەنگى کەسەکان.

ناچار بووين چەندېن برپارى قورس بەدېن، كارىكى بەژانە كەوا له ناو چەندېن دەنگ و سيما، بېزاري بکەين و لېيان ورد بېنەوہ. خەلک زۆر له سەر ڤرکردن دەزانن، بابەتەگە له ميژه بە تيرى باس کراوہ. رېگا بۇ نوشفيتز پرؤياگەندى رفايەتى دەگۆرېت بۇ مەسەلەى پۆلکردنى ناسەمیزاد و جياکردنەوہ و دوورخستەنەويان و له کۆتاپيشدا بۇ له ناو بردىنى جەستەپيان لەو نۆردوگاپانەى بۇ نهم مەبەستە دروستکراون. ئەستەمە بتوانرېت نەو زانانە دەست نيشان بگريت کەوا له نەنجامى بۇ چوونى نازپيەکان بۇ دامەزراندنى ئەلمانپاى گەورەى خاوەن ((رەگەزى بېگەرد))، بەلام قەوارەگە روونە. قوربانپەگانى ڤرکردنە بە بەرنامەگە گەيشتە 6 - 5 مليون جولەگە و نزيكەى نيو مليون قەرەج و ژمارەى سەد ھەزار کەس و ھەروھەا شاھيدى يەواو چەند مليون مەدەنى پۆلۇنى و گيراوى شەپرى سۆڤيتە. بەلام نەو ژمارانە چى دەگەپنى؟ له بەر نەوہى ژمارەى نەمرەى زۆرە بۆپە ماناپان نامېنى، دواپيش ناسان نيه ماناپە راستەقېنەگەى له بېر بگريت. بۆپە پېوېستە مرؤف کلاشى نەوہ بکات کەوا له پشت ھەر نەمرەيەك ناوېک، دامەزراوېسەك، کەسېک دلسۆزى ھەپى، دوارۆزى بە فيرۆ چوو، منال، داپک و باوک و خزم. بۆپە نېمە له لاپەرى داهاتوودا دەست بە باسکردنى

منالەكانى ((بولنھوزردام)) دىگەن، چىرۋىكىگە كۆتاپەكەي خەمناكىيە. بەدخەھە سىماي قىرگىن وايە، نازىيەكان لە شەرەكەدا يەك مىليون و نىو منالى جولەكەيان كۆشت، لە نۇ منالى جولەكە لە ئەوروپا نۇيان گىانيان لە دەست دا. پىرسىيارەكەش ئەويە چۆن كرا؟ ھىوامان وايە ئەم كىتەپە ھاوكارى بى بۆ رووناك كىرنى لايەنى قىرگىن لە سويد، ھىروھە بىتە خالى دەرچوون بۆ گىتوگۆ لە سەر روشت و نىموگراسى و نىرىتەكان و بىنەماكانى مرقىفەيتى لە نىوان باوك و منالەكانىيان، نەك ھىر بۆ ئەم سەردەمە و بىس بەلگو بۆ دوارۋۇش. بەلام كىتەپەكە ھىر ئەونىدە بىتە سەرتاپەك بۆ ئەوانىي بايەخى پىدەدەن. ئەم زانىارىيانەي كە تىدايە بەشىكى كەمە لە سالە ترسناكەكانى شەرى جىھانى دووم. نىمە تەنيا رووگەي دەبزوۋىنن و بىس ، بۆيە داواكارىن ھىموو خۇپنەران خۇيان كۆش بەكەن و خۇيان بۆي بەگىرۋىن.

لە كۆتايىنا ئەو بە ھەل دەزانىن سوپاس پىشكەش بەم ھىموو كەسانە بەكەين كە پارمەتايان دايىن بۆ دانانى ئەم كىتەپە لە ماوھى دەرچوونى بە ماوھىيەكى كورت. چونكە بى پارمەتى ئەوان نەدەگرا، ئەركى زۆرتەر لە پىويستيان كىشا بۆ تەواو كىرنى Bokförlaget nature och kultur ئەم پىرۋۇشە ، ئەونىش ، لىنا ئالبىن دەزگاي پەخشى. ئەنا - كارىن بوھانسون(بەرپىرسى پىرۋۇمەكە و كارگەر لە بەشى راگەيانىن لە بارمگاي حكومەت لە روزنەباد)، سانا بوھانسون (وىنەكان). پاكوب فىجىليون(نەخشە و نىگارمەكان). ئەلسا فولفارت ((نەخشەسازى بەرگەكە)) ، مارتىنا زونابند و نىفانوكرىرى ((وەرگىران). سوپاسى پارمەتى ئەنيتا كارب و مىالوفنچارت دىگەم، كە لە زۆر بوۋاردا پارمەتايان داوين و بەبى ئەم پارمەتايانە ئەم كىتەپە تەواو نەدەبوو.

ستۇكۇلم لەينايىد / كانۇنى دوومى 1998

ستىفان پىروشىلىد و بول. ئا. لىيىن.

*مەبەست لە ۋەشى قىرگىن ئەم دەقەدا قىرگىن بە كۆمەلى جولەكەيە لە ماوھى شەرى جىھانى دوومەدا بە دەستى نازىيەكان لە ئەلانىا لە سەردەمى ھىلەدا.

منازل ناژەلی تاقیکردنەوهی تاقیگەکان :

له نیسانی 1945 دا هیزمکانی هاوپییمانان هیزشیان گه‌بسته ناو خاکی ئەلمانی نازی، بەلام ئەلمانی تا 8 ی / مایو/ ئەبیری هه‌مان سال دەستی نەدا. سەرەرای ئەوهش شارەزاکانی روودانی تاوانەکان ئەوهی له دەستیان هات بە‌نگەنامە‌گانیان هه‌وتاند و راستییە‌گانیان سەرۆژر کرد.

له کاتژمێری 8ی نیواری رۆژی 20ی ئەبریل/ نیسان که‌وا هه‌مان رۆژ بوو که دوا پادی له دایک‌بوونی هتله‌ر کرا. ئوردوگای گرتنی نیونگام Neuengamme هه‌لگه‌وتوو له دەر‌وهی شاری هامبۆرگ گه‌راوه ئەسکە‌ندە‌لفیه‌کان به پاسی سبی چۆنگرا. له ئوردوگاگه‌دا 20 منالی جوله‌که‌ی تهمهن 12.5 سال هه‌مبون، ده‌یان کیز و ده‌یان گوێر بوون، له‌وانه جواریان خوشک و برا بوون . ئەوان بۆ رزگار بوون نە‌بوون. ئەوانه بۆ ئەوه‌ی تاقیکردن‌ه‌وه هه‌لگه‌را بوون. چه‌ند مانگ بوو دکتۆری SS کورت هاپسمایر ئەنجامی دەدا. چه‌ندین ئەشتر‌گه‌رییان بۆ منالان کرد بوو بۆ دەر‌هێنانی گه‌ڕ ئافواییان له چه‌سته یان و دهرزی وهره‌م ((سبیل))ی زه‌ندووێان له پشتیان د‌هد. بکتریا ئەم نه‌خۆشیه‌یان راسته‌وخۆ به‌ بۆریه‌ک له سبیه‌گانیان د‌ه‌کردن. هاپسمایر له لیپرسینه‌وه‌ی سالی 1964 دا له گه‌لی ئەنجام د‌زابوو وتبوی ((من هه‌یج جی‌اوازی مە‌بە‌دە‌نیم له نیوان جوله‌که و ناژه‌گه‌کانی تاقیکردن‌ه‌وه‌دا هه‌ست پێ‌نه‌کردوه)).

پاش چه‌ند سه‌جاتی‌ک منالە‌کان و جوار گه‌راوه گه‌وره‌که‌ی که ج‌اوی لێیان ده‌بوو گ‌وس‌ترانه‌وه بیه‌ناه‌ی خ‌ویندنگه‌یه‌کی گه‌وره له هامبۆرگ پێش نیوه‌ی شه‌و گه‌یشتن. جوار گه‌وره‌که دوو دکتۆری فرانس‌اوی ((گابریل فلورنس و رینه کونیه‌وله و دوونه‌که‌ی تریش هۆله‌ندی بوون ئەوانیش دیرک دیوتیکو و ئەمنتۆن هولزل)) بوون. خ‌ویندنگه‌که‌ی ئەو ده‌سته‌یه‌ی بۆ ره‌وانه کرا ناوی بولینه‌ا‌و‌وزر بوو و چه‌ند مانگی‌ک بوو کراب‌وهه‌ باشکۆیه‌کی گرت‌وخانه‌که و بۆ کۆکردن‌ه‌وه‌ی ئەو ئەسکە‌ندە‌لفیانه‌ بوو که نیازیان بوو نازادیان بکەن.

ده‌سته‌که راپه‌تچی ژێر زه‌مینه‌که گران، له ژووری سوتانی سوتە‌مه‌نی‌دا بۆ گه‌رم‌کردن‌ه‌وه گه‌وره‌گانیان به‌ بۆریه‌ک به‌ بنه‌یچه‌که‌یان هه‌لواسین ، د‌واییش

مناڵەكان ھەندىكىيان دەرزى مۇرفىنيان ئى درابوو يەگىتيان شىرپوو ناوى جورجيس ئەندىرە كوھن بوو. بە پىي ناخاوتنى دىكتۇرى نەس نەس ئەلفرد تىزىنسى بەگەم جار جۇرجيس بە خەوتوى لە سىدارە درا. ئەو بە دىوار ھەلئاسرا وەك ئەوانى تىر نەبوو كە بە بۇرىيەكە ھەلئاسران، عەرىفى نابەتتى نەس نەس پوهان فرام بە ھەموو ھىزىكەو توندى دىگردن.

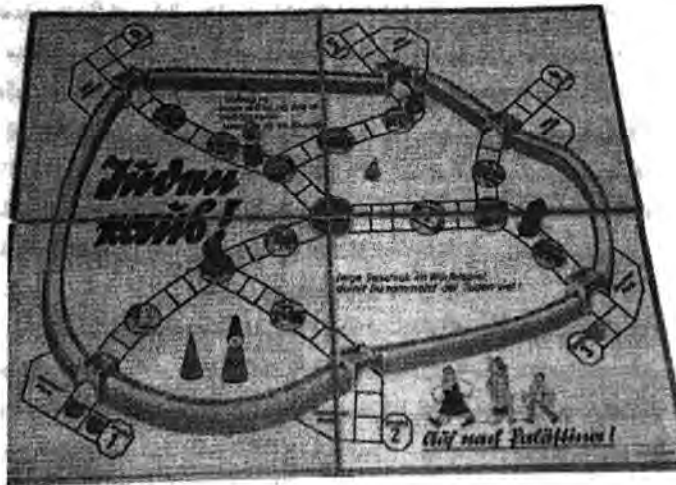
مناڵەكان دوو دوو وەك تاباؤ ھەلئەواسران، ئەوانى لە لىپرسىنەو ھەكەى سالى 1946 دا دوانيان دا بوو وتبويان ھىچ لە مناڵەكان فرمىسيان لە چاوان نەماتە خوارى. بە مردنى مناڵەكان پىكى شادى ھەلئرا و جگەرە بە سەر پىاوانى نەس نەس دابەشكرا و دواى ئەوان نۇرەى بىست گىراوى سۆفيمتى ھات، ناويان نەزانرا. بەلام ناوى مناڵەكان وا بوو((مانيا ئەلتمان 5 ساڵە. لىكابىر نەباوم 12 ساڻ و سركىس گولنىگر 11 ساڻ. رىشكاهىر زىرگ 7 ساڻ. ئەلكسىندر ھوردمان 8 ساڻ. ئەدوارد ھوردمان 12 ساڻ. لىكابىر ھىرمان 8 ساڻ. جورجيس ئەندىرە كوھن 12 ساڻ. بلومل مكلر 11 ساڻ. جاكلين مورجىستىر 12 ساڻ. ئەدوارد رابىشناوم 15 ساڻ. سىر جىووى سىمون 7 ساڻ. مارىك ستاينباوم 15 ساڻ. ھەسەرمان 8 ساڻ. ئەلىناور ھىتونىسكا 5 ساڻ. رومان ھىتونىسكى 7 ساڻ. رومان زىلر 12 ساڻ. روشلا زىلر بارى 9 ساڻ.

بۇ رۇزى دوى تەرمەكانيان بۇ نوپىنگلم رامانران بۇ سوتاندن. ئىستا خوئىننگاگە ناوى پانوس كورزاك شولەپە و لە ھەوشەى خوئىننگاگە گولى بچوك راگىراون بۇ بىر ھەرى مناڵەكان.

لە 17/ نوگست/ ئابدا باوكى منال جورجيس ئەندىرە و خىزانەكەى لە شارى پارىس بۇ ئوشفىتزد دوور خرابوۋە، ئەوشى كاروانى زمارە (27) ھەمىنى جولەكەى فرىساوى بوو كە دوور خرابوونەو و پەككە لە دوا كاروانى دوور خرابووى جولەكەى فرىساوى بوو. بە گەيشتنى جورجيس ئەندىرە بۇ ئوشفىتزد بۇ تاقىگەى تەندروستى ھەلئىر دراو لە كۆتاپىەكانى نولمىر / تشرىنى دوومە گواسترا ھەو نوردوگاكى نوپىنگام.

پیشه‌گی:

نتوانرنت میژووی نازییه‌کانی ئەلمانیا له نازییه‌کانی جیهان جیا بگرته‌وه، فێرکردن له بیرمکانی نایدلۆزی رەگەزپەرستی ئودولف ھتلر سەرچاوەی گرتوووە کە لە کتێبەگی ((خەبەتەم Mein Kampf)) روونە. ئە ھتلر و ئە حیزبە نازییه‌گی بۆیان ئەدەکرا نەگۆی لەو بەکن کە دژیەتی کۆمەڵگای دیموکراسی و بەھاکانین. لە لای ئەوان ((رەگەز)) لە پێش ھەموو شتێک بوو. ھیچ بەھاکیان بۆ مرۆڤ بێجگە لەوگی کە مرۆڤ نە دەستی بێ بۆ نامیری دەولەتی رەگەزپەرستیان بێ دادەنا. بە وەرگرتنی دەسەلات لە 30/یەنابەر/کاتوونی دووھەم 1933 لە لایەن نازییه‌کان پەکسەر ئەم ئایدلۆژیانمان پەپەرەو کرد.

پیشینه‌گانی هزری ره‌گه‌زپهرستی

هزری ره‌گه‌زپهرستی له نه‌وروپادا له مینزه ره‌گی داگوتاوه و گه‌سه‌ی کردوه، رووناکبیران و هه‌پله‌سوفه‌گانی سه‌ده‌ی حمفده‌یه‌م پیشینی جوره‌ها ره‌گه‌زی مرۆفیان کرد بوو. له سالی 1854دا دیپلوماسی فرانسای نهرتور دوجوبینو کتیبیتی به کاریگه‌ری زۆری له ژنر ناوی ((نایمکسانی له نیوان ره‌گه‌زگانی مرۆفنا)) بلاو کرده‌وه و پیشینی نه‌وه‌ی کردبوو که‌وا ره‌گه‌ز ((ناری)) خۆی به زلتر و شکۆتر ره‌گه‌ز ده‌زانی، هه‌روه‌ها هه‌په‌ شه‌شی له ((ناویته بوونی ره‌گه‌زی)) له گه‌ل ((بیجگه له ناری)) له‌وانه‌ی به هه‌مان پله گه‌شه‌بان نه‌کردوه ده‌کرد. ئەم بۆ‌چوونەش له لایەن توندروه ئوروپایه‌کان و ئیمپریالیزمه‌کان کاریگه‌ری زۆری هه‌بوو. له به‌ر رۆشنایی بیردۆزی گه‌شه‌سهندنی سروشتی تشارلس داروین که ده‌لئیت ((نه‌و که‌سه‌ی زۆتر خۆی بگونجینی نه‌و ده‌مینی)) باشان بیاوانی هزر و رۆشنفکران ئیشیان بۆ چه‌سپاندنی ئەم هزره له کۆمه‌لگا کرد. بیردۆزه‌کی داروینی کۆمه‌لایه‌تی که‌وا ناسرابوو چه‌ندین بۆ‌چوونی ده‌گرتوه که بوخته‌که‌ی وایه بۆ ((به‌هیزه‌کان)) ره‌وايه بریار له سه‌ر ((لاوازه‌کان)) به‌ده‌ن. رووناکبیری نه‌لمانی - ئینگلیزی ه.س.شامبرلین H.S. Chamberlain له سالی 1899دا بیرۆکه‌ی نه‌وه‌ی که‌وا ((ره‌گه‌زی ناری)) که‌وا میتالی جرمانس سه‌رده‌سته‌یه‌تی ده‌توانی ئایینی کریستیان و شارستانی نه‌ورویی له ترسی دوژمنی جوله‌که‌ زگا‌ر بکات.

به‌ره‌نه‌ست کردنی سامیه‌ت و بایولوژی ره‌گه‌زی

جوله‌که له چاخه‌گانی ناوهرسته‌وه له نه‌وروپا زیاون، له سه‌رته‌گانی سه‌مه‌گانی ناوهرسته‌وه که‌نیه‌سه جوله‌گه‌بان به‌وه تاوانبار کرد که‌وا نه‌وان به‌سوعیا کوشته‌وه و به‌وه‌ش تاوانبار کران که‌وا به‌سوع به‌ مه‌سیح نازانن. ئەم بۆ‌چوونه ره‌وشی جوله‌گه‌ی به‌ره‌و خراپی بێرد و له چه‌م‌ده‌ی رابردوودا هیرشی توند و کۆمه‌لگه‌وێیان دهره‌ق کراوه. به‌هه‌لگرده‌ی باهۆزی دیموکراسیه‌تی شۆرش

فرانسا له سالی 1798 رهوشه کهمان کهمن هیور بۆوه و دهروزه‌ی چاکبوونی رهوشی جولهکه گرایهوه و وای لئهات بمانی نازدی جولهکه ناو بکریت له چمرخی نۆزدههم تونیان وهک مرؤف ناسایی بهشداری کۆمهله بکهن. له کۆتابه‌کانی چمرخی نۆزدههم شیوهی نویی دزایه‌تیکردنی جولهکه سهری ههلهنا ((دزایه‌تیکردنی سامیهت)) کاردانه‌وهی له سهر دهرکردنی نازادیه‌کان هه‌بوو. دزایه‌تیکردنی سامیهت بووه چهکیکی سیاسی، له رۆژانی قه‌میرانه روحیه‌کان و ئابوورییه‌کان و سیاسیه‌کاندا په‌نجه‌ی تاوانیان ناراسته ده‌کرا که‌وا جولهکه کاربگه‌ری زۆریان له سهر کۆمه‌لگه هه‌یه و جوله‌که‌ش به‌وه تاوانبار ده‌کران که‌وا پیلانیان هه‌یه بۆ وهرگرنتی ده‌سته‌لاتی هه‌موو جیهان.

له‌و ماوه‌یدا زانستی هاوچه‌رخ مۆرکی بیرۆکه‌کانی ناروینی کۆمه‌لایه‌تی پێوه نووسا و سیمای ناسراو به‌ ئه‌یوجینک وهرگرت ((هه‌موو پێویسته‌یه‌کانی بکریت تا که‌مسی زکماکیبوون له‌ ناوک . ئاوه‌مه . نه‌بیئت)) هه‌روه‌ها باس له‌ پارێزگاری ره‌گه‌زی بێگه‌رد کرا. خاوه‌نی ئەم جۆره‌ بیردۆزانه‌ ده‌یان ووت کۆمه‌لگه‌ له‌ لایهن ناوکی بوونی بێ‌که‌لک ((لاوازی هه‌ره‌شه‌ی لئه‌دمکات و ده‌یان ووت ده‌گرێ پاراستن و چاککردنی جۆری)) (تهندروستی) کۆمه‌له‌ بکریت به‌ قه‌ده‌غه‌مکردنی ئەو ناوکه‌نه‌ له‌ زۆر بوون و بلاو بوونه‌وه. بۆ‌چوونه‌کانی ئەم بزله‌ له‌ چمرخی بیسته‌م له‌ ئەوروپا و ولاهته‌یه‌گه‌رتووه‌کان به‌ نه‌زۆککردنی ژماره‌یه‌کی زۆری ژنان جیه‌جی کرا.

له‌ سالانی شه‌ری یه‌که‌می جیهاندا 1914-1918 دا روون بۆوه که‌وا کۆمه‌لگای پێشه‌سازی ده‌توانی کۆمه‌لگۆزی یکات و زۆر له‌ شه‌رکه‌ره‌ دێرینه‌کانی حیزبی نازی و بینه‌رانی کاره‌ساته‌که‌ و شکان و نسکۆی ئەله‌منیا جوله‌که‌مان پێی تاوانبار ده‌کرد، وسته‌ و هاندەر بوو بۆ تۆله‌سه‌ندن، نازییه‌کان وتیان پێویسته‌ ئەله‌منیا رزگار بکه‌ین و له‌ سهر نوێ له‌ دایک بیه‌وه‌ ئه‌ومش به‌ په‌یره‌ه‌وکردنی سیاسه‌تی زانستی باه‌ولوحی ره‌گه‌زی و به‌ پارێزگاری ناوکی بوونی بێگه‌رد و دز به‌ سامیه‌ت، ئامانجی ((ره‌گه‌زی بێگه‌رد)) و کۆمه‌لگای هاوشان که‌ جیاوازییه‌کانی (سروشت له‌ نێوان مرؤفدا جیه‌گی ریز و ستایش بی).

ياساكانى نورنىبرگ پر به پىستى بىردۆزمكان بوو، ئەو ياسايە جولەكەى گرتەوۋە
و دوايش قەرىج. تەنيا بۇ ((ھاۋالاتى خاۋەن خويىن ئەلمانى يان ئەوانەى
پەيوەندىيان پىۋە ھەپە)) رەۋايە مەنى تەۋاۋى ھاۋالاتى پىيادە بىكەن، دوايى
زانايانى ياسا و پارىزەران ئەۋەشيان خستە پالى كە دەلى ((لە دۇى ھەموو
ياساكان كە دەلى ھەموو مرۇف پەكسانن سوشىيالىستى نەتەۋەپى رىنەمايى
توندى پىۋىستى لە مەر جىاۋازىيەكانى بىنجىنەمى مرۇفدا دانا)).

ئەۋەى ھۆكارى بىنجىنەمى ئابدۇلۇزى و دەروونى و تەكنەلۇزى بۇ قىرگىردنى
داپشت و لە نىۋان سالانى 1933 - 1945 دا بە پىي ئابدۇلۇزى ھتلر و نازىيەت
پرۇسەكانى كوشتن و قىرگىردنى بە كۆمەل دۇ بە جولەكە و قەرىج جىبەجى كرا.
لەۋە زۇرتەر جىگەى بېروا كىردن نىيە بۇ دەست بە سەر گىرتنى رەگمەزىيەكى تر. ئەو
مرۇفەى كە بە روونى ھەست دەكات كەۋا رەجەلەكى دەگىرپتەۋە سەر
رەگمەزىيەكى بىگىرد و ھەرگىز ئەم ھۇشە كوم ناكات. رەگمەز كەس بەرز دەكاتەۋە
بۇ روونكىرەنەۋەى خود لە راستىدا. ھىزىكى زۇرى پىدەبەخشى و دەتوانم بلىم
لە سەرۋى سىرۋشتەۋىيە. ئەۋەى كە لە كەسىزى جىا دەكاتەۋە كە لە رەسەندا
ئەۋىش ئەم تىكەلە مرۇيەدا بوۋە كە كەسانى تىرى ھەموو كۆشەيەكى ئەم
ئاۋەدانىيەى ھاتىتە ناۋى.

ھەس.شامىرلىن. زاناي رەگمەزكانى ئەۋروپى.

مەسەلەى جولەكە مەسەلەمەكى ئابوورى نىيە و بەس، بەلگو مەسەلەى رەگمەز و
كىشەى شارستانىشە. جولەكايەتى كلەساتى مىللەتانى ئەۋروپايە.

بار ئىمانئوئىل لىتاندر. جازرگان و پەرلەمانتارى سوېدى 1912

ئەۋە گەمەپە (Juden raus!) جولەكە بۇ دەرمەۋە كەۋا كارگەى ئەلمانى لە
سىيەكان پىشكەشى گەۋرە و گچكەكلىيان ۋەك ((پارىيەكى خۇش)) يان كىردىۋو.
كلۇرى بوگەشۋەشەكان پارىيەكە ۋەك ئەۋە كلۇۋانە بوۋە كە جولەكە لە سەدەكانى
ئاۋەرستاندا ناچار كرا بوۋن لە سەرىيان بىكەن، دەتوانى ئەم كارىكارەگەز دۇ بە
سامىيەت لە سەر كلۇۋەكە بىينىت. ھەرۋەھا ئەم نوسىنەش لە سەر تابلۇكە بەدى

دهگرت ((نهگمر سرکهوتیت بؤ دهکردنی شمش جولمکه نهوا سرکهوتنکی روونت به دجست هیناوه)).

نهو گمنجانه هیر نابن بیجکه لهوهی وهک نهلمانیهک بیر بکاتهوهو بجولیتوه، نهو کیژ و کورانهی له تهمنی ده سالییدا له ریکخراوهکمان دهبنه نهندام مزنده وایه کهوا پهکام جاره ههواى باک ههلمهمن. باش چوار سال له پيشروهی دینه ناو ((هیزهگانی هتلر)) و لهویش چوار سالیان دههیلینهوه (....) له درتزیای ژانیاندا سریهست نابن.

وتاری نوولف هتلر له

1938/2/2

کورنک له هیزهگانی هتلر کیژولهیهک له کلؤلنکی نهلمانی له پؤلونیا. نهو کلؤلنیه دروستکراوه به مهیهستی گمشی ((بواری ژیان)) ی نهلمانی له خورهلات. دانیشتوانه راستهقیهنگان دوورخرانهوهو خیزانه نهلمانیهکان دهستان به سر کیلگهکانیان داگرت.

N° 413		SERIE		Direction de police	
PRÉFECTURE D'INDRE-ET-LOIRE				Abbaye de Bourgueil	
Carte d'identité					
	Nom : BUCHNITZ		Expire le :		
	Prénoms : ANNY - Yolande		Date et lieu :		
	Profession : sans		11 Mars 1938		
	Né le :		à SAINTE-GENEVÈVE		
	Département : Indre-et-Loire		BOURGUEIL (Gironde)		
Signalement :					
Taille :		Né(e) :		A TOULOUSE le 14 Décembre 1940	
Cheveux : blond		Sexe : femelle		Le préfet	
Manteau :		Forme générale du visage :			
Yeux : bleus		Teint : rose			
Signes particuliers :		Corp. : mince			

پسولهی ناسینی ئانی هوروفیتز

باش داگر کردنی فرنسا له سالی 1940 له لایهن نهلمانیهوه سر ژمیری ههموو جولمهکانیان کرد و نهوش پهکام ههنگاو بوو بهرو فرکردن.

ئانى ھوروفىتيز لە داپكبووى ستراسبۇرگە 1933. جۈلەگە ((بېگانەى ژىر جاودىزى)) ئەمە بوو كە لە سەر پىسولەى ناسنامەكەى ئوسرابو، گىراو بەكەم كەس بوو، رەوانەى ئەم ئوردوگەى نىزىك تورز كراو، دواپىش بۇ ئوردوگەى درانسى كە پەككە لە ناوجەكەى دەور و پىشتى پارىس و لەمۇشەمە لە 11 / سېتەمبەر / ئەپول / 1942 لە كاروانى 31 لە فرىساو، بۇ لوشفىتيز دور خراپەمە. فرىدەى داپك و خوشكى باوليت تەمەن 7 سائەى لە گەل چوو، ئەم گەشتە ھەزار كەس بىلو و زن و مەنل بوو. بە گەشتىنەن 600 كەسىن ناوئوسكرىن لەوانە ھەممو مەنلەكان بۇ زورمەكەى گاز. ئانى و باوليت دوو كەسى نىزەكى پەك مىيون و نىو مەنلە، جۈلەكە بوون لە ماو، قىرگىندا كوژران. رىژەى رزگار بوونى مەنلەن پەك لە دە مەنل بوو، بواری رزگار بوونى مەنلە جۈلەكەكان لە ھەندى شۇپىندا ھەر نەبو وەك لە پۇلونىا و ولتانى بىلەك.

پۇپۇستە پەرورەدەى تەواى گەنجانى ئەلانى بېچكە لە خوئىننگا و مالى داپك و باوكيان لە ھىزەمەنى ھىلر چەستە و گىبان و رەوشتەن بىكرەت تا لە گەل گىبانى سوشىالېستى ئەتەمەى بۇ خىزمەتى گەل و پەرورەمەنەكەنى بىگونجى.

(چەند بېرگەكە لە دەلى پەلەكەى ھىزەمەنى ھىلر) ھىلر بىگەند 1935

ئەم وئەنەپە لە كىتەبى مەنلانى ئەلانى ((Der Giftproz)) (فارچكى ژمەرى) وەرگراو، كە لە سالى 1938 پلاو كراوشتەمە. دىيارە كە چۇن بۇ ئەمەى خوئىننگەكان لە مامۇستا و خوئىننگارانى جۈلەكە پەك بىكرەتەو، و بېپۇتە ((نارىبەگى بىگەرد)).

ھەروەھا كۆتۈرگە ئەۋەدى روون كرىتەرە ۋەك جۇن زەھمەتە جىياۋزى لە
نۇنۇن قارچى زەھراۋى ۋە ۋە قارچە بىكرېت كە دەھورۇت. ئاۋاش زەھمەتەرە
جىياۋزى لە نۇنۇن جۈلەكە ۋە دز ۋە ئاۋانبار بىكرېت.

1919 / 16 سېتىمبەر / ئەپىلۇل

ھتلەر دەھچىتە ناۋ حىزبى كرىتكارى ئەلمانى (DAP)

1920 / 8 ئوگۇست / ئاۋ

دامەززانلىنى پارتى كرىتكارى ئەلمەۋىي سوشىيالىستى

ئەلمانى NSDAP

1923 / 8. 9 / ئۆلەمبەر / تشرىنى دوۋەم

كودەتا ھتلەر ۋىستى ھۆكۈمەتى باپرى بروخىنى بەلام ھەرسى

ھىنا. لە ئەپىرل / نىسان بۇ ماۋى 5 سال ھۆكۈم درا ۋە ھەۋش سالى 1924 بوو

لەم زىنداندا كىتېبى (خىياتەم) Mein Kampf نوۋسى.

1925 / ئۆلەمبەر / تشرىنى دوۋەم

ھىزەكانى ئەس ئەس لە مۇنىخ دامەززا بۇ ئەۋەى بېئىتە پاسەۋانى تاپبەتى
ھتلەر.

1928 / 20 / ماپو / ئەپىر

ھەلبۇزاردىنى پەرلەمان، حىزبى نازى رېژى 2/6 لە دەنگەكان ھىنا.

1930 / 14 / سېتىمبەر / ئەپىلۇل

ھەلبۇزاردىنى پەرلەمان. لە ۋە كاتەى جىهان لە سستى ئابۋورى دابوو

نازىپەكان رېژى 18.3% لە دەنگەكانى ھەلبۇزاردىيان ۋە دەست ھىنا.

1931 / دېسىمبەر / كانوۋنى بەكەم

ھەللاسنى تەنگەزەى بىكارى لە ئەلمانىا. زمارەى بىكاران گەپشە 5.6 مىليون

كەس.

بەھارى 1932

ھتلەر دوو خول ھەلبۇزاردىنى بۇ ۋەرگرتنى سەرۋاىمەتى دەھۇرېنى.

31 يۈلېو / تەمموز

هه‌لبزاره‌نی په‌رله‌مان، پارتی نازی سه‌رکه‌وتنیکی زۆر له‌ هه‌لبزاره‌نه
نازاده‌که وه‌دمست دێنی و نازییه‌کان ده‌بته‌ خاوه‌ن گه‌وره‌ترین حیزب له‌ ئە‌لمانیای
به‌ وه‌رگرتنی 37.4 رێژه‌ی ده‌نگه‌کان.

6 نو‌فهمبه‌ر/ تشرینی دووهم

هه‌لبزاره‌نی په‌رله‌مان. نازییه‌کان باشه‌کشیان بوو و رێژه‌ی 33.1 ده‌نگه‌کان
ده‌هێتن.

1933 30 نیاب‌ر/ کانونی دووهم

ئودولف هتلر ده‌بیته‌ راوێژکاری ئە‌لمانیایا، په‌کسه‌ر جوله‌که‌کانی
ئە‌لمانیایه‌ست بسه‌ر هه‌لدانی سیاسه‌تی نازییه‌تی دژ به‌ جوله‌که‌ ده‌که‌ن.

20 ئا‌دار/ مارس

دانیایه‌که‌م نوردو‌گای گرتن نه‌ویش داخا‌و(Dachau)ی دووری 16کم
هه‌لکه‌وتووی باکووری رۆژئا‌وای میونخ.

1. 3 ئە‌بریل/ نیسان

پاریزه‌ر و دکتوره‌کان نه‌چوونه‌ گه‌ره‌که جوله‌که‌ نشینه‌کان.

ئە‌بریل/ نیسان

ده‌رگردنی جوله‌که‌کان له‌ فه‌رمانه‌که‌ حکومییه‌کان.

15/ مایو/ ئە‌یار

دامه‌زراندنی سوتانگه‌ی ناشکرا بۆ سوتاندنی ئە‌و کتێبانه‌ی نوسه‌ر‌فکانیان جوله‌که‌
بوون یان دژ به‌ نازییه‌ت نوسه‌ر‌ابوون.

14/ یولیو/ ته‌مموز

حیزبی نه‌ته‌وه‌یی سوشیالیست نازی ده‌بیته‌ تاکه‌ حیزبی مۆلتهدرا‌و له‌
ئە‌لمانیایه‌دانی ئە‌و یاساپانه‌ی که‌وا نه‌زۆک‌کردنی به‌ زۆری بۆ فه‌ره‌ج و جوله‌که‌ و
ئە‌لمانییه‌ که‌م نه‌ندامه‌کان و به‌ده‌نگه‌کانی دانا.

سه‌پته‌مه‌ر/ ئە‌یلول

لادانی هه‌موو جوله‌که‌کان له‌ هه‌موو چالاکییه‌ رۆشن‌بیرییه‌کان.

((ته‌واوی خشته‌که‌کتییه‌که‌ له‌ لاپه‌ره‌کانی)) (دایه‌.

ژيانى جولەكەكان پيش شەر

پيش گەيشتنى نازىمەت و وەرگرتنى دەسەلات جولەكە لە ھەموو ولاتانى ئەوروپايى ژيانيان ئاسايى دەبەردە سەر. ژيانيان لە خۇرناواى ئەوروپا و ناوھراستەكەى جياوازي ھەبوو لە گەل ژيانى جولەكە لە ئەوروپاي خۇرھەلات. لە ناوھراستى چەرخى نۆزدەھەم پاش سەدان ساڻ نەزادپەرسىتى و چەوسانەوھ و تا جياگردنەموھيان لە گەرەكى تايبەتى((گيتو)). ولاتانى خۇرناوا و ناوھراستى ئەوروپا بەئىنيان نابوو ريز لە ھاولاتياني جولەكە بگرن و ماڤى ھاولاتياني بياريزن بە پىئى ئەوى ناوئرا رزگارى. لەم نازادپييدا جولەكە پۇانە ناو كۆمەل و ھەنگاويان نا بۇ تازەگەرى و لە بەر سەرکەوتنيان لە كۆمەلگاي ئەوروپييدا كەوتنە بەر ھيزىسى سىياسى بەتايبەتى و پەلى پەگەم لەو دەستانەى دژ بە گۇرانكارى بوون لە كۆمەل. واى ئى ھات جولەكەكانى ئەوروپايى خۇرناوا و ناوھراست بوونە ئەمۇنەى ھاوبەشى ژيانى رۇژانە و زۇريان ھەستيان بە دنيايى و ھىوا كرد گەرچى ھىما و دياردمى دژايەتيگردنى ساميەت ورق و دژ بە جولەكەش ھەستى پىدەگرا. پياوانى جولەكەش ھاوشانى پياوانىتر و ھاولاتياني بەئىدارى شەرى پەگەمى جياھانيان كرد بۇ پاراستنى كرامەت و سەرورى ولاتمكانيان و ھەروھا دەستى ھاوكار بوون بۇ بنيات و ناوھدانگردنەوھى ولاتەكەبان تا واى ئەھات كەم ھەبوو نىگەران بى و بىر ئەوھ بكتاەوھ رۇژى دئ نازىمەت تەريان دەكات. جولەكەكانى ئەوروپايى خۇرھەلات لە ئەلمانيا و ھرنسا لە چەرخەكانى جواردە و بازدمو وە ھاتبوون و لە ولاتانى وەك پۇلونييا و ولاتانى بەئتيك و ئوكرانيا و روسيا و رۇمانيا دەژيان. بە تەيپەر بوونى سەدان ساڻ رۇشتنيرى و كەلتووريان لە سەر بنماى ئاپنى جولەكە و زمانى پيش دامەزاند. جولەكەكان دوور لە مەسيحەكان و لە شەرۇچكەى لاجەپ و گوندى دوور دەژيان. لە سەرھتاي سەدى بېستەمنا زۇربەى جولەكە لە ئەوروپاي خۇرھەلات ھەمان پيشەى جارانى خۇيان كرد كە لە مېزە پتيان ئاشنان بەلام زۇرى نەخاپاند ژمارەيكى زۇرى جولەكە پيشكەوتن و بوونە بەئتيك لە ژيانى چيني

ناومىدى لە شارەكاندا. سەرەپراي ئەمەي كە پاسا كۆنەكانى باو ھىمبون بەلام ئەمەن دەورى زۇريان لە زىيانى شارەكان پەيدا كەرد.

رەگى نۆپەتەي كەردنى سامەيت لە كەلتورى ئەوروپاي خۆرەھەلاتدا ھوول بوو و بە تايەمتى بە ھۆي پروپاگەندەي حكومت دۇ بە جولەكەكان. ئالۇزى بارى زىيانى جولەكەكان واى كەرد زۇريان بۇ ولتەيەگرتووكان كۆچ بەكەن. لە سىيەكاندا پەيوەندى نۆوان كەمىنەي جولەكە و زۇرىنەي مەسىحى زۇر ئالۇز بوو، زۇر كەس لە ھەردوو لا جولەكە و ئاجولەكە داواي كۆرانكارى لە رىشەيان بۇ ئەم رەوشە باوہ دەكرد ئەمە مليۇنەھا جولەكەيەي كە لە پىش شەپرى يەكەمى جىھاندا لە ئەوروپاي خۆرەھەلاتدا دەزىيان. بەلام باش ماوصەيكى كورت دووچارى مردن بوون بە دەستى مەكەينەي قىر كەردنى نازەيت. بە ئەمانيان كەلتورى دەولەمەندى جولەكەكان لە ئەوروپاي خۆرەھەلات بىز بوو.

كارىكاتورى فرانسواي
 كلەسىكى "دۇ بە
 سامەيت لە سالى
 1898. زۇر ھىما و
 نىشانەي تاپلۇ كە
 باپەتى سەرەي
 دۆپەتەي كەردنى نازەيتە
 بۇ سامەيت .

ئەمە جىھانە زۇر ترسناك بووہ بۇ زىيان ئەمەش لە بەر ئەمە نىە ئەوانەي كە بەدكارى دەكەن. بەئگو لەبەر ئەمە كەسانەي خۇيان دوورە پەرىز رادەگرن و وازيان ئى دەھەيتن بەدكارى بەكەن.

ئەلەرت ئەنھەتەين ھىزەللى و خەبەتەي كەردنى كە پەنناوى مەرفاەيتى.

ئانە فرانك

ئانە ئە يونيو/ حوزېرائى 1929 لە فرانكفۇرت نام ماين لە دايكېوۋە، دھفتەرى بېرەورېيەكانى بەكېكە لەو بەلگەنامە گرنگانەى لە سەر ڧرېكرىن. لە تەمەنى سىزىدە سائېيەۋە دەستى بە نوسىنى كرىجىۋو، لەم دوايىدە دھفتەركە لە شىۋېيەكى كورت نەكرارەيى باۋوكرايەۋە و ۋەرگېردراۋەتمەۋە سەر بەنچا زمانى دوتيا. ماۋىيەكى كەم پاش ۋەرگرتنى دەستەلات لە لاپەن ھتەر لە سالى 1939 ئانە لە گەل خىزانەكەى ئاۋتۇى باۋكى و ئادېتى دايكى و مارگوتى خوشكى بەرەۋ ھۆلنىا راپانكردۋوۋە. ئەۋانېش ۋەك زۆرىيەى زۆرى خىزانە جۈلەكەكانى تىر واپان زانى شوڧىنى ئارام و شياۋو دورۇ لە راۋنانيان دۆزىۋەتمەۋە، لەم ۋېنەدا تەمەنى شەش سالانە و لە تەنېشتىيەۋە دەستە خوشكى سانەى لە گەلە كە لە ئومستردام بەۋە كۆتايى ھات كە نازېيەكان لە ناگاۋ ھۆلنداياپان لە ماۋو/ ئەمبارى 1940 داگىر كرىد. ئەۋتۋفرانك ۋەك ھەممو جۈلەكەكانى تىر ھۆلنىا و ۋلاتانى تىر ئەۋرۋىيەى ناچار بوۋ بە دۋاى ھەشارگەيەك بگىرى و خۇپان و خىزانەكانىيان لە ترس راۋنان و نارەنچيان بۇ ئوردوگانى ڧرېكرىن لە بۇلونىا تىدا بشارنەۋە. خىزانەكەى لە يۋليو/ تەمموزى سالى 1942 خۇپان لە شوڧنىكى نېئىنى نەۋمى سەرھەمى خانۋىيەك دۆزىيەۋە. ئانە لە دھفتەرى بېرەورېيەكەيدا سەر بىردەى ئەۋ بىرپارە گرتگەى نوسىۋەتمەۋە ((خۇشارخەۋە كارىكى ترسناك بوۋ، ئەۋ جۈلەكانەى خۇپان شارد بۇۋە و ئاشكرا دەيۋون بەكسەر رەۋانەى ئوردوگاي گرتىنچان دەرگىن و مەرنىشى سزاي ئەۋ كەسە بوۋ كە پارمەتى دەدان)). گەرجى ھاۋسىيەكەيان پارمەتى پېشكەش كرىن بەلام لە دوايىدا گىستابو پېى زانېن و لە 14 ئۈگىست / ئابى 1944 گىران و ۋەك سەد ھەزار جۈلەكەى ھۆلنداىي پېش ئەۋان راپېنچى فرانك و لەۋېش بۇ ۋستېرېورك كران ئوردوگايەكە دھكەۋېتە دەرھەمى ئەمستردام و لەۋېشەۋە خىزانەكە بۇ ئوردوگاي گرتن لە ئوشڧىتېز لە سەرھتاكانى سېتېمېر / ئەپىلۋل / 1944 دورۇ خرانەۋە. ئادېتى دايكى پېش نازاد كرىنى ئوشڧىتېز لە نيار/ كائوۋنى دوۋەمى 1945 مرد و لە كاتى خۇپىدا ئانە و مارگوت رەۋانەى

ئوردوگای گرتنى بىرجن - بىلسن له ئەلمانىا كرابوون ھەردوو كىيان كە گەشتىبوون توشى تىفۇ بىبوون و لە مارس/ئادارى 1945 مردن و رزگار بونىيان بە جاوى خۇيان نەبىنبىبوو و ئوتو لە ژياندا مابوو و دوايى گەرايەو ھۆلندا و دەقتەرى بىر ھەرمىمگانى ئانەى دەست كەوت كە لە لای ھاوړپەكەى خىزانەكەيان بوو. لە سەدەكانى ناوھراستا قەرەج لە باكورى ھىند بە رىگای و لاتى فارس و ناسىاي بچوك و بلقاندا بە راوئراوى گەپشتنە ئەوروپا، ئەو كاتانە وا مەزھەندە دەگرا كەوا ئەوانىش ئاوپتەى جولەكە و كۆچەرى تىر بىچكە لە جولەكەن كەوا مردنى مەسىحىيانىان لە ئەستۇدايە، سالانىكى زۆر كوشتنى قەرەجىك تاوانىكى گەورە نەبوو، زۆر جار لە ناوھراست و خۇرھەلاتى ئەوروپا قەرەجىيان راودەنا و ەك ئاۋەل دەيان كوشتن. قەرەج ھەندىكىيان بە گەرزكى مانەو ە ھەندىكى تىريان تىكەل بوون و داھرانەو ە. لە زۆر ناوچەدا ەك كۆمەلەىكى ئەسەنى زۆر تىر دەنەسران نەك ەك كۆمەلەىكى كۆمەلەىتى خاومن دوا پىگە لە رىز بەندى كۆمەلەىتى. زۆر پەۋند و ئەفسانەيان بۇ دانەمەزراندىن و ھەتا ئەم زەمانەش ئەو ە باو ە كەوا قەرەج مەلان دەفرتىن و جادووگەرى و نوشتەكارى دەكەن و سەرچاوى زۆر نەخۇشى ترسانەن. گومان و دەرەقى بەرامبەريان ئىستاش ەك جارەن ەول و گەورەيە.

قەرەج و رەگەز پەرىستى

قەرەج ھەر لە سىيەكانەو ە لە ھەموو ناوچەبەكى ئەوروپادا دەزىيان و لە ئەلمانىادا سى ھەزار قەرەج لە خانووى كرفانە ەك ھاوالاتى ناسايى دەزىيان. زۆر پىش ھاتنى نازىمەكانىش دۆلەتى و جىاوازى ئەزادىيان دەرەجەق دەگردن و لە سەرتەى سەدەى بىستەم لە ئەلمانىا ((نوسىنگەى زانىيارى قەرەج)) دەستى بە تۆمارو نەرشىفكردىن و ناوئوسىنى بۇ كردن و وا تىدەگەپشتن كەوا ئەوان مەترسىيان ھەيە و دەپى ناگادار و ھوشيار بن و بە تاپەتى بۇ مەسەلەى ((ئاوپتەى رەگەزكان))، لە سالى 1905 نامىلكەيەكى وپتەدار بلاوكرامەو ە چەندىن زانىيارى لە مەز پەيوەندى خزمەتى و نىزىكبوون سەدان قەرەجى ئەلمانى تىدا بوو. لە سالى 1926 دا لە ولاپەتى بايرنى ئەلمانى پىرۇۋەى ياساى

((قەلاجۇكرىنى قەرەج و گەرۆك و بىكاران)) پەسىند كرا لەم پاساھدا ھاتبوو كەرا ھەر قەرەجىك نەتوانى بەسەلىنىن كار دەكات و بەرھەمى ھەبە دەست بە سەر دەكرىت. پاش سالى 1933 نازىھەكان ئەم پاساھ و ياساى تىرشىيان پەيرەو كرد و بە پىنى ئايلالۇزى نازىھەت دەستكرا بە راوانانىيان بە ھەمان شىۋەى دەرھەق بە جۆلەكە دەكرا. گەرچى سەر كەردى ھىزەمكىنى پاسەۋانى تاپەت SS ھاپنرىش ھەلەر بۇچوۋنى جىياۋزى ھەبوو، ئەو ۋاى مەزۇندە دەكرد كەوا نەزادى ((نارى بىگەرد)) لە نىۋو قەرەجەكاندا ھەبە. بەلام بىرۆكەكە ئەوە بوو لە لاي زۆرىنەى زۆرۋان ((بە پىنى پىۋىست نەبوو)) دوۋىى كارەكە بۇ ئەوە جىئاۋە كە بە بىۋلاۋزى رەگەزكان دەناسرا كە دەتوانى دەستنىشانى ئەو كەسانە بكات كى دەكوژرەت و كى بۇى ھەبە بۇرەت.

ياساى بايرن بۇ قەلاجۇكرىنى قەرەج و گەرۆك و بىكاران

16 ى يولىو/ تەمەۋى 1926

بەرگەى يەكەم؛ قەرەج و ئەۋانەى ۋەك قەرەج گەرۆكن . ئەۋانەى بە گەرۆك ناسراون . دەتوانن بە گالىسكە و گرھانەكانىيان بگەرىن كە مۆلمەتەن لە لاپەن دەسەلاتدارانەۋە پىدراۋە، ئەم مۆلمەش بۇ بەك چارە. و بۇ سالىكە و دەتوانرەت ھەر كاتىك لىيان ۋەرگەرتەۋە. (...)

بەرگەى دوۋەم؛ قەرەج و گەرۆكەكان بۇيان نىھە زارۇكى لە تەمەنى خۇننىنىيان لەگەل بى بگەرىن، دەگونجە دەستەلاتدارانى بۇلىس چاۋبۇشەش بكات ئەگەر بىكرى نامادەكارى ھەبىت بۇ فىركرىنى منالەكلان.(...)

بەرگەى ئۇيەم؛ دەستەلاتدارانى بۇلىس بۇيان ھەبە ھەر قەرەج و گەرۆكىك بۇ ماۋەى دوو سال دەست بەسەر بگەن كە تەمەنى گەپشەتەتە شازدە سال. كە دەتوانى بىسەلىنىن كارى تاپەتەى ھەبە و كار دەكات، ئەۋەش لە پىناۋى پارۋزگارە لە پاساى گشتى.

ترولمانى و قەرەج

لە ئاڧار/مارسى 1933 پائەوانىيەتى كۆلمەستى كېشى ناوۋىندى لە يارىزلى ئەيرىش سىلج وەرگىرلەپەو بەس لە بەر ئەوۋى جولەكە بوو، ئەم نازنارە بە ڧالايىمايەو ھەتا يونىو/حوزېرانى 1933 كەوا دوو يارىزلىتىر كەوتنە بەرامبەرى يەكتەر و ناوېزىوانى ئارى لە گۆشەپەكى سەكۆكە راوۋستا بوو، ئودولڧ ڧىت لاي راستى زۆر بەھىز بوو. لە گۆشەى بەرامبەرىشى يوهان ترولمان راوۋستا، يەككىتى كۆلمەستى ئەلمانى لايەنگىرى نازىيەت ھەمىزى نەدەكرد ترولمان بۇ ئەم ناز ناوۋە بەشدارى بىكات لە بەر ئەوۋى قەرەج بوو، بەلام يوهان ترولمان ناوۋار بە ((گېس)) قەرەج يەككىك لە ناسراوترىن يارىزلىنايىتى مىللى لە ئەلمانىا و نازىيەكان ھەستىار بوون بەرامبەر راي گىشتى، دەپوايە يەككىتى كۆلمەستى ھەلاوېرى كرېدباپە و رايگەپاندا كەوا ڧىت دەست نىشان كراوۋە چونكە ئەو دەتوانى بەر بەرەكانىتى ترولمان بىكات.

لە 9ى يولىو/حوزېران ترولمانى دۇى شكانلىنىكى گەورەى لە بەرامبەرەكەىدا و ترولمانى تەمىن 29 سال لە دابەزىنى دوازەمىنەكەى سەماى لە چوار دەورى دزەكەى دەكرد و بە شىۋەپەكى گائتەجارى و كەمى ژمارەى خالى لە سەر دەژمارد بۇيە ئامادەكەرانى دابەزىنەكە ھەستىان بە شەرمەزارى كرد و بېرپارىباندا دابەزىنەكە يەكسان بىن، جەماوۋەرەكە زۆر توورە بوون و بۇ چەند دەقىقەپەك دەنگىان بەرز كرددەو و ھەرەشەى شكاندى ھۆلەكەپان كرد، بۇيە ئامادەكەرەكان لە كۆتايىدا لە نىجامەكە پاشگەز بوونەوۋە و بېرپار درا كەوا ترولمانى پائەوانى كۆلمەستى كېشى سووكە لە ئەلمانىادا.

دوايى گۆڧارى تايبەت بە وەرژىشى كۆلمەستى ((بۆكس سېۋرت)) رەخنىە ئىدەمگرت و نوسىبوۋى ((بەشىۋەپەكى بۆكسانىتى دەكرد كە ھىچ پەپوۋەندى بە كۆلمەستى نەبوو)) يان بە شىۋەى ((شانۆگەرى)) و كەوتىۋە گائتە پىكرىن بە خۇى و بە ((قەرەجپەكەى كە مەزنىدە ناكرى)) پاش ھەشت رۇژان نازناوۋەكەپان لىتى وەرگرتەوۋە و سنوورپىشى بۇى وەك پارىكەرىكى بۆكسانىان دانا.

بۇ ئابەزىن و يارىمكى تىرى گلزى پيشينەى بۇ گرا، بهقزى بۇزەره دابهزى. له جياتى هه ئبهرين و سهما و سوران له سمر سهكۇكه نهمجاره چمنبن بۇكسى بيكهوهى بۇ دههات و ((گبسى)) له جارى پينجهم به خوينهوه بهر دهبيتوه. له نوردوگاي گرتندا همر دوو براكمى جئدههئلى و له سالى 1939دا دهلىن دمهوئ بجه ناو سويا و له سوياى پيادهى له روسيا شپ دهكم، له سالى 1942دا ((گستابو)) له كاتى مۇلتهكىدا دهىگرنت و رهوانهى نوردوگاي گرتنى نوپنگام دهكرنت و ناچار دهكرنت گرانتر و قورستر كار بكات. سهريازفكانى هيزه تايپهتيهكانى نهمس نهمس له نهمنگهكانياندا به كردنى يارى ((پالنهوانى نهئمانيا)) راديوپيرون و كاتى پيپهسمر دهيهن و بۇكسانئ له گهل ترولمانى برسى تهمن 35 سالان دهكم و كه سهريازانى نهمس نهمس بيزار دهين تهقهى لئدهكمن له 9ى فبرلر / شوبتاي 1943 له نوردوگاي نوپنگام دهيكوزن.

له شاهيلى داني پياويكى نهئمانى نه خوئشى سيكس :

هاوكات له شارهكهماندا ههئهمتى گرتنى هيوموسيکسوالهكان دهستى پئكرد. پهكئك لهوانهى گرايوون هاوريپهكى من بوو له تهمنى بيست و سخ سائىنا بووم دهمناسى و پهيوهنديمان ههبوو. گستابو ((پۇليسى نهئنى)) هاتنه مائهكهى و لهوئ راپيچيان كرد. وه نهبي گهران به دواييدا بهرهههى ههبي و نهمگر پهكئك نهوه بكات نهوا نهويش دووچارى گرتن دهبي. بۇ گومان و تاوانبار كردن نهوه بيهسه تهنيا ناشنايان بيت. گستابو هاوريكههى گرت و مائهكهيان پشكى (...) له ههموويان خرابتر دهفتىرى ناونيشانهكهى بوو. نهوانهى ناويان ههيوو گران و يان نهوانهى پهيوهندييان بهو ههيوو لهوانه منيش (...) دهيوايه زۇر وريا بين له ههموو پهيوهنديهكلمان و ناچاريش بووم ههموو جۇزه پهيوهنديهكاتم له گهل ههموو هاوريكاتم بپرم، له شهقامهكاندا خوئمان له بهكترى لادهدا تا خوئمان توشى ترسناكى نهكهمين. شوپين بۇ هيوموسيکسوالهكان ديداربان نهما.

هیمۆسیکسواله‌کان

که نازییمکان دسه‌لاتیان وهرگرت راوی نه‌و کهسانمیان نا که هیمۆسیکسوالا بوو چونکه وایان هه‌ست ده‌کرد که‌وا که‌شمی نه‌م کۆمه‌له‌یه هه‌ره‌شه له ژماره‌ی بوون له کۆمه‌لگای نه‌لمانی و ته‌ندروستی ((جه‌سته‌ی میلی)) ده‌کات، په‌که‌کانی نه‌س نه‌س که‌مارۆی شوپنه‌کانی دیداریان ده‌دان وه‌ک قه‌وه‌خانه‌کان، ما‌له تایمه‌تیه‌کانیان، پۆلیس نه‌وه‌ی پی‌یکرا بۆ ته‌نگاو کردنی هیمۆسیکسواله‌کان کردی.

نه‌م راوانه‌ کۆششی درێژخایه‌نی کاری لیبرالی کۆتایی پهی‌نا. نازییه‌کان هاوکاری هه‌موو نه‌م پاسا‌پانه‌یان کرد که دژی‌هتی نه‌وانه‌ی ده‌کرد که چالاک‌ی هیمۆسیکسوالیان هه‌بوو، له سییه‌کاندا راوانانی لادهره‌کان و گرتنیان زۆر بوو. سه‌رکرده‌ی هیزه تایمه‌تیه‌کانی نه‌س نه‌س هیلر نوسینگه‌یه‌کی بۆ دانا کاری نه‌وه بوو ناونوسی هیمۆسیکسواله‌کان ب‌کاو ته‌نگاویان ب‌کات و زۆر له نازییه‌کان ناوای چه‌سپاندنی سزای له سێداره‌دانیان ده‌کرد بۆ نه‌وانه‌ی هیمۆسیکسوالیان ((بیره‌وشتن)).

له سالانی 1939 - 1937 نه‌م راوانه‌ زۆر بوو ژماره‌ی گیراوی پیاوانی نه‌خۆشی نه‌لمانی و نه‌مساوی که‌میشته 100 هه‌زار پیاو و له‌وانه 15 - 10 هه‌زاریان ره‌وانه‌ی گرتووخانه‌کان کردن و سێگۆشه‌ی ره‌نگی وه‌نه‌وشه‌میان له په‌خه‌دان و پیاوانی نه‌س نه‌س زۆر درزندانه‌ مامه‌له‌میان له که‌ل ده‌کردن بۆیه زۆریان مردن و ژماره‌ی مردوو‌مکان به‌راستی نه‌زانرا، به‌لام هه‌ندێ زانیاری هه‌یه که‌وا هیمۆسیکسواله‌کان له گرتووخانه‌کان 60%ی ئوردو‌گاکانی گرتن مردن.

نازییه‌کان وه‌ستیان نی‌وان ناپه‌لوژیا و ((زانست)) بۆ دژی‌په‌تیکردنی نه‌خۆشه‌ سیکه‌یه‌کان به‌ په‌کتری گری بدن و چه‌م‌دین ((تاهیکرمنه‌وه))ی نادره‌ستیان به‌ شیوه‌ی دوور له زانست له سه‌ر نه‌نجام بدن و مه‌به‌ستیش گۆڕینی ره‌وشتی هیمۆسیکسواله‌کان بوو.

كەم ئەندام و ((نامۆيە كۆمەلەيەتپەكان))

لە بېستەكاندا ھەندئى لە زانايان وايان بە باش دەزانی كوشتن و لە ناوبرىنى ئەو مرقۇفانە دروستە كە ((بىكەلگن)) ballastexistenser بۆيە چىمىد كۆمەلەيان لىجياگردنەو و بە تايىمىتى ئەوانى كەم ئەندام و شىتن و ئەم دەربىرەنە چەسپا كە دەلى ((زيان ناهىتى)) نازىپەكان ئەو بۇچونانەيان خىرا وەرگرت، كەوا دەپەويى ھاوكارى ((لەش ساغەكان)) بكات و ((نەخۇش)) و ((سووك و بىخ نرەكان)) لە ناو بىيات. بەلام ھەرەشە دەرەكپەكانى دژ بە ((تەندروستى چەستەى مىللى)) كە لە جولەكە و قەرەج بۇيان دەھات بە دوور خستەو و جياگردنەو و كوشتن بەرپەرچيان داپەو. ھەرەشە ناوومش لە بىرگردنەو پان كەم ئەندام و لە مېشك و چەستەكان بوون و ھەروەھا ئەو كەسانەى كە لە گەل ((كۆشى مىللى)) نەدەگونجان و بە كەسانى ((بى بەرھەم)) ى ئابوورپىيان دەزانين و بارىكى قورسن لە سەر بە ھىزە بەرھەم ھىنەرەكان. بېلووژى رەگمى بە ((جاوى كەم)) سەبرى دىكرى و خووروشتە خراپەكانيان بە پىشتا و پىشت دەزانن و ئەومش ترسناكى زىندووو لە سەر تەندروستى ((چەستەى مىللى)).

بۇ ((باگز كردنەوى)) كۆمەلگا و ((رەگمى ئارى)) نازىپەكان بۇ چىبەجى كردنى مەرامەكانيان ھەزارھا كەسيان لە توپىزى ھاوالتىيان گرت كەوا زەھمەتە پىناسەيان بىكرىت. بە بىيانۆى ((نامۆى كۆمەلەپەتى)) جياگرانەو. ئەم توپىزە

ژنه سۆزانیمگان و ئەوانەى پەك دوو كاربان پەسپاردراوه و سەربەتچى جىبەجى كوردنران كرووه بووه. هەروەها ئایدلۆژىيائى نازىيەت سزائى ئەوانەشيان دىدا كە رەوشتەكانيان بە جۆرىك لە توورەيى لىكەدەپەوه و هەتا ئەوانەى لاسارى بچوكيشيان كەدباپە و بە دىدى باپولوزىيانە بە ((سووك و بىنرخ)) پان نادەنا. لەبەر رۆشتايى زانەستى باو لە ئەلمانىيائى نازى ((تاوانى زەندەمەرى)) ئەو كەسانەى لەو خانانەدا ريز دەگران دووچارى ئەزۆكى پان خەساندن دەهاتن و لە ئوردوگاكائى گرتندا سىگۆشى رەشيان لە پەخە دەدان.

وێنەى پرەپاگەندەيى پياوانى جولهكەى كەم ئەندامن كە لە ئوردوگائى گرتنى بوخنفالد لە نىوان سالانى 1938-1940 دا گىراوه، ئەم كەم ئەندامانە بۆ نازىيەمگان هيج سوودى نەبوو بىجگە لەوهى بگرتنە ((مادە)) بۆ تافىكرەنەمەوى تەندروستىمەكانيان پاش گرتنى ئەم وێنەپە ئەوانە زۆر ئەزىاون.

1934

13 بوليو/ تهموز

به يئى ياساژن هينان نيوان نهلمانيمكان و كهسانى رهگمژ نامۆ و
كسانى ناكار شيواو قمدغه كرا.

2 / نوگست/ئاب

مردنى سرۆكى نهلمانى بول فون هيندنبورگ

19/نوگست/ئاب

هتلر خۆى ونگ قوهرر ((پيشهوا، سمركرده بۆ دهولمتى سيپهم))

رايخى سيپهم راگهباند.

نوگتوبهر/ تشرينى يهكهم نوهمبر/ تشرينى دووم

ههلممتى گرتنى هيپۆسيكسوالمكان له سمرانسهرى نهلمانيدا.

1935

نهمبريل/ نيسان

دهركردنى شهيدمكاني يهوا له فهرمانگه حكوميهكان و گرتنى

زۆريان.

21/ مايو/نهمبر

برهار دهرچوو كهوا نابج جولمكه خزمتمى سهربازى بكات.

15 سپتمبر/ نهمبريل

له كۆبوونهوهيهكدا حيزبى نازى ياساكاني نورنبرگى پهسهند

كرد.جولمكه بۆ نيه مارهيى له گهڻ كهسانى خاوهن ((خوڻى نهلمانى)) يان

پهپوهندى سيكسيان له گهڻ بكهن، له سيپهكاندا له نهلمانيدا(400) ياسا بۆ

سهستاندى همموو مالهكانى جولمكه دهرچوو.

26 نوهمبر/تشرينى دووم

بۇ قىرغاق و رەش نىيە ماركىسى لە گەن كەسانى خاوەن ((خوڭىنى
ئەلمانى)) بىكەن.

1936 17 يۇنيۇ / جۇزىران

سەرۋىكى پاسەۋانى تاپبەت ((ئىس ئىس)) ھاپىرش ھىمىلر كرايە
سەرۋىكى پۇلىسى ئەلمانى.

1. 6 ئوگست / ئاب

ھتلر يارىكەنى ئۆلۈمى لە برلەن كىرەۋە.

1938 13 مارس / ئادار

((Anschluss)) رايخى سىيەم نەمساي ئاگىر كىرە.

ئەبىرەل / نىسان

چەندىن پاسا بۇ ئاۋنوسكىرنى ھەمۇو سەرمایە جۈلەكەكان و
ژماردىيان دەرجۈۋە.

15. 6 يۇليۇ / تەممۇز

نۆپتەراپەتى 32 دەۋلەت لە ئەفغان گىتوگۇ لە سەر كىشەى پەنابىرانى
جۈلەكە دەكەن.

17 ئوگست / ئاب

دەبۋايە ئىنانى جۈلەكەى ئەلمانىا نازناۋى ((سارا)) و پىاۋەكان ناۋى
((ئىسرائىل)) بە ناۋەكانىان بىكىنن.

5 ئوگتۇبەر / تىشرىنى يەكەم

مۇرگىنى پەساپۇرتى جۈلەكە بە پىتى ل واتە جۈلەكە.

28 ئوگتۇبەر / تىشرىنى يەكەم

دوۋرخىستەۋەى 17 ھىزار جۈلەكەى بەرەجەلەك پۇلۇنى لە ئەلمانىاۋە
بۇ سەر سىۋورى پۇلۇنىا.

10. 9 نۇفەمىر / تىشرىنى دوۋەم

شەۋە كرىستالىيەكە. راۋنانى دۇۋارى جەكە و كوشتىنى و زىيانى زۇر و
گرتن و دوۋر خىستەۋەى نىزىكەى 30 ھىزار جۈلەكە بۇ ئوردوگاكانى گرتن.

15 نۇفەمىر / تىشرىنى دوۋەم

قەدەمغە كىردى خويىنىنى مئالى جولەكە لە خويىندىنگاگانى ئەلمانىا،
پاش شەوہ كرىستالىيەكە سويد رازى بوو 500مئالى جولەكە لە ولاتەكەى
وهرگرىت.

1939 30ئىنابىر/كانوونى دووہم

هتلىر بە پەرلەمانى ووت شەرى جىيەنى واتە ((قىر كىردى رەگەزى
جولەكە لە ئەوروپا)).

21 فېرراير / شوبات

دەبوايە جولەكەكان زېر و خىل و مېتالە بە نىرخەكانىان دابىنىن.

29 يوليوي / جوزيران

دوورخستەنەوى 400پىرە زنى قەرەج بۇ ئوردوگاي گرتن لە رافىسنىرۇك
لە نەمسا.

1 سېتىمىر / ئەيلول

سەرفىق شەرى دووہى جىيەنە بە گرتنى بولونىا.

كۆمەلەكانى ئەلمانى ئىنسانز چەند قەشە و ئەكايىمى و جولەكەيان
كوشتن قەدەمغەى ھاتوجۇ بۇ جولەكە پاش كاتىمىرى نۇى ئىوارە.

20 سېتىمىر / ئەيلول

بۇ جولەكە نىيە رادىيۇ تاپىمەتى بە كار بىنى.

نوكتويەم / تشرىنى يەكەم

دوورخستەنەوى جولەكەى ئەلمانى بۇ دەقەرى لوبلىن.

20/نۆفەمبەر/تشرىنى دووہم

ھىلمەر ھەرمانى داھەموو ((زىانى قەرەج و ھالگىرەكان)) بگىرىن.

23/ نۆفەمبەر/تشرىنى دووہم

دەبوايە ھەموو جولەكەمىك نەسرەگەزى داود ھەلگىرن ئەم ھەرمانە ھىدى
ھىدى لە ئەلمانىا كارى پىكرا و دوايش لەو ولاتانەى كە داگىرەكان .

1940 ئىنابىر/كانوونى دووہم

يەكەم پىرۆسەى كوشتنى نەخۇشە جولەكە ئەلمانىەكان كە ناتەواو

بوون بە گاز كوژران.

نەپرىل/نيسان

نەلمانيا ولاتانى دانيمارك و نەروىچ و بلجىكا و ھۆلندا و فرانساي داگىر كرد و قەرهجەكانى نەلمانىشى بۇ پۇلونيئا ناوارە كرد. گىتوي لودزى لە جىھانى دەرەوہ دابرى. ھىلمەر فەرمانىدا ئوردوگاكانى گرتن لە ئوشفىتزر دروست بىكرىت.

3 ئوكتوبر/تشرىنى يەكەم

دەرکردنى چەند بىرپارى كەنارگراو دۇ بە جولەكەكانى فرانساي

((قىشى)) دەرچوو.

ئوكتوبر/تشرىنى يەكەم

رەپىچ كردنى ھەموو جولەكەكانى وارشۇ بۇ گىتو. دابىرائى گىتۇ كە لە

ناوراستەكانى نۆفمبر / تشرىنى دووہم لە جىھانى دەرەوہ.

1991 يئابىر/ كانوونى دووہم

پرۇسەى ناونوس و ژماردىنى جولەكە لە ھۆلندا كرا.

1 مارس/ ئادار

ھىلمر سەردانى ئوردوگاي ئوشفىتزر دەكا و فەرمان دەدا ئوردوگاپەكى تر

لە بىركناو ((ئوشفىتزر 2)) دروست بىكەن. رىگا دەداتە كۇمپانىيائى ئاى.چى فارىن

كەوا گىراوھكان بۇ دروستكردنى كارگەپەك لە نىزىك ئوشفىتزر بە كار بىنى.

پاوانانەكە

نازىيەكان جولەكەپان يەوہ تاوانبار دەكرد كەوا رۇژئى دادئى دەستەلات وەرەدەگرن، جا بۇ ئەومى بتوانن پلانەكانىيان دۇ بە جولەكە جىبەجى بىكەن دەبوابە جولەكە لە ھەموو بوارەكان و چالاكەكانى كۇمەلەپەتى ئاسابى دوور بىخەنەوہ. بۇ ئەمەش كار زۇر كرا لە نەپرىلى 1933دا حكومەت و حىزب بىرپارىيان دا كرىن و فرۇشتن لە گەن دوكان و بازارگاكانى جولەكە نەكەن. ئەو پىلانە سەرى نەگرت، چونكە

گەلى ئەلمانى پىشتىوانيان نەكرد، بۇيە نازىيەكان فېرېوون كەوا دەبىج ئاگانار بن و پىشتىوانى مىللى راستەقىنە بە دەست بېئىن يان رەزامەندى ھىمەن.

لە سىيەكاندا نازىيەكان زىاتەر لە 400 ياساپان بۇ دامالىنى جولەكەي ئەلمانىا لە مافە شارستانىەكان و ئابوورىيەكانيان راگەمیاندا. جىبەجى كەرنى نەم ياساپانە لە ئەلمانىادا ماوەى دىرژى وىست، بەلام لە نەمسا ھەر لە رۇژى ئاگىر كەرنى لە لاپەن ئەلمانىاوە لە مارس/ئانارى 1938 جىبەجى كەرا. لە ھەر دوو ولاتدا ھەموو ئەو سامان و سەرچاوەى ژىانى خۇيان و خىزانى دكتور و پارىزەر و مامۇستا و ھىرکەر و بەرپۇتەبەرى كۇمپانىياى جولەكەيان زەفتكرد و خۇنىلكارى جولەكەيان رەوانەى خۇيىندنگاى تاپىمەتى كەرد و بولايان نەدەدان لە سىمىنارەكان نامادە بن و زۇربەى مامۇستايانى جولەكەي زانكۇكانيان ناچار كەرد واز بېئىن و ولات جىبەئىلن و ئەوانەى نوايەكى ھىمىيان دۇزىمە بە ناچارى ھەموو سامانەكانيان لە باش خۇيان جىبەئىشت و رۇيشتن.

وەك چۇن بە خىزىبى ئاوارە كەردن نەنجام دەدرا ، ئەلمانىەكان ھاوكارى حكومەتەكەيان كەرد و ھىچ نارەزايان لە چۇلكەرنى ئەلمانىا لە جولەكە نىشان نەدا و ئەوانەى نارەزايان ھەبوو يان دەستى پارمەتايان بۇ جولەكە دىرژ كەرد زۇر كەم بوون. لە سالى 1940 پەرسەكانى ئاوارە كەردن دەستى پەركەرد و پەپوندى لە ئىوان جولەكە و ھاوسى مەسىجىەكان ھەستى پەنەدەكەرا. دوا نىشانەى جياكەرنەوہەكەش دەرچوونى ياسا كە بوو كە لە سەپتەمىر / ئەپول 1941 دەرکەرا كە جولەكەكانى ئەلمانىا ناچار دەكات نەسەرەگەزى زەرد بە پۇشاكى دەرەفەيان وەكەن.

بابەتى زۇرى نازىەكان

قەركەردن تەنيا لە ناو بىردنى جەستەبى نەبوو، بەلكو گەورەترىن پەرسەى بە نەخشە بوو بۇ تالان لە مېزووودا. لە سىيەكاندا دەولەتى ئەلمانى چەننەن گەنجىنەى تاپمەتى بە نرخی جولەكەكانى زەفتكرد وەك پارچەى ھونەرى، خىشل خانووبەرە و سامانى پاشماوەى خىزانەكانيان. ھەروەھا دەست بە سەر چەننەن كۇمپانىياى گەورە و بانكى جولەكە گىرا. چەند جولەكەبەك وىستيان ھەندى لە

سامانه‌کانیان به ریگای دهرباز کردنیان بۇ دهرهوی ولات رزگار بکهن به تایبتهی بۇ سویسرا، نهو سامانانهش وهک پارهی گاتی و چهک و میتالی به نرخ و خشل بیون.

نهلمانه‌کان بۇ جی‌به‌جی کردنی پرۆسهی تالانه گهره‌کیان ورد بیون بهرامیهر نهو که‌سانمی ناواری نوردوگای گرتن له بۆلونی کران، هر که گه‌یشتن هموو سامانه‌کیان دهست به سهردا گرت وهک جل‌وبهرگ و خشل و عارصبانهی مناله‌کان و پیتاؤ و چاویلکه‌کانیان. زۆر نهه که‌لوپه‌لانه‌بان رهوانمی نهلمانیا کردهوه تا گه‌لی نهلمانی به کاریان بهینن.

ههتا لاشه‌کانیان به کار هینا، پرجی ژنه‌کان باش و پیتش کوشتیان به گاز، بۇ نمونه گۆریه‌کانیان له لایهن مه‌لهوانه‌کان و بۇ پالاوتن به کار هاتن. کیگیکی زۆری ددانه‌کانیان داگمناند و دووباره تاوانلیانسهوه، خۆله‌میشتی سوتاوی لاشه‌کانیان کرده په‌یین بۇ چاککردنی زهوی. نیمرۆ وا گهره‌می و زۆری تالانه‌که ناشکارا ده‌بیت. کاردانه‌می زۆر حکومه‌ته نه‌وروپا‌یه‌کان له‌وانه سوید نهوه بوو داوایان کرد چه‌ند لیژنه‌ی لی‌کۆلینه‌وی تایبته به تۆزینه‌می یابه‌تی قهرمیوی نهوانی له ژباندا ماون بکریت. نهلمانیا‌ی خۆرناوا قهرمیوی سهدان همزارانی له جیهاندا دایه‌وه که خۆیان یان خیزانه‌کانیان له ژباندا مابوون، به‌لام نهوانی له نه‌وروپای خۆرهلاندا له سهرده‌می دهسته‌لاتی شوعیه‌تا بیون هیچ قهرمیو نه‌کرانه‌وه.

نیمرۆ سکررگه‌زکه‌ی جارام بینی. به چاوه که‌م بینا‌که‌ی سه‌یری کردم و دوورگه‌تسهوه، بیزم له خۆم کردهوه و بۆیه تغم له ناو دهسته سره‌که‌م رووکرد، نهو نه‌خۆش‌تیکی من بوو که بینیم هاوری‌یه‌که‌ی جیه‌یشتبوو و بی‌کار و بی‌پاره بوو، دهستم به سه‌ری داهیناؤ له لای خۆم نیشم پیکرد و چه‌ند سال له عیاده‌که‌م نیشم پیکرد و هیزم کرد تا نهه کۆتاییه هات. زۆر گۆرا به پادیه‌ک نتوانی سلویشم لایبکات. من له زه‌لکاؤ رزگارم کرد.

له بیره‌مه‌ریه‌کانی رۆزی 9 ئوکتوبری 1935

دكتورە جولەكە ھىرتا ناتھورف

كارە توندرەويەكان دژ بە چالاكییەكانى جولەكە

حیزبى نازى لە ئەمبەرل/ نیسانی 1933 یەكەم ھەنگاوى دەست پێکرد بۆ زىان گەياندن بە نابوورى جولەكە. بەكێك لەو رێگایانە ئەووە بوو كورانی پێشپروانى ھتەریان ھان دەدا كە تابلوى ((ناگادار كرنەو)) بەو بازرگەیانە ھەلواسن كە خاوەنەكانیان جولەكەن. ئەم جۆرە كارنە دژ بە دكتور و پارێزەرەكان و دەزگاكانى جولەكە لە سەرئەسەرى ئەلمانیا دەرگرا.

دكتورە ھىرتا ناتھورن سەبارەت بە بەسەرھاتى ئەمبەرل/ نیسانی 1933 دەكۆریتەووە ((ئەم رۆژە بە پیتی ناگر لە سەر دێم نەخشاو، بڕوا دەكۆریت ئەو ھەموو شتانە لە جەرخى بیستەمدا روو بدات؟! منالان تابلۆ بە دەست لە پێش تابلۆكانیان نوسراوہ ((لە جولەكە مەكۆن)) روو لە عیادى دكتورە جولەكەكان مەكەن. لە جولەكەى خۆھروش مەكۆن ، جولەكە درۆزن و نیشانەى فیلمازىين)) .

ئىوارى لە ھونزولردام سى پىياو لە گەل زەنەكانيانەو دەسارمان ھەبوو،
ھەموومان دكتور بووين ، كەمترين شت بلّيم نيمە رش بين بووين، نەمىل كە

تايلى ناي دكتورەكان سواخ دەدرا و عيادەكانيان شپرزە دەكران. خەلگەكە
بەدەنگ وستا بوون و تەماشايان دەكرد، ديار بوو لە بيريان چوو بوو تايلى
ناوگەى من سواخ بەدەن نەگەر واپايە وادەزانم كاردانەوم بە ھيز دەبوو. كات
ئىوارە بوو كە كورپك سەرى ليمدا ((ناي نيرە نوسينگەى كۆمپانيا؟)) منيش
وئلام دايەو ((نەختر نيرە نوسينگەى كۆمپانيايەكى جولەكان نيە، نيرە
عيادەى دكتورە، نايە تۇ نەخوشى؟))

يەكك بوو لە برادەرەكانمان ويستى برامان بېگات گەوا ھەموو شتەكە چەند
رۆزى تەواو دەيى، لە توورەيەكەم نەگەشتن كە ووتم : بمانكۆز بەرحمترە و
زۆر مرۆفانەترە لەم كوشتنە دەروونىە، ئەوانە دىيانەوئ.....بەلام ھزرى من
ھەر لە سەر راستى بوو.

سيجر شتيدت

نورجنى سيجر شتيدت يەكك بوو لە گەورە رەخنەگران لە سەر نازىيەت و
نارەزايى تونلشنى لە سەر سياسەتى خۆگونجاندن و دوورە پەريزى سويدي
ھەبوو، نوسەر و رۆژنامەنووس لە رۆژنامەى يوتيبورى ھاندلس و شوھارت
تيدنگ و قۆشمەجى و گائتە ناسرايوو، ئەوى خوارەو پەرگەيەكە لە ستونەكەى
((نيمرۆ)) كە لە 27 ھراير / شوبات 1936 بىلواكرائەتەو.

زانكۆى ناودارى ئينگليزى نوکسفورد و چەند زانكۆى رازى نەبوون لە يادى
550 سالى دامەزراندنى زانكۆى ھايدلبييرك نوينەريان رەوانە بگەن. ھەرەھا
زانكۆ و ئينستيتويەكانى سويديش بۇ ناھەنگ يادى 550 سالى دامەزراندنەكە
باتگ كرا بوون وەك زانكۆكان ئينگلتراى دەستە خوشەكانيان نەبوون گەوا
نوینەر رەوانەى ناھەنگەكانى ئەلمانى لەم قۇناخ و پيش ھاتە ھەنوگەيەكان
نەمەن. زانكۆكانى ئينگليزى گازەندەيان بە بيانۆى شياو ھەبوو و بۇ ئەم

مەبەستىنى ھۆيەكانىيان ئاقتاشراو ئەبىوون و ئەمۇش ئەمە بوو كەوا رۇئىمى ئىستاي
 لە ئەلمانىا بىنچىنەكانى ھەموو تۆزىنەمەى زىستىبەكانىيان ھەلتەكانەمەو و
 لىكۆلئىنەمەكانىيان دوورن لە راستى (...).

بۆيە زىنەتتى نىنگىز بۇ رەزگرتن و پاراستنى گەورە راگرتنى پەرۇزى بولەكانى
 زانست بوو كە ئەجوون و دووبارە كرىنەمە بوو و بەرز راگرتنى گىيانى كە ھەر
 بولەكانى زانست و دۆزىنەمەى جىا دەگاتەوە (...)

بە خۆشى و لە ناخەوە ديارە كەوا زىتۆكانى سويدى ەك ھاورىكانىيان بە نىنگلزا
 پەو ئەسك ئەبىوون).

لە ساتى 1933 تا كۆتايى شەرمەكە. رۇژنامەكانى سويدى لە سەر كارەكانى ئەلمانى نازى دۇ
 بەجولەگەيان دەنووستى، بەردەوام خۆئىنەرى سويدى نىمەنى راستى لە رووداوەكان ناگانەر
 بوو.

ناچار کردنی جولەگە بۇ دەرچوونیان لە خوێندنگا

لە پاش سالی 1933دا نیش کرا بۆ دوورخستنهوهی خوێندکارانی جولەگە لە خوێندنگاکانی ئەلمانیدا. لەم وێنەیدا دیاره کەوا لە وانەی نەیدلۆژی نازی چۆن بێز و بیسابی بە خوێندکارانی جولەگە دەکەن بە نوسینی ئەم رستەبە لە سەر تەختەرشەمگە ی پۆلنا ((جولەگە دوزمێنی گەورەمانە و ناگاداری جولەگە یین!)) کێژە خوێندکارەکان دەگێرنەوه کە چۆن نەیدلۆژیە نازیەت لە سەپهکاندا کاریگەری لە سەریان هەبوو.

((بریارە زۆر کردنی ژمارە ی خوێندکاران لە خوێندنگاکانی ئەلمانیا گۆرانیتکی بنەرەتی بۆ)) هیلماجیفن - لودمیر)) ی کیزۆلە - جولەگە ی تەنیا لە خوێندنگای ((رانجسلورف)) ی هەلگەوتووی قەراغ بەرلین (هەستەم بە تەنیا یی کرد، هاوڕێم

نهما ، بېرادر و جبران مامهوه همموو لېم دمترسان همدئ له جبرانه کلم سردنيان دمکردم و دمپانوت ((سردنلمان مه کهوه نامهویت بېتهوه لمان، نېمه ترساويين و بۆمان نيه پميوه ننيما به جوله کهوه همبیت)) بؤ کپژئله جوله کهی دانیشتووی نورينبيرك لوره جانگ سالاير که له سالی 1933 دا تهمنی یازده سالان بوو ناسایی بوو له خویندنگا بمتینتیهوه چونکه باوکی سمریاز بوو له ((فردون)) نهوجا کیژکی ناجوله که پئی وتبوو ((من ... من ناتونم هاوړتی ریگات به بؤ خویندنگا نامهویت کس به په کهوه مان ببینی)) مارشا نابل نوسیویهتی، به تېهر بوونی رۆژیکتر له تهمنی حوگی نازیعت نیولمان له گهل جبرانه کان زۆتر که له نی دکه وتی، دۆسته خو شهویسته کۆنه کلانمان نمان، نهوانه ی چمند سالان پیکه ومبووین گۆران له ناکاو تیگېشتن نېمه و نهوان حیوازیین.

شهوہ کریستیالیه که

له 7 نوڤمبر/ تشرینی دوهم گمنجیکی جوله کهی تهمن 17 سالان ((هرشل جرینزیان)) له پاریس تهمی له سکرتری نویننراپهتی دبلوماسی نه لمانی ((نمرنستاقوم رات)) کرد، نهویش وک همزارها جوله کهی تر دایک و باوکیان له نه لمانیاره همفته پیک بوو بهرمو پۆلونیا شاربمدر کرد بوو و تهمه کردنه کهش نارهایی بوو لسمر ناواره کردنی دایک و باوکی که گوزمرا نیان له سمر سنوور زۆر نا لۆز بوو و که برینداره که مرد وهزارهتی راگه یاننن له سمر زاری وهزیره کهی ((جوزیف جویلز)) به میدیاکانی راگه یانند کهوا جوله که بهرپرسن له کوشته که. نهوش بووه هؤی گهورترین و درندهترین شالوی راوانی جوله که له میژووی نهوړوبی هاوچرخ.

له نیواری 9 و 10/ نوڤمبر/ تشرینی دوهم له همموو ناوچهکانی نه لمانیا سمدان بهرستگای جوله که خاپوور کرا، خانویان روو خاند و همزارها کۆگه ی بازرگانی جوله که پان رووتکرد، هیرش کرایه سمر گۆرستانی جوله کان و سمدان

جولهكه كوزران و هزاره‌هاش قۇل به‌ستكران و ره‌ونه‌ي نوردوگاكاني گرتن كران و جولهكه‌يان به‌وه تاوانبار كرد و ناچار كران قهرميۆكه‌ي به پارميه‌كي زۇر بدنه‌وه و حكومت پارميه‌كي به مليار مارك خه‌ملاند. قهرميۆكه‌يان له كۆمپانياكاني دابينكردن مسۆگهر كرد و داواشيان له خاوه‌ن كۆگه جولهكه‌كان كرد شوپنه‌واري خاپووره‌كان پاك بكمه‌نوه ((سيما و ناكاري شه‌فامه‌كنيش وهك جاري جاران لئيكه‌نمه‌وه)).

له لای چه‌پ . خویندگاری زانكۆكان له‌وه كتیبه‌انه ((قه‌ده‌مغه‌ن)) ده‌سووتین كه نوسه‌ره‌كانیان جوله‌كه‌مان كه‌سانێ‌ترن . برلین 5/مايو/ئه‌ه‌بار/1933.

ماویه‌كه ده‌ستمان به جاودێری رێك كرد و خشته‌مان بۆ بنچینه‌ی ره‌گه‌زی بۆ ژبانی رۆشنییری ئه‌لمانه‌یه‌كان داناوه. دياره پێویسته سوود له شاره‌زایی و زانایی

نهو فرمانبرانه وهرگرین که له کتیبخانهکاندا کاریان کردوو و نوینهرانی نازییمکنیش بشدارن (...). بهوه نیوهی کاری ناماده کردن بۆ لادنای نوسهر و نهدیپ و مامۆستاهانی زانکۆیی حولهکه له سالی 1933دا تمواو بیوو. چمند برکهمک له گۆفاری پسهۆر له کاروباری کتیبخانهکان 1938

بردێک له سهر شهماسی ((ئاری)) له گیتو ((گهرمگی دایرپاو)) له لودی پولونیا ، دهیی حولهکمی گیتو له جیهانی دهرموه به تمووی دهرپژن. ههنئێ جار ناچار بووینه پردی وا له گیتو گهورمکاندا دامهزرێنن بۆ بهشکردنی شهماسی هاتوجوی ((ئاری)) و ئهپووری خهڵمکه له سهر پردمکه دیاره بهموش باری زهانی خهڵمکه دهرمکهوێت که حۆن له گیتودا زۆری خهڵک له رووبهری بچوگدا دهژهین.

دروستکردنی گیتوکان

له سدهكانی ناوهراستهوه ناسایی بوو كهوا جولكه له گهرهكى تاپمتهی دوره پهریز له شارهكاندا بزیین و بهم گهرهكانهیان وتووه ((گیتو)) و له سدهی شازده باو بووه. له سدهی ههشدهدا و له سدهی شەری ناپلیندا گیتوکانی نهلمانیا ههنگیران. به ههنگیرسانی شەری دووهمی جیهانیدا له آی سیپتەمبەر/ئەیلول 1939 نازییهکان له پۆلونیا دا زۆر به خیزیی پەیرهوی ئەوهیان کرد كهوا جولكه پۆلونیاکان مالهکانیان چۆل بکەن و روو لهو شوینە تاپهتیا نهی شارهکان بکەن كه پهگه مینی گیتویان بۆ ئەم مەبهسته له سالی 1940 دروستکرد. زۆری نهخا پاند له پۆلونی و ئەوروپای خۆرههلات سەدان گیتوی گهوره و گچکه دروستکران.

سیاستهی نیشتهجیبوون له گیتوکان سهرتای نوردوگاگانی گرتن و کاری کۆکردنهوه بوون بۆ ناسانکردنی پرۆسهی قهرگدن.

فهرمانهکانی هاپلریش سهرۆکی دهزگی ناسایش له هیزهکانی ئەس ئەس سهبارت به چۆنیتهی کۆکردنهوی جولکه. له سالی 1939 دهرچوووه.

پۆیسته جولکه له گهرهکی دور خراوه ((گیتو)) له شارهکاندا کۆبکرینهوه تا به ناسانی بتوانریت چاوهنچیریان بکریت و کۆنترۆل بکرین بۆ ناوهرکردنیان .

کاری زۆر خیرا ئەوهیه دهیی دیوهرهکانی جولکه له گوندهکان نه مینی، دهبی ئەم کاره به سی چوار ههفتهی داهاوو نه نجام بدریت، له بهر ئەوهی فرۆشیاره جولکهکان له گوندهکاندا ماون دهبی له گهه فرماخت پهیوهندی بکهن بۆ هیشتهوهی ئەو جولکهانهی كه بۆ دابینکردنی خواردهمهنی سوپا ده میننهوه، بۆیه ئەم فهرمانه دهرگرد.

1. گواستنهوی جولکهکان به خیزیی بۆ شارهکان.
2. دور خستنهوی جولکه له نهلمانیا بۆ پۆلونی.
3. گواستنهوی ئەو قهرهجانەي كه هیشتا ماون بۆ پۆلونی.
4. بههۆی شه مەندەفهرهوه به بهرنامهیهکی رێك و پێك جولکهکان له خاکی نهلمانیاوه بگوازنهوه.

((بهمانی روژیکتی خوښ و جوان بوو. نوو شفقمانه‌ی لیتوانیه‌کان گرتبویان به جوله و زیندوو بوو. (...) له‌م نژیکانه به‌کدم پرؤسه‌ی گواستنوهه بؤ گیتو نهنجام دمهرتت ، ویننه‌ی سمدکانی ناوهراسته . تمنیکی خاکی ره‌نسی دمه‌ژوریت. پشیمان له ژیر باری گراندا زیره‌ی دئ. نیمه‌ نهمه دهمانین کقمان له‌م زووانه ته‌راو ده‌بی، من سه‌یری ناشوبه‌ی ماله‌وه ده‌گم، شته به‌سزومکان و کسه ره‌شپه‌نکان ، شته‌کانم به بلاژکراوه‌یی ده‌بینم. نوو شتانه‌ی به‌ کارم ده‌پینان خوښم ده‌وین. (...) ژنه‌که خه‌پال نا‌لوز و نیگه‌ران له‌ ناوه‌ندی گمنجینه کؤکراومگانه‌وه و نازانی چیپان ئی بکات. دمکرنیت و ده‌سته‌کانی له‌ به‌کتری ده‌جات ، له‌ تاو همموو شته‌کانی جوار دمورم ده‌گریان ، همموو شتی ده‌گریان.

له‌ روژانه‌ی نهمق رودا شفسکی نهمم 13 سالان شیلنوس

6 سپتمبر/ئهملول/ 1941

Judisk karavan.

وتاریکه له‌ روژنامه‌ی ئه‌فتونیه‌لاتی هاودنگی نه‌لمانیا 14/ئوگست/ئابی 1941 نوسپه‌گی روژنامه‌وان فرتیز لونگرین. مۆله‌تی تایه‌تی هموو بؤ هاوری کرنی پېشموه‌ی هیزه‌کانی نه‌لمانیا بؤ دروستکردنی گیتو له‌ کاواناسی لیتوانیا. بیگومان وتاره‌که تیگه‌رشتنی دزبه‌تی و درنده‌یته‌ی جهمامه‌ری لیتوانیای دژ به‌ جوله‌که‌ی له‌ کاتی پېشره‌ویی نه‌لمانیه‌کان همبوو، هه‌روه‌ها بؤ دروستکردنی گیتوش.

ئىمىرۇ يەكشمەممە 13 ئۆكتۇبەر / تشرىنى يەكەم بۇچونىكى نامۇ ئە ناخدا گەللاە بوو، روون بۇوہ گەوا 140 ھەزار دانىشتووى جولەكەى دەورو پىشتى ورشۇ ناچار دىكرىن مالىگانىھان چۆل بىگەن و بگوازئەوہ گىتو. دىھەرەكان ئە جولەكە چۆلكرا و 140 ھەزار مەسىبى ناچار گران ناوچەكانى گىتۇمكەپان چۆل بىگەن، بە دىلۇزى رۇدا گەل و يەل دىگوازرايەوہ، خەلككە بەزئەپەكپان ئە چىشتى جولەكەگە بەستبوو و دىھانپىرسى شەقامەكانى گىتو كامەن.

ئىمانئوبىل رىنچىليوم مۇزۇ نووس ئە ورشۇ ئوكتۇبەر / تشرىنى يەكەم 1940

ژيان له گیتودا

په کمین گیتو له سالی 1940 دروستکرا، له سمرهتای 1942 ژمازی گیتوکان
گهپشته سمدان گیتو که له هه موو دهفهرهکانی پؤلونیا و نهوروپای خورهملاتنا
بازو بوون. هر به تمنا جولکهی پؤلونیاپان له م گیتویانهدا نهپستا بوو بهلکو
جولکهی ولاتانی نهلمانیا و نه ساشیان تینا کؤ کردموه. ههروها همدئ
قهرجی نهلمانیاش گهرشتن. گوزهران له م گیتویانهدا بهرگه
نهدهکرا. دهسته لاتارانی نهلمانیا نهپاندهویست ((بنه ماکانی گه مکه))
کؤمه لایمتی ناسایی له م شوینانهدا پهبرهو بیئت. تا وی ئ هات گیتو بووه ته لهی
گیانبر. سر ژمیری گیتوی وارشؤ گه پشته 400 هزار کس چری دانیشتونان
بؤ هر په کؤک 7/5 متهر بوو. زؤر خیزانی 15 کسهی و زؤرتیش په ک
ژووړپان بهر دهکوت، له زستاننا په پیلان کرنی سوتهمنی زنده زحمهت بوو تا
وی ئ هات به خملووړپان دهووت ((مروازی رهش)).

خواردن په پیلان کردن خیماتیکی دژواری دهویست. رژهی په کهی خواردن له لاپهن
نه لمانیمکان دابمش دهکرا به سر دانیشتونانی گیتوی وارشؤ 200 په که بوو. ((له
نه خؤشخانهکانی سویدا نیستا بؤ که مکرند هوی کیش 1000 په کهی خواردن
وهردن گرت)) . بؤیه دزه کرنی خواردمه منی بؤ ناوه و هوی گیتو بؤ بهر دهوایی ژپان
پئویست بوو. نهوش جینگای متهرسی بوو به گران پان شاردنه و هوی خواردمه منی
له باخه لپان بی په ک و دوو دهبوه ماهی تمفه لیکردن و کوشتنیان. له م
گوزهرانه خرابه بووه سهر جاوهی نه خؤشی گوشندهی زؤر به تایبمتی تیفوئید.
رژهی مردنی ((سروشتی)) به شیوه میکی درامی بهرز بؤوه. له سالی 1941 له
سهنا دهی دانیشتونانی گیتوی وارشؤ له برسان و به نه خؤشی مردن. چاوندیری
تهندروستی زحمهت ببوو، دکتؤر و برین پنجه جولکه مکان سهر جاوهی درمان
و خواردمه منی گونجاو شوینیان نه بوو. دکتؤر ئک وی نوسیبوو ((مروقه چلاک
و زیندوو و به کارهکان بوونه گیانه و هری ساردوسر خهوالوی بهر دهوام. له سر
جینگاکیان هه لئمه مستانهوه بؤ خواردن و خواردنه و ه و ناو دتیشی ... بؤ
شهیداپیان و په رؤشپیان بؤ خواردن گیانپان له دست دهنا. په لاولا دهبه فنه و ه و

دەمردن و نانى رەفيان لە دەستا بوو. هيچ سەرچاوەی پارمەتی نەو ھەزارەھا منالە لاواز و ھەتيمە بى دەرفتانانە نەبوو، تەرمى مردووھەکان لە سەر شەقامەکان ھەلئەدراپەوھ و بە پارچە رۆژنامەيەك دادەپۆشرا و چاوەرى نەوھ دەبوون تا بۆ گۆرستانە بە کۆمەلەکان رامالدرين. سەرھەراى نەو بارە نالەبارانەى زيان رۆژەگان ((ناسايى)) بەرى دەکران، گەرچى ڤيرکرىن قەدەغە بوو بەلام ڤيربوون دەکرا. لە ئوز 63 خويئنگا ھەبوو کە 22330 خويئنگارى تيدا بوو. گەنجى وەك دافيد ساھرا کوفيان و زۆرى وەك نەو ھەر ڤير بوون ، لە رۆژانەکەييدا نوسيوپەتى لە رۆزى 25ى مارس/ ئادار / 1942دا ((ھەست بە نەخۆشى گران دەکەم. دەخويئەم و بەلام ناتوانم ھەرگيز ڤيريم، پڕۆڤە لە سەر ڤەلسەفە و برسەيتى، ئەوانە ناوپتە سەماتە)).

کە پۆلونیا لە لایەن ئەلمانىيەکان گىرا سەدان پەرسنگاى جولەکەيان ناگر تى بەردا، بەلام ئەوان نوپۆزى ئاسايى خۇيان ھەر دەکرد و زۆر جارپش پەرسن و دینداريان قەدەغە بوو. ئەگەر گستابو ھەستى بەوھ کردبايە پان نەس نەس بۆنى ئەم شەئى کردبايە نوپۆزگەران بە چەندىن شيوە ريسوا دەکران. ئەگەر تەڤەشيان لکئەکردبايە ردينيان دەبړين، پان ناچار دەکران مېز بە کتیبەکانى نوپۆز و کتیبە پيرۆزەکانيان دايکەن. کۆمەلە کتیبە جولەکە تايبەتییەکان و کتیبەخانە گشتیەکان مەبەستى گرنگى ئەلمانىيەکان بوو. ھەتا نەرشيفە دەولەمەندەکەى جولەکەکان کە لە پۆلونیا و ئەوروپاى خۆرھەلاتابوو زەھتکراو لە ناوچوو.

کە لە سالى 1942دا لە گیتوکاندا جولەکەکان دەرکران کتیب و دەڤەکان جیمان و بوونە سوتەمەنى، لە گیتودا چالاكى ھونەرى و شانۆيى و مۇسيقا و وینەکێشان بۆ بەرزکردنەوھى ورەيان نەمايش دەکرا بۆ ئەوونە لە لودز شانۆگەرەك بۆ بوکەشوشەى منالان ھەبوو. لە وارشۆش تيبى گۆرانى منالان ھەبوو، چەند نەمايشى شانۆگەرى و مۇسيقايى کراو بەردەوام بوو تا ھونەرمەندەکان دوور خراڤەوھ. مېژوو نوسان ئەوانەيان بە خەبات و بەرھەلستى بۆيان تۆمار کردوھ. کەسانى وا زۆر ھەبوون کە لە گیتوکاندا دەزيان بڕوايان وېوو کەوا تۆمار و نوسینەوھى رووداوھەکان زۆر گرنگ و باھەخناھە بۆ دوارۆز، ھەندیکيان رۆژانەيان نوسيوپەوھ و ھەندیکىتر دووان و دیتنەکانيان لە سەر زيانى گیتودا تۆمار دەکرد

و به‌گه‌نامه‌گانیان هه‌لنجگرت. هه‌روه‌ها تاوانی نه‌لمانیه‌گان و کردموی که‌سه‌گان تۆمار ده‌کران . له‌وانه میژوو نوسی وه‌ک ئیمانیویل رهنجاییلوم و مامۆستا حاییم کابیلان له‌ وارشۆ و یاسا ناس نه‌فرام توری له‌ کوفنو ((کاواناس)) . نه‌لمانیه‌گان دانیشتوانی گیتوکانیه‌یان به‌ پاره‌ی زۆر که‌م به‌ کار ده‌ینه‌نا، زۆر له‌ گیتوکان کاریگه‌ری به‌رجاویان له‌ به‌ره‌می شه‌ره‌که هه‌بوو. به‌ره‌مه‌گانی گیتوکانی وارشۆ ، لودز و بیالستۆک و سوسنوفیتسی راسته‌وخۆ بۆ به‌ره‌مه‌گانیان بۆ خزمه‌تی به‌ره‌می شه‌ر بوون. پان جوله‌که هه‌بوون له‌م گیتویانه‌دا به‌ره‌م و هه‌زانجه‌که‌یان بۆ که‌سیکی نه‌لمانی بوو و هه‌زانجی زۆریش ده‌دایه‌وه و زۆریان وا تێده‌گه‌یشتن چاک و زۆر ئیشکره‌نیان باشترین بواری رزگار بوونه‌ بۆیان. به‌لام مه‌سه‌له‌که‌ دولی و نیستا ده‌رگه‌وت هه‌مووی به‌ند بوو به‌ ئاره‌زووی نه‌لمانیه‌گان بۆ هه‌رکردن و سوود وه‌رگرتن له‌ به‌ره‌م و به‌ کاره‌ینانیان.

پاش ناگیرکردنی پۆلونیای له‌ لایه‌ن نه‌لمانیه‌وه له‌ ساڵی 1939 تا جوله‌که‌مکان ناچار کران ئه‌سه‌ره‌گه‌زی داودی به‌ ئه‌شکرا و بۆ ناسینه‌وه له‌ په‌خه‌ به‌دن، له‌ وارشۆ ده‌سه‌لایکی ئه‌ستێره‌گه‌زکه‌ شین بوو و له‌ ده‌سه‌لایکی سه‌ی ده‌درا و له‌ هۆل ده‌به‌سه‌را. بۆمان و ژبان ئه‌م به‌ره‌ ژنه‌ ده‌سه‌لمه‌کان ده‌فرۆشی. وێه‌که‌ له‌ لایه‌ن عه‌ره‌یی نه‌لمانی هه‌نریش بوست له‌ 19 سه‌پته‌مه‌ر/هه‌واڵی 1941 گه‌روه‌.

(گموره دسته لاتنارهکه) له گیتو

له گیتو دا بېمېتی دلخوژنکر زور کم بوو. بهلام همدئ جار هویک دهبوو بؤ پیکه نین، حاییم کابلان له رۆژانه کېدا له 15 ی ماږو/ نهمبار/ 1940 دا نوسویه تی:

جارنک نازییه که له گونده کانه وه هاتبوو و لمویش دهبج جوله که به دیتنی سهربازیکې نازی بؤ ریزگرتن سلاوی لئیکه ن و دھستی بکوشن و شهبه که می بؤ داگرن، نهم نهریتمش له وار شو دا پمیره نه بوو، بهلام نهم ((میوانه بمریزه)) ویستی توندی بنوینئ و پاساکانی نهم شوینانمی نهم لیوهی هاتبوو پمیره و بکات. له ناکاو له شهمای کارمیلکای جوله که کان شله ژا و نازییه گیلکه داوایی دهم کرد ریبواران هه موو بؤ ریزگرتن شهبه کانیان بؤی داگرن، له نهجامدا جه نلین کس هه لاتن و زوریش خویان شاردوه و به شیکیش گران چونکه سهربنچیان له ریزگرتنی کردبوو و دارکاپیش گران و خه لکه که می تریش به پیکه نین و گاتنه کردنوه تمقینه وه. (هه لپه رستمکان) گموره راسته مقینه کانی شهمام بینیان چ رووی داوه تامی زوریان له گوئرایه لېوون بؤ نازییه که وهرگرت. به گاتنه ریزی زوریان بؤ دهربری. نهموش بؤ نهمه بوو ((گموره دسته لاتناره که)) بکمنه گاتنه جاری ریبوارمکان ، به راکردن بؤی دهمچونه پئیش و سمد جار سلاویان لئیدهم کرد و شهبه کانیان دادهمگرت. همدئیکیان به رووی وشکه وه نهمو دیان دهم کرد و هاورئکانیش له پشته مه پئیدهمکینین و نهم دستمه به دهرؤیشت دستمه می تر جینگایان دهمگرتمه و بؤ نازییه که دههاتنه پئیش و به سمری رووتمه سهریان بؤی نهمی دهم کرد.

چهند منائیکی جولهکه له سەر رۆخی شۆستهکەى گیتوی وارشو دانپشتون.

((گوتم ن بوو کموا رابینیک له وینگر و له پومکبۆر کوژرا، فرمان درا شەقامەکه گەسک بنریت. فرمان درا پشماوهکان هەلبگیریتەوه و له ناو شەبەکان بگرین، که بۆ پێشەوه دەنوشتایەوه سە قەمەى تەمەنگى تێراکرا. نیشکەى کرد و بەردەوام بوو له نیشکەى که مرد)).

نیمانویل رینجلیلوم ((بیرەوه ریبەکتى له گیتوی وارشو))
26/نەمبەرەل/نەیسەن/1941

بندون 1942. لئفسر هرانزبولتر له برسلاو منالانى جونلگى گز كردهتموه به همورو
هيزيموه له سمریان هاور دمكات ((نيوه شمردان دهويت)) سمرنج دمدهين و برنگاگين ،
منالگى تممن شمش سالان، دهويت بچيته پيش و بلج ((نا ، مامه ، پياوانى لئس
لئس . نيمه شمردان ناوى نيمه گميك نالمان دهوى))
لهلا . لاپرمان . شاپر

بژاره نهستههکان

بهریوهبردی کاروباری ناوخوی گیتوگان له لایهن جولمکه خویانهوه بمشیکی ناوهندی سیاسیتی نازییهکان بوو، له ههموو گیتویهک چفاتیک داممزا به ناوی چفاتی جولمکه. نهندهمه پیاوهکانی نهم چفاته به همرهشی مردن ناچار بوون داواکانی نهلمانیهکان ورد جیبهجی بکمن. نهم چفاته لیستی نهو ناوانهیمان ناماده دهکرد که نۆرهی ناواره گردنیان دی. ههروهها پۆلیسی جولمکش نهونهیمان ناماده دهکرد که بۆ له سیدارهانیان دهبردن و ههر نهو پۆلیسیانه سواری قهتار و لۆریشیان دهگردن. نهگهر بهرهههستی له خشتهی کارهکانیان ههباویه سزاکه نازاردانی به کۆمهلهی هۆفیانه بوو، بۆیه بیر لئیکردنهوه زۆده دژوار بوو. سههرگردابهتی چفاتی جولمکه له ههموو گیتوگان کۆششیان بیهوهچان بوو تا یواری بهرهههستی نهیج و بیرهش لئیکمهنهوه. بۆ نمونه جاکوپ جینسی سهروکی چفاتی جولمکه له فیلیپینوس له لیتونیا وتاریکی له 15 ی مایو/ئهباز/1943دا بۆ ههموو بهرهرسهکانی گیتوی نهونی زوون کردهوه کهوا گستابو جولمکهیهکی دهستگیر کردوه به تاوانی نهوهی دهمانچهیهکی کرپیوه و ههرهشی کرد((نازانه نهو کیشمهیه ههتا کۆندهرئ دهروات و جاری رابردوو کۆتاییهکی بۆ گیتو باش کهوتهوه، بۆیه هوشیارتان دهگمههوه نهگهر نهم چاره شتکو دووباره ببیتهوه نهوا ههمووتان به یکهوه سزا دهرئین و سزاکش پیری تهمن شتست سالان و منالانیش دهگریتهوه...بیر بکهنهوه، ناپه نهه نهو گیانبازیه دههین؟!)) یهک وهلام ههیه، نهویش ژهرانه بیر بکهنهوه نهم کاره نهو گیان بازه دهوت!!! بهرهرسی گیتوکانیتر وهستیان هاوکاری نهوانه بکمن که نیازیان بهر هههستی به.

ههلوئست ههر جۆن بوایه کاریگهری له سههر زۆرپینهی خهنگمهکه نهبوو، چونکه دهستههاتی بالای نهلمانیهکان زۆر به هیز بوو و جولمکش دابراو و چهوساوه بوو. بۆیه دهرنههجام ههر وهک جبران بوو چا ج مرۆف خوی له کهل مهرجهکانی نهلمانیهکان ساز کردبایه یان بهرهههستی کردبایه.

مردن له سمر شه قامهكان

مردن بيالی به سمر گيتو له شويندنيكا كيشابوو، برين پيچ ((نهدينا بلادي شفايگر)) وا باسي ژباني هاويني سالي 1941 گيتو دهكات ((پاش سح ههفته گهرامهوه نمخوشخانهكه بچ بهشي تيفوي ماك بچ لاي نمو منالانهي هيشتا نه مردوون. مناله نمخوشهكان دوو دوو له سمر بهك ههروهولمهكدا دريژ كرابوون. پليتهي پلاستيكيان به نيو جهونيان لكينرا بوو و پليتهكه ژمارهيان له

منالايكه له سمر شوستهي گيتوي وارشد كهوتووه و رووي دهعا، له 19ي سپتمبر/شهبول 1941 ويتهگرهكه توسيويتي: ((خهككه بس لپهان گوزر دهكهن و زوري وهك لهومناله ههبه)).

سەر بوو. بەلەي گەرما بەرز بوو، بەردەوام داوای شلمەیان دەکرد، نەخپەر بە هۆی تیهوی ماك نەمەردن، ئێمە لە نەخۆشخانە دەرماسکردن ، زۆر ماندوو بېبوین رۆژانە دە منالی تازەمان بۆ دەهات . بۆیە رۆژانە هەمان ژمارەمان بەردەکرد پان رابینگوازیئەوه لە بەشی ((گومان لیکردن)) بۆ بەشی ((ئاسایش)) بېگومان ئەلمانیهکان خۆیان وردیبنی دۆسیەکانی نەخۆشەکانی تیهوی مارکیان دەکرد. ئێمە دەرمان دەکردن بۆ ئەوهی پان لە مالمەکانیان لە بیرسانا بمرن پان بە پەدراوی بێئەوه و بۆ دواجار مائاواپان ئی بکەن، ئەوهش رۆژانە رووی دەدا.

ئەلمانیهکان هیشتا دوور بوون کە بتوانن حکومەتی فرانسە لە هیش ناچار بکەن کە مەملەتی رەگەزپەرستی لە گەل جولەکە فرانسیهکان بکەن، بەلام سەلیان نەکردمەوه لە دەرکردنی پاساگانى دز بە جولەکە، کە گرتنى بە کۆمەلى جولەکانى فرانسە لە ناوئەدى يوليۆ/تەمموز 1942دا دەستی پێکرد و پۆلیسی فرانسە جێبەجێئەکرد. لەو 80 هەزار جولەکانەى رومانەى ئوردوگاگانى فرکردن کران 10% پان تەمەنیان لە سەرۆوی 60 سەلان بوو و منالانیئە لە تەمەنى لە ژێر شەش سەلان 10% بوون. دەستەلاتەرانى فرانسە دریفیان تەکرد لە پارمەتیدانیان تا هەموو ئەو جولەکانەى ((نەزادى بېگنەیان پێوه بوو)) ئاوازه کرد، چونکە بۆ ئەلمانیهکان زۆر زەحمەت بوو جولەکانەکان بپۆزئەوه تا ئاوارەیان بکەن. بە شەو و بە رۆژ بە گولە سورى لۆرپیهکانیان دەکردن، هەر ئۆهەد کەسیان لە پەك لۆرى دەکرد و ژنیك ئە گەلیان سوار دەبوو، سێ جوار پێنج منالی پێبوو، تەمەنى منالەکان لە نیوان 15 مەنگ هەتا 13 سەلان بوو. منالەکان ئەوهنده بېس بوون ناگێردرئەتەوه. جەستەى سێ جوار منالەگە هەموو بېرین و گێم بوو، جۆرئیک خورشتى بېسیان هەبوو، زۆریان دەویست تا پێشکەشیان بکړیت، بەلام ئەنیا هاوسۆزى بەرپرەنى ئوردوگاگەمان سەرکرده کوهن مان هەبوو کە بێ وێنه بوو. پەگسەر کەرەستەکانى شوستتەمان ئامادەکرد.

جوار خاویلەمان هەبوو هەر ئەوهندهمان هەبوو، بۆ هەزار منال.

ئودیت دالتروف . باتیسی . ژنیکی گێراو لە درانس . ئوگست 1942
سەبارەت بەو منالانە جولەکانەى کە گەهشتە درانس کە لە ئوردوگاگانى ئێرى
کۆکردنەوه رومانە کرابوون.

فِرکَرْدِن لَه شَوِينَه کَانِي تَرِي نُوْرُو پَا

له رُوِي پِرَاکْتِيکَه وُه هَمُوو فَوْنَاغَه کَان وَهک يهک بُوون هَمِر له دِهسْت نِيشَانتَرْدِن و کُوکِرْدِنه وُه و نَاوَارَه کِرْدِن و دَوَابِيش فِرکَرْدِنه کِه ، به لَام فِرکَرْدِنه کِه له وِلَاتِيک يُو وِلَاتِيکِي تَر جِيَاوَازِي هَمِيوُو، گِهْرچِي هَمَنگَارِيَا هَاوِبِه يَمَانَه کَانِي نُه لَمَانِيَاي نَازِي بُوو به لَام جَوْلَه کِهِي نَهَم وِلَاتَه تَا سَالِي 1944 به هِيْمَنِي زِيَان و زَمَارِيَا بَه جَوْلَه کِه لَابِيْدَه کَانِي تَره وُه کِه له وِلَاتَانِي تَره وُه رُوِيَا ن تِي کِرْد يهک مِلِيُون جَوْلَه کِه دِه بُوون. سِهْرگِرْدِيه تِي هَمَنگَارِيَا بَه يِرِه رُوِي زُوْرِي يَاسَاکَانِي دُزِيه تِي جَوْلَه کِهِي کِرْد به لَام هَهْرَه شَهِي نَازِيه تِيَا ن قِيوَل نَه کِرْد يُو رِهْوَانه کِرْدِنِي جَوْلَه کِه کَان يُو نُوْرُو دَوْلَه کَانِي فِرکَرْدِن. به لَام بَه دَاگِر کِرْدِنِي هَمَنگَارِيَا له مَارِسِي/نَادَارِي 1944 له لَآيَمَن سُوپَاي نُه لَمَانِيه وُه له نَاوَه رَاسْتِي مَآوِي/نَه يَارِي 1944 گُوَاسْتَه رُهِي جَوْلَه کِهِي هَمَنگَارِيَا يُو نُوْشْفِيْتَز دِهسْتِي يِي کِرْد. بَه 42 رُوْز زِيَا تَر له 420 هَمَزَر جَوْلَه کِهِي هَمَنگَارِيَا ن رَاسْتَه و خُو گُوَاسْتَه وُه نُوْشْفِيْتَز . بِيْرکِنَاو و له پِيْش جَاوِي هَمُوو جِيَهَانَا رُوْزَانَه بَه فِرْنَه کَانِي گَاز 12 هَمَزَرِيَا ن دِه کُوْزَرِن.

له سِهْره تَاي پُوْلِيو/حُوْزِرِيَا ن 1944 دَا سِهْرُوکِي حُكُوْمَه تِي هَمَنگَارِيَا مِيکَلُوْس هُوْرِس فِهْرْمَانِي دَا دِه رُکِرْدِنِي جَوْلَه کِه رَاگِرِيْت و نَهَم هَمَنگَاوَه ش هَاوْکَارِي هَمَنگَارِيَا دِه وِيهسْت يُوْه تُوَانِيَا ن گِيَانِي 300 هَمَزَر جَوْلَه کِه له بُوْدَابِيْسْت رَزْکَار بَكَمَن. نُه وُهش بَه پَشْتِيوَانِي وِلَاتَانِي بِيْلَايَمَنِي وَهک سُوِيْد و سُوِيْرَا و فَاتِيکَان له رُوِي دِيْلُوْمَاسِي يَهِي دَا کِرَابُوو. به لَام له کُوْتَايِي سَالِي 1944 دَا له بُوْدَابِيْسْتَا 30 هَمَزَر جَوْلَه کِه گِيَانِيَا ن له دِهسْتَا. نُه وُهش له پِرُوْسَهِي ((خَشِيْنِي مِرْدِن)) بَه رِه و سَنُوْرِي نَه مَسَا يَان بَه کُوْشْتِنِي نَازِيه هَمَنگَارِيَه کَان بُوو.

وَهک هَمَنگَارِيَا نِيْتَالِيَا ش يَاسَاکَانِي دُزِيه جَوْلَه کِهِي دِه رُکِرْد به لَام جَوْلَه کِه کِه مِيْنَه کِهِي نَهَم وِلَاتَه تَا رُوُوخَانِي حُكُوْمَه تِي بَنِيْتُو مَوْسُوْلِيْنِي فَاش له پُوْلِيو/حُوْزِرِيَانِي/ 1943 له رَاوِنَا ن پَارِيْزَرَاو بُوون.

هیزه‌گانی نهمانیا به هاوکاری نی‌تالیا دژ به سامیه‌گان تولیان له‌مکۆی 35 همزار
جوله‌مکی نی‌تالیا 8 همزاریان کۆ بکهموه و ره‌وتی نوردوگای فِرکردنیان له
نوشه‌تیز - بیرکناو بکه‌ن.

به داگیرکردنی یوگوسلافیا له لایهن نه‌لمانیاوه کرا به جه‌ند پارچه له
نهمریل/نیسانی 1941 و نه‌و کاته نزیکه‌ی 80 همزار جوله‌مکی تی‌دا ده‌ژیان و
جوله‌مکی سربیا ژماره‌یان 16 همزار جوله‌که ده‌بوو که له شاری بلگرادا بوون.
نه‌لمانیه‌گان سامانه‌کانیان لێ زه‌فتکردن و ناچاریان کردن کاری به زۆریش بکه‌ن.
له نوگست/ئاب/ 1941 شالۆی گرتنیان ده‌ست پیکرا و به‌شی زۆری جوله‌مکی
سربیا کوژران. له به‌هاری 1942 دا له نوردوگای سلینی نزیک بلگراد عاره‌یه‌نه‌ی
کوشتی به گل‌زیان بۆ کوشتیان به‌کار هینا، همتا هاوینی 1942 دا سه‌دان
جوله‌مکی سربیا له ژبانمان.

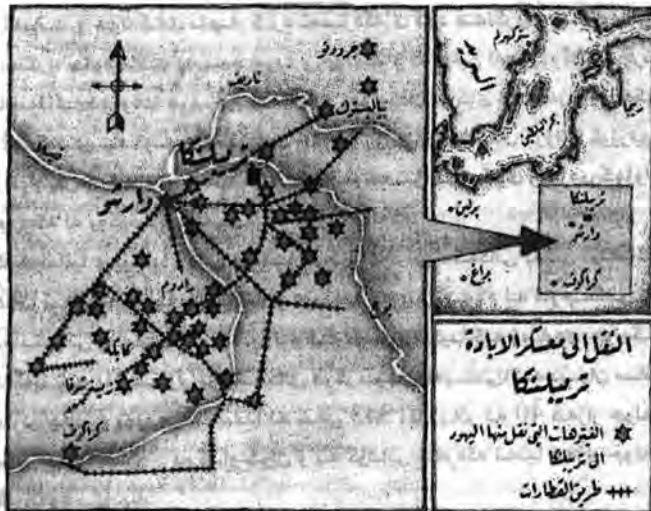
حکومه‌تی کرواتیای فاشی، ئوستانا، له شه‌ردا هاوپه‌یمانیه‌تی له گه‌ل نه‌لمانیا دا
راکه‌باند و جوله‌مکی ناچار کرد نه‌سره‌گمزی داود هه‌لگرن و سامانه‌کانیان
زه‌فتکرا، حکومه‌ت به به‌رنامه سرب و جوله‌که و فه‌ره‌جی له نوردوگاکانی گرتی
پاسنۆفاکا همزارها سرب و بیست همزار جوله‌مکی له کۆی 30 همزار جوله‌مکی
ولات کوشتن. به کۆتایی نوکتۆبه‌ری 1941 زۆریه‌ی جوله‌مکی کرواتیای کوژرابوون
و دواییش 7 همزار جوله‌مکی ناواری نوشه‌تیز کرد، کۆی ژماره‌ی کوژراوی
جوله‌که له یوگوسلافیا گه‌شته 60 همزار جوله‌که.

که نه‌لمانیا و نی‌تالیا ولاتی یونانیان داگیر کرد جوله‌مکه‌گانی به‌شی نی‌تالیایکی
همتا سالی 1944 دا بی کیشه و هیمانه ده‌ژیان، به‌لام له ناوچه‌گانی ژیر
ده‌سته‌لاتی نه‌لمانیه‌گان ته‌نیا له شاری سالۆنیکیدا که ژماره‌ی جوله‌مکی
ده‌گه‌شته 50 همزار پرۆسه‌گانی فِرکردنیان گه‌شتی، له نیوان مانگی
مارس/ئادار و نهمریل/ نیسانی له سالی 1943 دا زیاتر له 40 همزار جوله‌که
ناواری نوشه‌تیز . بیرکناو کران و به کۆتایی شه‌رکه ته‌نیا همزار جوله‌که
گه‌راهوه سالۆنیک.

سه‌ره‌رده‌گانی بولگاریا داواگانی نه‌لمانیایان بۆ ناواری کردنی 50 همزار
جوله‌مکی نه‌و ولاته‌یان ره‌تکرده‌وه و له بۆگمنی شه‌رکه رزگاریان بوو. به‌لام

بولگاریا سەرپه‌چی نەکرد له ئاوارەکردن و دەرگرفنی نمو جوله‌گانه‌ی هاوڵاتی نەبوون، که ژماره‌ی نمو جوله‌گانه‌ی له ناوچه‌گانی تراکییه و مقدونیه‌ی ژێر ده‌سه‌لاتی بولگاریا که ره‌وانه‌ی تریلینکا کران گه‌یشه 11 هه‌زار کەس.

بێش هه‌لگیرسانی شه‌ر له رۆمانیا دا 750 هه‌زار جوله‌گه‌ ده‌ژیان، 300 هه‌زار یان له ناوچه‌گانی بیسارابین و ترانسینسترین ده‌ژیان. جوله‌گه‌ی نهم ناوچه‌گانه له بیرسان یان به‌ ده‌ستی هیزه‌گه‌کی رۆمانیا به‌ یارمه‌تی نه‌لمانیا به‌کان کوژران، ژماره‌یان که تا کۆتایی سالی 1942 کوژران له 200 هه‌زار کەس زۆتر بوون و له ناوچه‌ ناوهرسته‌گانییدا 300 هه‌زار جوله‌گه‌ رزگاریان بوو. گهرچی رۆمی رۆمانی به‌ سه‌رکردایه‌تی مارشال ئه‌میون نه‌نتونیسکو دزایه‌تی جوله‌گه‌ی ده‌کرد به‌لام رازی نه‌بوو ره‌وانه‌ی ئوردوگاگانی شه‌رکردن بکهنین.

کۆکردنهوه له ولاتانی پاکووردا

رمگهزپهرستی دژ به جولهکەى نەرووچ باش گرتنى ولاتەکه له لایەن ئەلمانیاوه له 9 ئەبرەیل/نیسانی سالی 1940 دەستی پیکردن گەرچی سەرژمێریان هەر دوو هەزار جولهکە دەبوو بەلام ئەلمانیهکان چاویان تەبەرپبوون، له کۆنگرهى وانسیی بېستراو له پناهر/کانونى دووم 1942 لیستی ئەم ولاتانە نامادە کرا گهوا جولهکەى تینا نیشتهجێتیه و داواش کرا پەلهو دەست و برد بکړئ له پێش جیبهجێ کردنى ((دوا چارەسەرى بۆ کێشەى جولهکە)) هەر له هەمان مانگاندا یاس له دەست نیشانکردنى جولهکەکانى نەرووچیشی کرا. بەلام گرتن و راوانانیان تا پاپۆز دواگهوت و له نوکتۆبەر/تشرینی پەكەمى 1942 دا سەدان پیاوانى تەمەن له سەرووی 16 سالیاندا له شارەکانى تروندهایم و بېرگن و نوسلو گرت و رهوانەى ئوردوگاگانیان کردن و سامانیشیان زەفتکرا. هەروەها له شەوی 26 ی نوڤمبەر/تشرینی دووم ژن و منالە جولهکەکانیشیان گرت و نزیکەى هەزار کەس خۆی ئەداتە دەست و توانیان بەرەو سوید رابکەن.

حکومەتى دانیمارک رازی نەبوو هاوڵاتیانى جولهکەى خۆى که سەرژمێریان 7500 کەس دەبوون مامەتەى جیایان له گەل بکات، سێ سال نازافانە ژيان بەلام له نوگست/ئابى 1943 دا هاتلر بریاری دا کاتى جولهکەى دانیمارک هاتوو و ههوالەکه به دزه گهيشته ئەوئ بۆیه هەموویان بە پارمەتى ماسیگره دانیمارکیهکان و سویدییهکان دهربازی سوید بوون. حکومەتى دانیمارک وازی له ناوهر و دوور خراوهکانى خۆى له ئوردوگای تیریزنیشتاد نەدەهینا و چاودێرى دەکردن بۆیه له ژياندا مان و به گۆتایی هاتنى شەرمەکه گەرانەوه دانیمارک. جولهکەکانى فنلاندش که ژمارەیان دوو هەزار کەس دەبوو دوور نەخرانەوه و سەرکردەکانى هەلندی ئەیانانە دەست نازییهکان.

22 ماس/ئادار

قەدەمغە كىردى جۈنى مەنلەنى قەرەج بۇ خۇنلۇنگا ئەلمانىيەكان.

30 ماس/ئادار

ھىلەر ئاگادارى ژىنرالەككى كىردەو كەوا شەرى داھاتوويان دىزى روسىيە و شەرەكە ((شەرى قىرگىنە)).

22/ى يۈنيۈ/ھوزېران

ھېزى ئەلمانىا دۇ بە بەككىتى سۆھبەت كرا. دەستەگانى ئىنستاز لە ناوچەگانى خۇرەھەلەتى پۇلۇنيا دەستىان بە كۆمەل كۆزىيەكان كىرد. روبرت لى بەككى لە سەرگىدەككى نازىيەكان لەلېدوانىكى ئەو رۇژىنا ووتى: ((جۈلەكە دۈزۈمنى دېزېنى بوو و ھەر بە دۈزۈمنى دەمىنئىتەو چۈنكە ھەموو ھەولتىكى داوھ بۇ داگىر كىردن و بۇگەنى مېللەتەكامان بۇيە دەپن خەبەت بەكەيىن بۇ تەواوى قىرگىدنىان و قىرشىيان دەكەيىن، دەمانەوئ نازاد بېن، ئەك ھەر لە ناوھو بەلگو لە دەرەوش)).

31 يۈليۈ/تەمموز

مارشال ھىرمان گۈزنگ دەستەلەت دەھتە سوپاكانى ئىس ئىس بۇ كار كىردن بۇ نامادە كىردى ((چارەسەرى بىنەرتى كېشە جۈلەكە))

1 سېتەمبىر/ئەپىلۇل

دەپن جۈلەكە تەمەنى لە سەرۈوى شەش سالىيە ئەسەرەگەزى زەرد ھەلگىرى.

18/ سېتەمبىر/ئەپىلۇل

دەپن جۈلەكە داوا پىشكەش بەكەن بۇ ۋەرگىرتنى مۇلەت بۇ گەشت بە ھۇپەكانى گۈاستنەۋى گىشتى.

29/30 سېتەمبىر/ئەپىلۇل

دەستەپەك لە ئىنستاز 33 ھىزار جۈلەكەمىان لە نىك خەرىندى بايى با كۈشت.

15 ئوكتۇبىر/

كۆچ كىردى جۈلەكە لە ئەلمانىيەدە قەدىغە كرا.

نۆۋمبىر/تشرىنى دوۋەم

گىتو/نوردوگاي گرتن تايىمىتە بۇ ((كۆمەلگاي جۈلەكەي نىمۇنەي)) و

شېاۋىش بى لە بەر جاۋى پىشكىنەرنى خاچى سۈور.

7 دىسىمىر / كاۋونى يەكەم

ھېرشى ياپانى بۇ سەر بىرل ھارېر. بەشئارى كىردى ولاتىمىگىرتوۋمكىنى

ئەمىرىكا بۇ شەپكە.

8/ دىسىمىر / كاۋونى يەكەم

جىبەجى كىردى يەكەم پىرۇسەكانى لە سىئاردەلنى جۈلەكە بە گاز لە

نوردوگاي قىركىرەن لە شىلەنو لە پۇلونىيا.

11/ دىسىمىر / كاۋونى يەكەم

راگەيانەندى ئەلمانىيا شەپ دىزى ولاتىمىگىرتوۋمكىنى ئەمىرىكا.

12/ دىسىمىر / كاۋونى يەكەم

قەدىغە كىردى جۈلەكە لە بەگلارھىئەتنى تافۇنە گىشتىيەكان.

1942 20 نىباير / كلنوۋنى دوۋەم

راپنھاد ھاپىرش سەرزكايەتى ناساپشى ئىس ئىس لە كۆنگرەي

فانىسى دىمكات لە يەككە لە ناۋچەكانى دەورپىشتى پارىس بە نامادىبوۋنى گمورە

بەرپىرسانى نازىيەكان بۇ رىكخىستنى ((دوا چارسەرى)) ناۋازە كىردى جۈلەكە

و قەرىج لە گىتوى لودز بۇ نوردوگاي شلمىنو بەردەۋامە.

15 فېرېر/شۋىبات

گوشتنى دەستەي يەكەمى جۈلەكە بە گازى زىكلون بى لە نوردوگاي

نوشپىتز جىبەجى كرا، بەخىپو. كىردى نازملى مالى لە جۈلەكە قەدىغە كرا.

17 مارس / نادار

يەكەم لە سىئاردەلنى بە كۆمەن و بە گاز لە نوردوگاي قىركىردى بىلەك

لە باشۋورى خۇرھەلاتى لوبلىن كرا.

20/مارس/نادار

زورمکائی گاز له نوشفیتز - بیرکناو به کار هات بؤ نهم مبهسته دوو خانویان
ناماده کردبوو، جولهکهای پؤلونی له ئوبرشلسااین پهکمین قوربانی بوون.

نمبریل/ نیسان - مایو/نهمبار

کردنهموی نوردوگای قپکردن له سوپیبور.

4 مایو/نهمبار

پهکهم پرؤسهی دهست نیشان کردن ((له نیو گیراوکاتدا کرا له ناو
نهمانی چمند مانگنیک بوو له نوشفیتز . بیرکناو مایوونهموه. نهمانهمان بؤ
زورمکائی گاز نارد کهوا((کهلگی نیشیان نهماه)).

12 مایو/نهمبار

جولهکه همدغه کران بجهه سمرتاشخانهای ((ناریهکان)).

مایو/نهمبار - یونیو/حوزیران

جولهکهای نهوروبهای خورناوا ناچار کران نهمرگمزی زهردی داود ههنگرن.

12/ یونیو/حوزیران

دهبج جولهکهمکائی نهمانیا ههموو کهلویهل کارهیایی و چاوییی و چهرخاری

و نامیزی چاپ دابنن.

1 پولیو/تعموز

لهمهودوا ههموو منالانی جولهکه له خویندن همدغه دهمگرن.

4/ پولیو/تعموز.

پهکهم پرؤسهی ((دهست نیشانکردن)) له شؤستهی بمتانکردنی

نؤشفیتز کرا و نهم دهستمبش له جولهکهای سلؤفاکیا بوون.

7/ پولیو/تعموز

هاینرش هیملر دانوستانی له گهل دکترو کارل کلاو بیرگ کرد و هیتر

له سمر ماسهلهی نهمزؤکترلنی ژناتی جولهکه کهوا نوردوگاکه له خزمهتی
نهمودابه بؤ کردنی تاقیکردنهموه له سمر گیراوهمکان.

10/ پولیو/تعموز

كلارو بيرگ ناگادار گرابموره كهوا هيملر دمخوازي بجيٽه رالزسبروك و
دهست به كار بيٽ نمزؤككردنى ژنانى جولمكه و ويستى بزاتى نمزؤككردنى همزار
ؤنه جولمكه چمند كلتى دهويت...

16. 15 يوليوي / تسمموز

گهپشتنى بهكمم دهستى جولمكهى هؤلندى بؤ نوشفيتز.

18. 16 يوليوي / تسمموز

بؤليسى فرنسى له پاريس 13 همزار جولمكه ((بى ولاتمگان)) يدگرت له
وانه نؤ همزاريان كه جوار همزاريان منال بوون رهوانهى نوشفيتز گران.

19 / يوليوي / تسمموز

هيملر هرماندا كهوا له كؤتايى سالنا جولمكهى بؤلونيا تهواو دمبين...

30 / يوليوي / تسمموز

ريكخراوه جولمكهگان دمبج همموو گمنجينه نېرينهگانى دروستگراو له ميتال
گران هاپنين.

22 / يوليوي / تسمموز . 12 سېتمبر / نهمبول

پرزسگانى ناواره كردنى به كؤمهل له گيتوى وارشؤ بؤ ئوردوگاي تريبلينگام.

19 نوكتؤبهر / تشرينى بهكمم

جولمكهى نهلمانى فمدغمگران كهوا له كتيبخانهگانى ((نارى)) كتيب بگرن.

26 نوڤمبر / تشرينى دووهم

ناواره كردنى جولمكهى نرويچى بؤ نوشفيتز.

18 ديسمبر / كئوونى بهكمم

هاوپهيمانمگان رايانگهيماند همر كسى جولمكهيمك بگوؤيت پاش شمرهكه سزا
دهويت.

رئيماييهگانى دهسته لائى بؤليسى ناوخويى له سازوالزاس

1- تهنيا جولمكهى راستمقبنه دوور بخريتهوه. مشلنجهگان ناگريتهوه، نهو
بياوانهى به زن تيگهئبوون و همروها جولمكه بيگانمگان به مارجى هاوالائى

ولاتانی نەبار نەبەن پان ئەو ولاتانەى كە لە لایەن نۆمەووە داگیر نەكراووە. ئەو جولەكانەى لە بەر هەوى هەلوێست وەرگرتن بێج و لاتن دەگیرێن. هەموو جولەكەيك دەكۆرێ بگوازێتەووە بێجگە لەو جولەكانەى شەرن و لە سەر جێگا كەوتوون.

2. بۆ جولەكەكان شوێنى كۆكردنەوێمان لە لودھیجسەھافن، كایسەر سلاوتن، لاندان بۆ ساز كراو و بە پاس دەگوازێتەووە، لە ھەر پاسێكا فەرمانبەرێكى تاپبەت بەرپرسیار دەبێ و چەند پیاوانى پۆلیسی رەسمى و گەر پێویست بوو چەند فەرمانبەر لە ژێر فەرمانیاندا دەبێ.

3. ئەو فەرمانبەرە بەر پەرسە لیستی ناوكان لە شوێنى كۆكردنەووە كەدا وەر دەگرت و لە لیستەكەدا دیارە بە كام پاس دەرۆن و سەرباز و ھاوکارەكانى كۆن كە لە ژێر فەرمانى ئەودا دەبێ. ھەر وھا ناو و ئەدرێسى ئەو كەسانەشى تێدا كە دەستگیر دەكۆرێن.

4. كە بەرپرسەكان زانیاریەكان لە سەر جولەكەكان وەر دەگرن بەرێ دەكەون بۆ شوێنەكانى نیشە جێیان و ناگاداریان دەكەنەووە كەوا دەگیرێن و دوور دەخێنەووە و بۆیە دەبێ لە ماوەى دوو سەعاتدا خۆیان بۆ سەھەر نامادە بكەن. گەر شتێك ھاتە پێش دەبێ سەردانى بەرپرسەكە لە شوێنى كۆكردنەووە كە بكەن و ناكۆرێ خۆ نامادەكردنى دوا بخرێت.

5. گێرەكە ئەمگەر كرا بۆ ھەبە ئەم شتانە لە گەل خۆیدا بێنێ،

6. بۆ ھەر جولەكەيك ھەبە یەك جانتاكى سەھەر بێنێ و پێویستە كانیان تێدا بێ و كەسى گەورە دەكۆرێ 50 كەم بێنێ و بۆ منائیش 30 كەم دەبێ.

ب. یەك دەست جەل و بەرگ.

ج. بۆ ھەر جولەكەيك یەك بەتانى.

د. تیشو ((خوارەن و ناو)) بۆ چەند رۆژ.

ه. قاپێك و چەنگال و كەوچك و چەقۆبەك.

و. ھەر كەسى سەد ماركى (RM) زیاترى بێنەبێ.

ز. پەساپۆرت و ھەبە و پەسولەى كەسایەتى دەرھێنانیان ناسان و بەردەستا بێن و لە ناو جانتا نەبێ.

7. بۇيان نېمە ئەم شتانه لە گەل خۇيان بېئىن: دەفتەر شەك و شەك و سەھم و خىش و گەنجىنە و پارەش لە سەد مارك زۇرتەر نەبى.

(....)

9. بېش جى ھېشتىنى خانومگانىيان دەبى ئەم ھەرمانانە گرابىن.

ا. گيانلەبەرە مالىيەگان و گيانلەبەرىتى زىندووى ھەك (سەگ ، پەشیلە ، بالئەدى ناو قەھەس) بىرئە سەرۋىكى شارەوانى ، سەرگىرە ناوخۇگان. گەورەى گوندەگە بان ھەر كەسىكى شىا و بەرامبەرى پەسولەبەك ھەرگىت.

ب. كالای تەر بىرئە (NSV) نوسىنگەى خۇشگوزەرانى كۆمەلەپەتى سەر بە ھىزىبى نازى.

ج. ناگر و ناگران بىگوزىندىرئەتەو.

د. ناو و گاز بىگىرئەتەو .

ھ. ھىوزەگانى كارھيا ھەلگىرئەت.

و . كلىلەگانى خانووەگە بە پەگەو بەسەرتت و ناوى خاومەگەى و گوند و شارەگە و شەقام و زەمارى خانووەگەى لە سەر بى.

ز . دەبى كەسەگە ورد بەشكىندىرئەت نەمەك چەك و زەخىرە و تەقەمەنى و زەھرە و پارەى بېگانە و خىش و شتىرى بى بى.

(....)

13 . بە شىوھەكى راست ھەئەسوكەت لە گەل جولەگە گىرەمكە لە كاتى گرتنىنا بىرئەت و نەمەش زىدە گرىنگە و نابى توندى رەھەكارى بە ھىچ شىوھەك لە گەل بىرئەت.

ئاۋارە كىردن

بۇ قىر كىردىنى جۈلمەكە پېۋېست بوو ئەمەلىيەتتە جۈلمەكە ئەوروپا دورۇ پىرېتە. ئەلمانىيەكەن لە بەر چىند ھۆپەك بىرپارپاندا جۈلمەكە لە زىدى خۇپان ئەمكۈز، بەلگە ھەمموپان بۇ ئوردوگاكان بگوازەۋە كە لە پۇلۇنبا بۇ ئەمەمبەستە دورۇستكرا بوون. ھتلر و سەرگىردەكانىز دەپانوپىست بە نەپتى بىپانگوزن. چۈنكە ئەدەمگونجا لە بەر چاۋى ھاۋلاتىيانى لە خۇرناۋا و ناۋدراست و خواروۋى ئەوروپا بىپانگوزن تا پارمەتى ھاۋلاتىيان لە دەست نەدەن. بۇ كۈشتىنى مەلىيەتتە جۈلمەكە پۇلۇنبا و بەشە گەۋرە داگىرگراۋەكە پىمكىتى سۇفەت ئەلمانىيەكەن دورۇ خىستەنەۋەپان بۇ ئوردوگاكانىيان پىپاشتر بوو كە لە روۋى پىراكتىيەكەۋە لە گۈللە بارانگىردىيان و كۈشتىيان. بوۋنى ھىلى ناسنى پۈخت لە ئەوروپادا گۈاستنەۋە دورۇ خىستەنەۋە جۈلمەكەكانى بۇ پۇلۇنبا ناسانگىرد و لە پىش چاۋى ھاۋلاتىيانىش گۈم دەپن و شۇپنەۋەپان نامىنى، ئەگەر ئەمە جۈلمەكەكانى لە گىرتوۋخانەكانى ئۈشپىتۇر. بىرگىناۋ كە ژمارەپان لە مەلىيەتتە زۇرتىر دەپوۋ زوۋ بە ژوۋرى گاز ئەمگۈزپان ئەۋە ئەم شۇپنە بچۈكە دەپۋاۋە گەۋرەتەپن شارى ئەوروپا. لە ئوكتۇبىر/تشرىنى پەكەمى 1940دا حەت ھەزار و پىنچ سەد جۈلمەكە لە بادن و سارى ئەلمانبا بۇ ئوردوگاكانى خواروۋى فرىنسا دورۇ خىرانەۋە. بە تەمەنتەپن كەسىان 97 سال دەپوۋ كە پىپاۋىكى كارلسرۈە بوو، دۋابى زۇرپەپان لە فرىنساۋە بۇ پۇلۇنبا دورۇ خىرانەۋە، بۇ دورۇ خىرانەكان مۇلەتى كاتى تەمىيا 15 دەقىقە تا دوۋ سەعاتىيان بۇ دانان تا مەلكانىيان چۆل بىكەن. بە پىنى راپۇرتى پۇلپىس ھەندىپكىيان ((ئەم مۇلەتمەپان بە ھەل زىنى بۇ رىزگار بوۋىيان خۇپان كۈشت)).

لە 25 ئىمبریل/ئىيسان 1942 ((بەرەوخۆرەھەلات)) 995 جۆلەگەى دانیشتووی قورزبۆرگی ئەلمانی لە ژێر جاودەزى پۆلیس و سەربازدا ناوایە کرد. ناچار کران ھەموو سەرمایە و مالیان جىبھێن بىجگە لە ھەندئ شتی ((پئویست)) نەبە، ناچارپش کران ھەندىکتر کەل و پەلەیان لە نىستگەى شەمەندەھەرى قورزبۆرگ جىبھێن، ئەم کەسانە بۆ ئوردوگایەکی کاتی لە ترائنیکى و ئەزبىکا گوازرا نەو و لەوئشەوہ بۆ ئوردوگای قىکردن لە بىزک.

ئومشلا جىلاتز

ئومشلا جىلاتز Omschlagplatz شوئنىکە بۆ دووبارە بارکردنەویە و سەر بە گیتوہ، زۆرجار گۆرەھان یان جىگایەکی گراوہ بوو و زۆر جار ئەم شوئنە بۆ کاری دەست نىشانکردن بە کار دەھات، کە دوا چارەنووسی ئادەمیزادى لکتىيار دەکرا کە بەرەو مەردنى دەیان یان دەکرى بۆ کار ((بە کار بھێن)) بە زۆرى ئەم شوئنانە لە گیتو گەورەھان لە نزیک ھىلەمکانى سگەى ناسنن بون. بۆ ئاسانکردنى پىرۆسەکانى ناوایە کردن لە وارشۆ سگەى ناسننى پەدەگ ھەبوو دەگەشتە ئومشلا جىلاتز. لە 23 یولیو/ تەمموزى 1942 دەستکرا بە ئاردن و دوور خستەنەویان لە وارشۆ وە بۆ تریلینکا، لە ناو گیتودا رۆژانە ھەزارەھا جۆلەگە کۆ دەکرایەو، کۆ کردنەوی جۆلەگە کارىک بوو بە زۆر لە لایەن ((خزمەتگوزارى بۆ رىکفەستن)) ی جۆلەگە خۆیان بە بەشدارى کردنى ھىزەکانى ئەس ئەس و ھىزەکانى ئۆکرانى و لاتفى و لىتوانى ھاوکار نەنجام دەدرا. دەبوایە رۆژانە 6. 7 ھەزار جۆلەگە کۆ بکرىتەوہ، وای لکتەات جۆلەگەکان خۆیان بەوہ ھەل دەخەلمەتاند گواپە بە چوونیان بۆ ئومشلا جىلاتز نانپان دەست دەکەوئت. مائەکان و شەقامەکان چۆلگرا و زۆر کەسپش بە رىکەوت دەگىران. لە بەرۆارى 5 یان 6ى ئوگست/ئاب دکتۆزى ھىزکارى پانوس گورزاک و دووسەد مئال لەو ھەتیوخانەى کە بەرئۆدى دەبىر د بۆ تریلینکا دوور خرا نەوہ. دکتۆر گورزاک نەپویست بە ھۆى نەوہى کە رەگەزى ((نارپە)) خۆى رزگار بکات و لە مائەھان جىبا بئیتەوہ لە پئشەوہى کارونەکە بە ناو شەقامەکانى گیتو بەرەو ئومشلا جىلاتز رۆپشت و مائىکى لە باومش بوو و دەستى پەکیکترى گرتبوو.

خەنگەكە لە ئومشلا جىلاتز چىمىد رۇژ جاومەنچىيان كىرد چۆل بىت. بەلگىنامى
 پارىزرەو زۆرن سىبارەت بە رەوشە ترسناكمانى شوپنى جاومەرى ئەم مەرفنە ماون.
 ھەتا ناومەراستى سېتىمىر/ئەپىلۇل ژمارەى ئەو كەسانەى رەوانەى نوردوگەى قىرگىردن
 كران لە ئومشلا جىلاتز كەيشتە 250 ھىزار كەس و دوا كاروانەكان ھاوكات بوو لە
 گەن ياخىبوونەكەى گىتو كە لە ئەپىرەل/نىسان و ماھو/ئەپارى سالى 1943 رووىنا.
 ئەو كاتانە وارشاۇ لە ھاوالاتىە جولەكەكانى چۆل كرابوو.

شۇين بۇ خوئين و فرمىسك

ھالىناپىرناپوم جى بە جاوى خۆى لە ئومشلا جىلاتز بىنىيوە پاش رزگار بوونى لە
 قىرگىردن گىزراپەتەوہ. ((نىمەيان بۇ ئومشلا جىلاتز ھاژووت سەد لەعنەتى ئەبى،
 تەپ بە خۆين و بە فرمىسك، ھەوا بە ناو ھىتەى تىژى شەمەندەظەركاندا
 گوزمەرى دەكرد ئەوانەى سەدان ھىزار جولەكەى بۇ دوا مەنزىگەى ژيانى
 دەگواستەوہ.

گۆرەپانە گەورەكە كە لە تەنىشت بىناپەك بوو كە بېش شەپ خۆپىنلنگا بوو، لە
 خەلگى بىھىوا و داوشا و جەمەى دەھاتە زۆربەيان ھەتا ھىزىيان تىنا بوو لە
 كارگەكانى ناوچە ئارىپەكان كارىيان پىگرا، بىلتى ھاټوچۆيان (Auswies) پان
 پىبوو، ماڤى ئەوھىيان ھەبوو ماوھەك بىژىين. ھەك زانراوېوو بە ھاوئىپەتى
 ھىزەكانى پاسەوانى تاپەت دەچونە سەردانى مائەكانىيان كە لە خىزم و
 خۆشەوېستىەكان چۆلگرابوو پاش ئەوھى ھەموو سەرمایەكانىيان ئەتەھتەرا بوو،
 بەلام نىمەزۇ لە رىگەى چوونىيان لە كارەوہ بۇ مائەكانىيان تووشى كەمىنە بوون.

لە نىوان و گىتو و كون و كەلبەنەكانى دىوارىكى بەرز لە نىوان نىمە و پىاوانى
 پۆلىسى چەكدار ھەبوو ((نازى زۆرىيان لە ناو نەبوو)) برا گەورەكەم ھىشتا لە
 گەل خاڤۇزىم و كچەكەى لە گىتودا بوون ، ئەوان ھەزىيان نەكرد لە گەلمان
 داپەزىن بۇ سەر شەقامەكە.

بە پەشۆكاوى جاومەرى بووین بزانىن ج روو دەھات. ھاوكات لە كوئىك دەگەراپىن
 و باوكەم لە باوشى گرتەبووین ، پەكەم جار داكىمى ماچ كىرد و دواپى براگەم و

ئىنجا مېنىش، توندى گرتىن تا دور نەكە وىنەمە، زۆر پەرزىشى داپكەم بوو نەى دەپويست لە ناپۇرەكە دورمان بختەمە ، جاوى بۇ دەروازەمەك دەگىرا تا بۇ شاردنەمەمان بەمانبەتە ناو بېنەيمەى خوئىندىنگاكەى كە پارمەتتەدەرنەى جاويدېرى تەندروستى و پىپاوانى پۇلەسى جولىكەى تىندا بوو. دەويست لەوئى بەمانشارتەتەو تا بۇ ناو عارەبەنمەكان پال نەدرتەين.

باوكەم لە ترسا داوئەشا بوو جولىكەى نەمەلبوو ھەتا رادەمەك بېرى لە راكردن نەدەمكردەو. ھەر نەوئەندەى پىكرا بلىتى ھاتوجچۆكەى دەرهئنا، واى مەزندە دەگرد نەو بلىتە ھەموومان رزگار دەگات، زۆر دەترسا. واى دەزانى گوئى رايەل نەبوون بۇ نازىبەگان زوو كۆتايى پەدەئى.

ئەستاش لە ئومشلاچ ھەمان كار روى داپەو. داپكەم وانەبوو بۇيە مەن ھەر خۇم بەو شۇردەمكردەو، نەو واى مەزندە دەگرد كەوا دەتوانى رزگارمان بكات و بېرواى بە خۇى ھەببوو (....) سۆزم بەرامبەر داپكەم زۆر جياواز بوو.

ھەرگىز ھارگۇنى شەمەندەفەرەكان لەم كاتنەدا وەك ئىمىرۆ وا ئىرە كۆ نەبوونەتەو، وامان زانى كە دەبى نەمەشەو بە درتۇبى شەو چاوەرئى بېن تا شەمەندەفەرەكەى بەمانى دەگات. نەوش بوارى رەخساند بۇ ھەلەتن بۇ گىتو و بۇ زوورىكى سەرھوى مائىك. نەو كاتە بوو بېنەمان نازىبەگان تۇبى رەشاشيان لە ناوئەندى گۆرەپانەكە دانا و روويان لە ناپۇرەى خەلگەكە بوو، كەوا نوزەى ترسيان ئى دەھات. نەگەرچى ديار بوو جى روو دەھات بەلام كەس نەدەوئەرا ھاوارى بكات يان بە دەنگى بەرز بگريئەت. كەشەكە تارمايى ترس و زۆرى لە سەر نىشتبوو. مەن و داپكەم و باوكەم و ھەلەك چوويەنە باوئەى پەك وەك نەوئەى كە پەكەم جارە پەكترى دەبىنەن وامان سەپرى پەكترى دەگرد(....) وەك نەوئەى بەمانەوئەت پەئش ھاتنى تارىكى تەواو پىكەوہ بېن.

ھەموو شتى بىئاوئا بوو. نەو شانەى تا ئىستا خەبەت و ئىلمان بۇ گرد. باوكەم ھەر نەوئەندە بوو نەفسى دەھات.

داپكەم وەك ئاسايى خۇى ھەيمەن بوو و ھەتا بەروومنا بىزەى دەھاتى.

(مەترسئ) چەرپاندىيە گوپم. (مردن دەگاتە ھەموومان بەك جبار دەمرين).... (بە پەكەو ھەموومان دەمرين، ھەست بە ترس مەكە، بەو رادەيەش ترسناك نپە....).

Nicht mehr einsatzfähige Frauen u. Kinder.

ژن و منالان لە نۆمشلاھیلەتزی وارشی چاوەرژین بۆ ئوردوگای ھەرکردن ئاوارە بکێژن لە تربلینکا. نیابەر/ کاتوونی دووم 1943.

پۆلیسی برلین یاریەکانی ئۆلومپی ماپو/ئەیار 1936ی کردە بیانۆ بۆ گرتنی سەدان ھەروج و گە خۆیان و خێزان و گالیسکە و ولاخ و کەل و پەلەمەکانیان

دوورخستنموه بۇ نمو شوپنمى ئاويراو به شوپنى بشودانى مارزان كه دمكويته نزيك زيلخانميك و گلورستانيك. زۆرى نىمخايند شوپنى بشودانمكيان دپكمتيل كهمارۇدا. له راستيدا نموه داممزاندىنى ئوردوگامكى گرتن بده بۇ قهرهجمكان له دوروبشتى بىرلين. پاشان همزارها هاوالاتى تىرى قهرهجمكان له مارزان و شوپنمكاني تىرى بشودان له نزيك شارمكاني نىلمانيا كۆ كردهوه و دوپيش بۇ ئوردوگاكاني قپركردن له خۇرهلالت.

ساول فريدلندر - يمكيكه له رزگار بوومكان پىرۇهيسبور له ميژووى قپركردن.

ئاواره كرنى قهره ج

بۇ راونانى قهرهجمكان بىناوى ئايدلۇزبان دمؤزيموه. سىر كردهى هيزمكاني نىس نىس سىنرش هملر بۇ جوونى ئايبىتى سىبارت به بوونى قهرهجمكان خواون ((رىگمىزى بىگىرد)) همبوو و به ئامۇزاي ((ئارپىمكان)) ى دمزانى بۇيه دىبى بارىزگارىان ئى بىكرىت. بىويسته نموانه دىست نيشان بىكرىن و له شوپنى ئايبىتىدا بىبارتىن و له باراستنگمىان دىبىتىن. گارى توژىنه دورمكان ((رىگمىزى ئاويتهگراو)) زۆره و ئاتوانرىت به ((ئارپىمكان)) يان بزاندىرىت، دمىنجام زۆرىمىان وا دمىچوون. نىگىر مرۇڭ بىكەوتىبىه ئاوپۇل هەلەوه نموه دۇلمىتى بىروكراتى نىشى دمگىرد و نموش به دورخستنموه كۇتايى دههات بۇ گىتوكاني جولمكه و لموشموه بۇ ئوردوگاكاني قپركردن ، نموش بارى دمگىمىتى دههاته پىش. تىلىكرىدنموكنى تىندىروستى ئاوبانگه شوومىكەى كه له ئوشىتىز دمگرا. تىمىيا بۇ مىنلانى جولمكه نمىبون به لگو مىنلانى قهرهجمكانى گرتموه. كىلموئى زياتر له 20 همزار قهره ج كوژرا.

كولله بارانپكى دهسته دمىتى قهرهجمكان له دارستانمكاني خۇرهلالاتى نموروپا و دمىموى گوندىمكان گارى زۆر ئاسابى بوون. كوشتىيان زۆر چار به دمىتى فاشىمىكاني ئاوجمكه نمىنجام دمىرا. له ئوكرانىيا قهرهجمكان له رىشه دمىكران. همىتا ئىمىرۇش نمىزانرا نازىمىمكان و پارمىتىدمىركانىيان به ئىمارى راستىمىقننه چىمىدىيان له قهرهجمكان له همموو ولاتان كوشت. دىباره نموش له بىر نموه بووه كهوا توژىنهوى دروستىيان بۇ نىكراوه و همىروها كمى سىرچاوه و نمىبوونى

سەرژمىرى ورد بۇ قەرەجەكانى پېش شەپكە و باش شەپكەش. ژمارەكەش به كەمى مەزىندە دەكرى 200 ھەزار ين. بېروا دەكرىت 50-25 % له قەرەجەكانى نەوروپا له كاتى شەپكەدا كوژراين. قەرەجە رزگار بوومكان چ له نەلمانيا پان له ولتادىتر ھېچ قەربوو نەكرانەو، ئىمىرۇ ئەوان زۇرتەين كۆمەلگەى سرۇفن كە زۇرتەين دووچارى نەژادەپرستى و چەوسانەوہى بابەتى و نژابەتى له نەوروپا دەبنەوہ.

ئىفاچوستىن پارىدەدەرى روبرت رىتر ((پەسپۇر)) ى تەندروستى سەرمەكى له رايخى سەپەمدا له كاروبارى ((ئازارى قەرەج)) سەرەتا رىتر پەسپۇر بوو له تەندروستى دەروونى منالان و ھەروھە پەسپۇرەش بوو له ((كاروبارى تاوان)) له بەر رۇشنايى ئەو بېرۇكەپەى كە دەلئەت پاشماوہى بابولوحى بناغەى رەوشتى لاسارى و تاوانكارپە. روبرت روونى كەردەو كەوا قەرەج له بەنرەندا له ((رەگمىزى ئارى يىگەرد)) ن. بەلام بە تىكەل بوونى رەگمىزى خەسەنتە پاشەكانيان گوم كەرد له گەن مىللەتانى ((نرخ كەمتر)) كە له گەنتەكانياندا توشيان دەبوون. بە پىئى قەسەكى ئەو ئەم رەوشە واى كەرد كەوا رەوشى قەرەج بەرەو و خوورەوشتى تاوانبارى ناكۆمەلەپەتى بچەت. جوستىن له بەر ئەوہى پارىدەدەرى بووہ بۆپە ئەویش توژىنەوہى تابەمى ئىنجام داوہ، بەكك ئەوانە پاراستنى 39 مئالى قەرەجى بىن داپك وپاوكى له خەشارگەى ھەتىوخانەپەكى كەسولپكى بۇ ئىنجامدانى برونامەكەى كە توژىنەوہكى تەواو بووہ له مايو/ئەپارى 1944 مئالەكان بۇ ئوردوگەى قەردنى ئوشفەتەز . بېرگناو دوور خراونەتەوہ و ئەوانە و له گەن ئەو 2900 مئالە قەرەجەتر له ژوورەكانى گازدا له شەوى ئوگەست/ئاب 1944 كوژران.

رىتر ئەو كارەى بە ئاسانى و خۇشى دەكرە، ئەوان بەك بەك دەھاتن و بە رېك وپېكى له سەر كورسى دادەنىشتن و چاوى مئالەكان بەراورد دەكرا و له ھەمووپان ھەمان پەرسىار دەكرابەوہ و جوستىن دادەنىشت و ھەموو شتەكانى تۆمار دەكرە. دەبوپە ھەمووپان زارىيان بەكەنەوہ و ئامىرىكى پېببو قورگ و كۆنەكانى كەبوو و كەبووپشتى كەبوو و نىوانى چاوەكانيان و رەنگى چاو و بېرۇ و گوپيان له دەرەوہ و له ناوہوہ و مل وگەردەن و ھەردوو دەست (.....) بە

كورتى ھەموو ئەمەش ئويناھان بھورابايە دەپتورا. جوزىف رابنھارت /
قەرەجىكى ئەلمانى لە ئېھرسىنەۋەكتى ((بېولوژىيە رەگىزگان)) دەدوتت.

لە گەل دادگايىكراۋەكاندا

بېاۋى بۇلىسى جۈلەكە كاتىل بېرىشۈننىك ناچار بوۋ ۋن و كېزە بچۈكمەكى ناۋ
ئەم شەمەندەھمەرى بىكات رەۋانەى ئوردوگى ھېرگىردن دەگىردن، ئەم بۇلىسە ۋى
نۇوسىۋە: خۆت لە ناۋ ھارگۈنى جۋارمى مەرومالات لە دۋاى قەتارەكەۋە دەبىنى
و تۇ و دوو بېاۋى ئېيە نايە ئەۋان ئاگايان لە تۇ دەبى؟!

ھارگۈنەكە مېشە لە ۋن و منال، لە سەر تەختەدارەكە و لە سەر جىنچىگان
دادەنىشى و ئەلوسكاشى لەباۋشە، نايە كېزەكە دەرنگ خەمى لى دەكەۋىت؟!
ئېستا لە بېر كەمى ھەۋاۋ لەم شەۋى ئوگىت/ئايى خىنكىنەر دەخىنكىيەت. تەنبا
لە ناۋ ئەم دادگايىكراۋەكاندا دادەنىشى، بېگومان دات بەۋە دەدەبىتەۋە كەۋا تۇ لەم
چارەنۋوسەدا تەنبا نىت. نا، ئەۋە نىە كە تۇ بېرى لىدەكەپتەۋە، لەۋى
دادەنىشىت و ئەۋەى زەھمەتە كە لىى تېگەپتە، ئەۋە چۈن دەبى و چ روو
دەدات!

كالىتكاى مېرۋتە ئەۋەى دە سال تۇى خۇشۋىست، ئەۋەى زۇر دىسۇزت بوو، ئەۋەى
لە بۇچۈۋنەكانت دەگەپشت و زۇرىش ھىۋاكانى بە دىلەبەۋە جىبەجى دەگىردى
و دەستى لە تۇ بەرنا و جىي ھېشتى كە سوۋارى ھارگۈنى مەرومالات بىرپىت و
خۆى لىرە بىننىتەۋە(.....).

دەزانم لە توورەبىيان خۆت دەكۋىشەت و خۆت لە ئەلوسكاش توورە دەكەپت،
سەرەراى ھەموو شىتەك كېزى ئەۋى. بۇچى من لە گەل خۇم بېيەنم،
ھەلدەستىتەۋە و دەتەۋى لە پەنجەرەكەۋە فرى بىتە دەرەۋە.

ئەنكەنكا، ۋا بىكە، كېزەكەم فرى بەدە، لە پەنجەرەكەۋە فرى بەدە، دەستەكانت
ئەلمەرزىت، رەنگە كېزەكە بىكەۋىتە زىر چەرخى شەمەندەھمەرى بە تەۋزەمەكە و
ۋرد بىت، ئەگەر لەم گەردۈۋنەدا خۇداپەك ھەبى، فرىشتەپەك ھەبى، دەستى

نەپنى بۇ رادەكېشىش ۋا دەكات ھېچ ئازار نەپىنى. رەنگە نە لوسكاي خۇشەمبەست بە نەرمى بىكەۋىتە سەر نەرزەگە ۋ لە دورى سىكەي شەمەندەفەرگە خەۋى لىكەۋىت، رەنگە بۇ بەيەنەگەي مەسىھەكى نازدار بەزەيى بە ناكارە فرېشتەمەگەي بېتەۋە ۋ لە سەر نەرزەگە بەرزى بىكاتەۋە ۋ بە سىنگى ۋەپنى ۋ لە گەل خۇپىدا بېبەتەۋە مالى خۇي ۋ ۋەك كىزى خۇي پەرومەدى بىكات. ۋابىكە ئەنكاۋ ۋابىكە، پەك چىركە دوو دل مەبە!

جىياۋونەۋە

لە 12 پولىۋ/تەمموزى 1942 ھىرتا جوسىياس لە ھامبۇرگ نامەمكى بۇ كىزە تەمەن ھەفدە سالىكەي ھانىلى نوسىپوو كە لە گەل خوشكى نەنجلىن بۇ ملىۋدى سويد رۇشەتبون دەيزانى كەۋا ئاۋارە دەكرى بەلام نەبەدەزنى بۇ كىندەزىيە، ۋى نوسىپوو: ((خۇشەۋىستەكەم ھانىلى، دارا دەكەم، كىتابە ئاگانارى نەنجلىنى خوشكت بە لەر رۇزەۋە بېنە دايك ۋىباۋكى، لە گەلى نىيان بە ۋ بەئىنەم پى بە ئاگانارى دەپى، پەكتى بىگرن ۋ بەردەۋام جاۋدېرى بىكە، بىروام بە تۇ بى سنوۋرە، كىزى گەۋرەم لە مېزە ئاگامان لە ھەۋالى پەكتى نىيە، ھەركە بىۋار ھەپو بۇت دەنۋوسم)). نامەكەي بەۋە كۆتەلى پى دەپنى كە خۇدا جاۋدېرىيان بىكات ۋ لە بىرىان ئەكات. ئەم جۇرە نامانە سىدارەيان لە سەر بوو ۋ ئەۋانەي دەپالزاتى دەمرن دەپانتوسى.

زۇر نامەي ۋا كە پارىزراون نامەكان رەنگەنەۋە ۋ تەۋنەپى ئەۋ خىزانە جۈلەكە ۋ قەرەجانەپە كە لە زۇر چەپۇكى نازىمەتتا دەيزان، مەئايان لە دايك ۋىباۋكىيان ۋ دايك ۋىباۋكىيان لە مەئال جىيا دەكرەۋە. ئەۋانەي بەم كارانە ھەلدەستان خۇشيان باۋك بوون ۋ مەئايان ھەپوو، بەلام دىيار بوو تەۋوش كارى لىئەندەكرەن، ئەۋ دىكتۇرانەي لە ئوشفتىز رۇزانە كارىيان دەكرەد. ئىپوران دەگەرەنەۋە، پان ۋن ۋ مەئالەكانىيان لە نىزىك ئوردوگاگەدا دەيزان. رەنگە چەندە ھەزار مەئايان، دايكىيان بەرەۋى روى مردن كىردىبېتەۋە، چۇن دەپانتوانى ھەممو مانگى ۋا بىكەن كەچى بەرامبەر مەئالەكانىيان باۋكى روو خۇش ۋ مېردى باش بوون بەرامبەر ۋنەكانىيان بەرسىيارىكىيان ئاراستەي ئەندازىيەي ئەلمانى ھىرمان فرېدريك گرىپە كىردوۋە، چى

هانىدا چىند بياوى جولىمكه له كاتى شەردا رزگار بىكات، له وهلامدا وتى، ناتوانم روونى بىكەمەوه ، بۇ و چۇن ، بەلام ئەوۋى دەزانى كە دايكى ژنىكى بىرمەچەلەك رىزدار بوو، بۇ ئەم نەومىان زۆرى دەمەباند، رۇزانى منالى ئەم له گەل چىند ھاورى تەنگىيان بە پىرە ژنىكى كەنەفتە ھەلچىنبوو، ھىروھا گرىبە وتى: ((دايكم وتى چۇن ئەوت كر دوو، نايى جارىكىتر كارى وا بىكەت)) بىگومان وهلام دايەو: ((ھىمو واپان كرد)) ، دوايى ئەم بە توندى وهلامى دامەو، تۇ وەك كەسنىتر نىت، تۇ كوپى منى ، نايى جارىكىتر كارى وا بىكەت، ئەگەر ئەمەيان دووبارە بېتەو، لىپرسىنەوت لە گەل دەگەم، ئەم جا دەزانى لىپرسىنەوگەم چۇنە، دەتەوت تۇ لە چىگای ئەم بىت، وهلام دايەو، نا. وتى: ((ئەدى بۇ وات كرد؟ دەبى جارىكىتر ئەم شتە نەكەيت، ئەم ژنەش ھەستى ھەبە، دلى ھەبە وەك منە و وەك تۇ)) . كارىگەرى دايكم وا بوو لە سەرم كە بە منى وت: ((بىراي لە سەم خەلك لە بىر رۇشنايى ناپىن و كارىان مەدە، بەلگە وەك نادەمىزك سەپرىان بىكە)) . رەنگە وهلامكەى بۇ پەروەردەبى قەسەمكى زۇر گەورە بوو كرا بەلام مەسەلەكە گرنگە و ھەلەكەش لەوادىبە كە بە چىدى لىكەندىتەو.

مالئاوايى

شەمەندەفەرەكان پەك لە دوايى پەگنا ناوارەكرامەكانيان دوور دەخستەو، تىرىس موللر پاش رزگار بوونى لە نوشفتىز دەگىرتەو ((تىشكى رووناكى لە پەنجەرە بچوگە ناسنەندەمكە بۇمان دەھاتە ژوروى و سەروشتە شاخاوپىيەكە بە خىرايى لىمان گوزەرى دەگرد. دارەكان چىپيان دەوى بگىرنەو؟ دەنگى زىكەى سەكەكانى ناسن و شەمەندەفەرەكان بۇ سەمەكى دەسورنەو؟ ئىستا كەسەكان جىا ناگەمەو، ھەموويان وەك ھاورى دەبىنەم. ھەموو چاومەرىن . پان خەوتوون، بېلەنگى خۇى سەپاندىبوو، ئەم خەلكە خىزانى من بوون، ھەستمان بە ھاوگارى دەگرد، ھاوگات دەمزانى ئەمە مالئاوايىبە، دئىيام كەوا زۇرمان لە ناو دەچىن، كۇشش دەكەين سەپرى شتەكان وەك خۇى بىكەين، ئىستا شەفەقە، دايكم دەستى دەكوشىم، ئەمەيان مالئاوايىبەكەى بوو.

((به پینوسی رمش له ناو فارگۆنی کەل و پەلێکی شەمەز کراو نوسرابوو)).

من له ناو ئەو فارگۆنەدا، نیفا

له گەل کورەکەم هابیل

هەر کەسێ کورە نۆبەرەکەمی، قابیل بینی

قابیل کوری ئادەم

ناگاداری بکاتەوه که من

دان باجیسی ((وەرگێرانی - نیفا نوکریاری))

ئەوان بە تەمابوون خرابتر روو بنات

((شارلوت دلیو))

ئەوان بە تەمای شتی ناشیاو نەبوون

ئاواریه کردن به پاپۆزی ئەس ئەس دوناو

بەمانی زوو رۆژی 26ی نوڤەمبەر / تشرینی دووئەمی 1942 تا 532 جوله‌گەمی نەروێجی خزانە سەر پستی پاپۆزی ئەلمانی ئەس ئەس دوناو و له هەمان رۆژەدا پاپۆرەگە ناوی بەندەری ئوسلۆی جێهێشت، جوله‌گەکان له 1/ دېسمبەر/ کانوونی یەکەم گەشتنە ئوردوگای گرتنی ئوشفیتز ، یەگسەر بێر و نەخۆش و ژن و مەتەکانیان بە گاز کوژران که به بونکر 2ی نوسرابوو له بێرگناو، بەلام پیاوێکان خرایه ژێر باری ئیشی بەزۆر، ئەلمانی و هاوڕێمانە نەروێجیەکانیان کۆلیان نەدەدا له دواوی گەران به دواي جوله‌گەدا. هەتا سالی 1944 ژمارەي ئەو جوله‌گەنەي بۆ ئوشفیتز دوور خزانەوه گەشتە 770 کەس. بێجگە له 24 کەسیان ئەوانی تر هەموویان مردن و رزگار بووێکان هەتا شەرەگە تەواو بوو مابوون و خۆیان گەرانەوه.

که له هه موو شتی رووت بکریتهوه

هیرمان سانشو هیتز نهوهی له پرژسهی فرگردنی دورخستنهوه ترسناکهکی نوسلر ززکاری بیوو وا نهگیرتتهوه ((نیومرؤ گهیشینه نوسلر، ناسمان قاووبیهکی دلتنگ بوو، هورنمکان به ناگاهینانهوه له بوونی دزه فرپین لئندهرا، هیچ نهرووجیهکی مدهنی شاهیدی نادات، گهرچی خه لگیکی زور له پیش بهریهستهکهی شوستهی نهمریکا وستا بوون، هاورنیه نهرووجیهکان له پهنجرهی فارگونئی نهخوشهکان دیار بوون. زورترم بیینی، میتال رمشی قاووبی پاپورمهکه له دورر حهوت، ههشت مەترئ بیینی، نهویش ((نئس نئس دوناو ناوسی بریمن)) بوو، پاپوری نیلمکان، دهنگی پیاویکی نیگهیران له دهرهوهی فارگونیهکه دههات سهبارهت به ژن و منالهکان شتیکی دهووت، خمی نهوهمان بوو ژنمکانیش گهیران، پرؤفیسور نهبستان دایه پرهمی گهیران، ههموممان چوکمان شکا، ههتا منیش.

دوابی هتزهکانی باسهوانی نهرووجی که هاورنمان بیوو بزر بوون، له حیاتی نهوان سهربازانی نئس نئسی قاتی سموز له بهر هاتن، ناوجهکه پرپیوو لهوان، له گهئ ههرهوهی شیتانهی نهفسهمرمکانیان بؤ سهر پشتی پاپورمکانیان سهر خستین، نیمهی نهخوش دوا میگهل بووین ههمووشتمان بیینی، ژن و منال و پیاومکانی بی ههواو خهباتیان دؤ به دهستهلاتی درنانهی پووج بیوهجان دهگرد، باز نهیمکی بؤلاین له چواردهووری نهو لانهوازانه گهیرابوون. نهم دیمه نانه له ترسناکترین ورینه دهجوو، نیمه هاولاتی ولاتیکی بووین که هاوکاری مرؤفایهتی پهکمهین و گهورترین ههلوپستی بووه، نهم رووداوه کوشندهیه زور گهوره بوو و برووشمان وابوو کهوا لهوه دزوارتر نابیتتهوه.

زیاتر له شمش سهد کسی به ناشتی و ناسوودهیی له ولاتیکی پهکسا دهزیابین. له ناکاو ههمووشتمان ئی وهردهگهیرتتهوه، نازاندیهکانیان، ولاتمهکیان له ههموویان ناخوشر بههابه مرؤفایهتیهکان. پالیان دههان، لیبان دههان، تیبیان هملدهمان، نوشتانهوه، پارانهوه تا سواری پاپورمهکیان نهگهیران، چونکه دهیانزانی نهوه چی دهگهینئ، دورخستنهوه، به شوستهی بهندهرکه و نوسوان، ههستیان چیرگرد، هاوریان کرد و ناوای دلؤفانان بؤ خویشان کرد و بؤ نهوانهی پهپوهنندیان پیوه

ههیه، به لۆم ههچیان لێههبول نهکرا. به پۆستالی نووک نامنن و قامچی پلاستیکی به سهروسکیان کهوتن. له ژنانیان دا منالی شیرمخۆریان له باوش دایوو، له ژنی ناوسیان دا، جل و بفرگیان له بهر هه تراندن و رووتیان کردنموه، منالانیان تههه لدا به نهم لا و نهو لا . له ناوئندی نهوانموه . نیتاش له پیش چاوم ماوه . دهمبینی رێچکهی ژناتی لاواز و پیری داوشاوهی سهر شۆر بهسهر پرده به گورپهکاندا بهرمو پا پۆرکه دا دهرویشته. بهرمو نهو ناسۆیان دهبردن که دوا چارنووسیان بوون کهرچی نهوان له نهمی گهنج زۆرتریان دهزانی، میژووی میلامتهکهیان دهزانی، زیندووی زوو کوژراو بوون)) .

ریځای شمه ندهفهره تاییه تیه کان

توری هیله کانی ناسنی شهروپی دهوری دیاری همبوو له جریه جی کردنی قوناعه کانی فرکردن. میونه ها کسیان به شمه ندهفهره تاییه تیه کان گواستهوه. قوربانیه کمینان به فارگونه کان گواستهوه بان فارگونه کانی رهپواران بی گیتوکان و شویتمکانی له سیدارهدان و نوردوگاکانی کزکردنوه و نوردوگاکانی فرکردن له نیوان نهوروبادا گماندن، فرکردن بی نازیه کان زور بابه خنار بوو و کویگمری خرابیسی همبوو له گماندن پزویسته سربازیه کان نهوش له بهر سرفالییان به گماندن و گواستهوهی جوله کمبوو.

هیژمکانی ناس ناس شمه ندهفهریان دگرت و پارمی بلیتیان به جوله که کان دمدا تاجولوکوکان جوون و گمشتنیان بی نوردوگاکانی فرکردن پارشی تپده جوو.

له م نهمشیمدا هیله کانی شمه ندهفهر له ناو بولونیا دیاره کهوا جوله که میان بی تربلینکا گواسته تیه وه. وا له خواروه برگمه که له وینهی کاتی دهرجوونی شمه ندهفهره تاییه تیه کانیه، وهک دیاره شمه ندهفهره که له سیزدلو فیک له رژی 25 سپتمبر/سهیلول 1942 به بازی تهواوه (800 تون) دهرجووه و رژی دواپی کاتزمیر 11:24 شمه ندهفهره بمتالکه (600 تون) دگمریتیهوه بی کوزلینتسه که پاش نیومی شهو دهگاتی و به باری تهواوه وه دهجیتیهوه تربلینکاو به به تالی دگمریتیهوه. رژی دواپی رژی، منگ دواپی منگ، له میژووی یولیو/تیمموز 1942 همتا نوگست/نابی 1943.

1943 8/یناپهر/کانوونی دووم

یکمهم تمقینهوهی سهره لانی گیتوی وارشو.

2/فیراپهر/شویات

سهرکهوتنی هیژمکانی سؤقیمت له ستالینگراد به سمر سوپای نه لمانی.

22/فیراپهر/شویات

لمسپدارهدانی سۆفیا شول، په کۆک بوو له ئەندامانی ((گولی سپی)) . کۆمەڵەمیک بۆو

له کۆمەڵانەمی بەرگزی له خوێندکارانی زانکۆی میونیخ بیکهاتبوو و نارازی بوون له دادگاگانی نازییهت.
26/فراپر/شویات

گمیشتنی په کم کاروانی قهرهجهکان بۆ نوشفیتز له ئەمانیموه و له ئوردوگای تاپیهت به قهرهجهکانیان دادهنن.

22/مارس/ ئادار . 25 یونیو/ حوزیران

جوار فرنگه له نوشفیتز . بیرگناو که له جوار ژووری گاز بیکهاتبوو تمواو بوو و تامادگران بۆ کار کردن.

30 19 ئهبریل/نیسان

دیاری نوێنهرانی ئەمریکا و بریتانیا له برمودا کرا بۆ گهتوگۆی رزگار کرنی جولهکەمی ئەوروپا.

19 ئهبریل/نیسان

سەرهلانی گیتو له وارشۆ.

16/ماهو/ئەپار

دامرکانننی سەرهلانی وارشۆ و رووخاندنی گیتوکه.

8/یونیو/حوزیران

3000 منال و ئەکیان له هۆلنداوه بەرهو ئوردوگای سووبیور بەری

کران و به گمیشتنیان به گاز کوژران.

11/یولیو/تەمموز

هتلهر بەکارهێنانی به ئاشکرای ((چارەسەری بنەرەتی کێشەمی

جولهکەمی)) قەدەغە کرد.

12 ئوکتۆبەر/تشرینی په کم

دانیمارکیهکان دەست پێشخەرپهکیان کرد بۆ رزگار کرنی جولهکەمی

دانیمارکی.

1944 19/مارس/ئادار

- نەلمانیا ھەنگاریا دەگریت و دەست دەکات بە کۆچکردنی جولەکەکی ھەنگاری.
- 6/ یونیو/تەمموز
- رۆژی دی ھاوپەیمانیەکان ھێزەکانیان لە نورماندی دا بەزاند.
- 20/ یولیو/تەمموز
- چەند ئەفسەریکی ئەلمانی وێستیان ھتلر بکوژن.
- یولیو/تەمموز
- رزگار کردنی ئوردوگای ھێرکردنی ماپدانیک بە دەستی سوپای سوور.
- 12/ ئوگست/ئاب
- لە سێدارەدانێ خێزانە ھەرەجەکان لە ئوردوگای ئوشفیتز.
- نۆفەمبر/تشرینی دووھەم
- کوشتنی بە گازی زیکلون - بی لە ژوورەکانی گاز لە ئوردوگای ئوشفیتز
- راوەستێنرا.
- 1945 17 - 18 /ینایر/کانوونی دووھەم
- ھێزەکانی ئەس ئەس دەستیان بە چۆلکردنی بە زۆری ئوردوگای ئوشفیتز
- کرا. گراوێکانیان ناچار کرد بە پیاوێی بەرھە ئەلمانیا بڕۆن و ناویان نا کراوێی
- مردن.
- 27/ ینایر/کانوونی دووھەم
- سوپای سوور ئوشفیتزییان نازاد کرد.
- 11/ی ئەبریل/نیسان
- ھێزەکانی ئەمریکایی ئوردوگای گرتنی بوخنفالیدیان نازاد کرد.
- 15/ ئەبریل/نیسان
- ھێزەکانی بریتانی ئوردوگای گرتنی بیرگن بیلسن یان رزگار کرد.
- 29 30 ئەبریل/نیسان
- ھێزەکانی سۆڤیەتی ئوردوگای گرتنی راھنسبروکیان نازاد کرد و نزیکە
- 3500 ژنی گراوی جولەکەکی تێنابوو.
- 30/ ئەبریل/نیسان
- ھتلر خۆی کوشت.

8. 7 مایو/شهباز

ئەلمانىمگان خۇپان دا بە دەستەمە، رۇزى سەرگەوتن، كۆتەپى ھاتنى شەپ لە ئەوروپا.

((بەم شىۋە، زۆربەى گىراۋە جۈلەكەكان، ۋن و پىاۋ، منال و پىرەكان بە ھارگۇنى مەرۋمات رەۋانەى ئەلمانىا دىكران و لەۋشەۋە رەۋانەى پۇلونىا كران)) (...). (لە بودابست) پراكتىكانە جۈلەكەكان لە ھەمەو شتەۋە روتكردەۋە، دەبۋابە بە رىزەى 9- 8 كەس لە پەك زووردا بىزىن (...). بەلام ئەوانە بەختەۋەمرەكان بوون و لە كاتى پىۋىستدا بۇ كارى گىرنگ نىشىان پىدەمكرن، بۇ دامەزراۋە پىشەسازىيە ئەلمانىەكانىان گۈستەنەۋە. لەۋئ دەگونجا رەھتارى چاكيان لە گەل كىرەبان، بە پىچەۋانەى ئەۋلەتەر ، منالان، ۋن، پىدەستەلاتان، پىرەكان دەلەن ((ئەوانە دەگۈزىنەۋە بۇ ئوردوگاكانى قىر كىرەن لە ئوشفېتەر - بىر كىناۋ لە نىزىك كاتوفېتەر لە پۇلونىا)).

ئىشان دانىسون، دىپلوماسىكى سۈپىدى لە بودابست

لە راپۇرتىك بۇ ۋەزارەتى دەرەۋە لە ستۇكېۋلم 24 يۈنەۋ/ھوزىران 1944

- فېدېمان، نامۇزگەى تەكنۇلۇزى تاۋان دەتۋانغ بەشىكى زۇرى زەھىرمان بۇ دروست بىكات؟

+ بۇ چ مەبەستىك؟ ئاىا بۇ كوشتنى ئادەمىزاد بى؟

- نەختەر

- بۇ كوشتنى ئاۋەل؟

- نەختەر

- ئەدى بۇ چ مەبەستىك؟

- بۇ كوشتنى ئەۋ ئاۋەلانەى ئاكارى مۇھىيان ھەپە، پان بە ماناپەكى تر، ئەۋانەى نەخۇشى مېشك و دەرۋونىان ھەپە. ئەۋانەى كەۋا ئاكرى پىپىان بلىپىن ئادەمىزاد و ئەۋانەى ئاتۋانرېت مەزىندە بىكرېت تەندىروستىان باش دەپىت.

دانوستانىك لە نىۋان دىكتور ئەلبەرت فېدېمان، سەرۋكى بەشى كىمىاۋىي لە نامۇزگەى تەكنۇلۇزى تاۋان لە گەل پەكىك لە ھەزمانبەرانى بارمەكى

ئودولف ھتلر ، يۈلۈۋ/تەمموز/ 1938

دەستپىكىردى كۆمەن كۆزىدە

كوشتى بە بەرنامى جولمەگە و قەرەجەكان باش كوشتنى كەم ئەندام و شىت و ((ناكۆمە لاپەتەكان)) ھات كە بە رەزامەندى و پەسەندىردى ھۆكۈمەت ئەنجام دەردا. پىرۆسەگە لە 1 ئى ئوكتۇبەر/تشرىنمەگەم/1939 لە ژۇر ناوى تى4 و بە سەپەرشتى بارەگاي ئودولف ھتلەر دەستى پىكىرد. قوربانىگان لە سەرئەسەرى ئەلمانىادا لە عىادەمگان كۆكراپەمە، خىرنە ناو پاسى قاسوبى، پەنجەرە و بەردەمگانىان داخراو و رەنگ كراو بۇ عىادە تاپەتەمگان، ناو لەو عىادانە نرا ((مەردنى دلۇفان)) كە ژوورى گاز و ئامبىرى سوتانى تىدا بوو. دىكتۇرەگان بىرپاربان دەئا كۆن ئەونەى ((پاك دىكۆرئەمە))، واتە لە ناو بىردىنپان. خزم و كەسپان بە نامەى وىكو پەك ناگانار دىكۆرەمە ((ناچارپن ناگانارتان بىكەپنەمە كەوا بە داخەمە..... لەبە ھۆى تووش بوونى بە ئەخۇشى ئەمفلونزا مرد و دىكتۇرەگان كۆشى ژۇربان بۇ رزگار بوونى كىرد)). ژۇرپش چەمە ئەندامى لاشەى ((كوزراوى دلۇفان)) پان دىكۆرپەمە و رەوانەى نامۇژگانى تەندروسىتان دىكۆردن بۇ بەگارەپنپان بۇ مەپەستى خويىنن. لە نىوان 1945- 1940دا ((120)) ھەزر كرانە قوربانى مەردنى دلۇفان.

پىرۆسەى تى4 ھىدى ھىدى لە ئابى 1941 راگىرا، ئەوش لە بەر نىگەرانى راي گشتى بوو كە ببووە سەرچاوەى بىزىارى لە نوسىنگەى سەرکردەى گشتى ((فوھر)).

ھاودەم كۆمەن كۆزى جولمەگە لە ولاتنى بەملىك و بەش داگىر كراوەكانى بەمكىتى سۆھىمەت كارىتى رۆتىنى بوو، لە نىوان 30- 29/سەپتەمبەر/ئەپىلۇل/1941 گەورەتەپن كارى بى وپنە رووىدا، كۆمەتلىك لە دەستەى ((ئىنساتر)) بە ھاوكارى پۇلىس 33371 جولمەگەى ژن و پىباو و منالپان لە بابى پارى دەرەمەى كىپىف گوللە باران كىرد.

ھىزىكى نەس نەس لە ژۇر فەرماندەى ((ئەندازپارى)) كۆمەلگۆزى ھاپىنلش ھمار بەرپەرسى جىبەجى كىردى كۆمەلگۆزىپەكان بوون. لە ئوكتۇبەر/ تشرىنى

یەکەمی 1943دا سەبارەت بە ((فەرکردنی گەل جولەکە)) هەلەر دوانکیدا و ستایشی دلسۆزی بەرزى ریکخراوەکە و ئەندامەکانی بۆ جێبەجێ کردنی کارمەکان کرد و وتی: ((ئێمە مەنى ئەخلاقیمان هەمى، مەنى خۆمانە ئەو گەلە بکۆزێین کە دەیانەوئێ گەلەکەمان بکۆزن.....ئەم نەرکە زۆر فۆرسەمان لە بەر خۆشەویستی گەلەکەمان ئەنجامی دەدەین، ئەووش هیچ زیانی ناوێوەی بۆ جێنەهێشتین، چ لە دەروومان و چ لە چاکەکلەمان)) بکۆزەکان بە بوونی تەنگزەى زۆریشەو هەر ((راستیمکانیان)) دەپاراست.

یەکێک لە ئەفسانەکانی پاش شەرئەو بوو، کەوا هەر کەسێ سەرپێچی بریارى فەرکردن یان بەشداریکردن لە کۆمەلگۆزى نوردوگاگان بکات سزاگەى مەردنە. گەرچی حالتى وا رووی نەدابوو. کەم کەس هەبوون داواى گواستەنەو یان بەخشینیان لەم کارە دەکرد، بەلام لە لای زۆرینەکە بیری وا نەبوو، جولەکە وەک ((زیندەوەر)) تەماشای دەکران، هەرکەسێ کە کاری دەکرد بە کاری پیرۆزى دەزانی لە پێناوی فوهرر و خاکی باپیرانى. گەر ئێشەکان بە دزیش کرێبان ئەوا دەستکەوت و سەرمايەى چاکیان لە فۆربانیەکان دەست دەگەوت.

پاسەگان لە هەفتەیکەدا چەند جار دەهاتنە هادامار و چەندین فۆربانیان هەلگرتیوو، منالانى خۆپەندنگاگانى ناوچەکە پاسەکانیان دەناسی و دەیانووت: پاسەکانى کوشتن هاتن، دانیشتوانى هادامار کە هەموو جارێ ئەو پاسانە دەهاتن دووگەلێ بەرزبان لە کونى دووگەلمووە دەبینی، ئەوان نیگەران دەبوون چونکە بەردەوام بیریان لەو فۆربانیەى بەستەزمانانە دەکردەو. بە تاپەتى کە با هەلێ دەکرد و بۆنەگەى گیانى دەشپۆند، دەرئەنجامى ئەو هەلۆپستانە بوو کە توانی وای لە نیو منالەکان دروست دەکرد کە دەبوو شەرپان دەیانووت: ئەى دەبەنگى گێل لە ڤرنەکەى هادامارا دادەنرێت.

نامەى مەشرانى کاسۆلیک لە لیمبورگ بۆ وەزیری داد لە

13/ئوگست/ئەمى 1941

لە بەئتيگدا

ئەم نەخشەيە بە راپۆرتى دەستەكانى ئىساتزاوہ وەبىو، مەئبەندى چالاكيە سەرمەكەكانى ۆلاتانى بەئتيك بوو، لە نەخشەكەدا ديارە كە چەند ((لە سەيدارەدان بۆ جولەكە كراوہ)) . ژمارەيان بە دارمەيت و ژمارە ديارە، لە ئەستونيا كەوا ((جولەكەى تەئانايە)) نوسراوہ كەوا 128 ھەزار جولەكەى ئەندەزەيت. دەستەى ئىنساتز يارمەتى و كۆمەكەيان لە ھەيزەكانى ئەلمانى و مەيشيا ھاويەيمەنەكانەيان لە بەئتيك و روسىاي سەي و ئوكرانيا ھەردەگرت. ئەفراەم تۆرى كە لە گيتۆى كاواناس لە ليتوانيادا ژياوہ و لە دەفتەرى يادگارەكانىدا لە رۆژى نارەنى دانەشتوانى گيتو بۆ پەروەسەكانى ((دەست نەشانكردن)) كە تەييدا بىريارى ئەندەزەيت كە دەزى و كە نازى نوسىویمەتى: ((بەيەنى رۆژى سەشمە 28 ئوكتۆبەر/تەشرىنى يەكەم باران بوو، تەمومز و تارىكى باوہشى لە گيتو ھەرنابوو، ناسمان نەدەببىنرا و بەفر بارى و ئەرمەكەى سەي كەرد. لە ھەموو سوچەكە ئۆن و بياو و مەئال و بىر و نەخۆش دەردەبەريەين، ھەيدى ھەيدى دەھاتن ، ھەنگا و قورس و بىزار دەروەشتن، پەرو نەخۆشەكان بە شان و پەيل و بەزنى خەزم و كەس و جەرانەكانەيان رەيان دەكەرد. داپەكان مەئالەكانەيان ھەنگرتبوو، بەرپەزەى درۆز بەرەو پەشەوہ دەچوون. ھەموويان لە ترسى سەرمە و شەخۆيان لە پەلتۆ و چارۆگەو پەتۆ لوول دابوو. زۆر لە خەيزانەكان دەستى يەكتەريان گرتبوو و ھەيدى دەروەشتن. ھەموو بەرەو پەشەوہ بۆ گۆرەپەنى . ديموكراسى . بە يەك ناست دەچوون، كاروايەكى تازەيە بار و مەردوومەكان سەرمەخۆشەيان ئەندەكەرن. ئەم بەيەنيە بەرەو گۆشەى ناديار 30 ھەزار كەس بەرئە كرەن، بەرەو ئەو چارەنووسە دەروەشتن كەوا زووتر دەستەلاتدارە تەئووەكەى خۆين بىريارى لە سەرمە دابوو. بێدەنگەيەكە بێدەنگى مەردووى دەنۆند كە لە سەرم ئەو كاروانە ھەزار كەسەيە، ھەموو ھەيدى ھەيدى دەجولەن، خەيمال دەور، ھەموويان بىريان لە چارەنووسى خۆيان و خەيزانەكانەيان دەكەردوہ، ھەموويان ژيانەيان بەداويەك لە ناھ گرىئە درابوو، سە ھەزار كەسى بېكەس، خودا و جەھان لە بىرى كەردبوون، درانە دەست دەستەلاتى غەمەر و ئەوانەى زووتر تاوانى كوشتنى جولەكەيان لە ئەستۆدەيە)) .

دەستەگانی ئىنسانىز

داگر كوردنى پەكتىتى سوفىيەت لە يونيو/جوزىرانى 1941، پرۇسەى بارباروسا، پىشىنەى كوشتنى بە بەرنامەى جولەكە بوو، لە گەل سوپەى نەلمانى چوار دەستەى گەرۇكى ناسراو بە دەستەگانی ئىنسانىزىان لە گەل بوو. پىاوەگانیان پۇلىس و ھىزەگانی ئاساپش و ھىزەگانی ئەس ئەس بوون، ژمارەيان لە سەرھتادا سە ھەزار كەس بوو ئىشيان ئەوہ بوو لە پشتموہ ھىلەگانی پارىزگارى سوپايان دەگرد و شىوعىيە چالاكەگان و ((ئەندامەگانی حىزبەگە)) لە جولەكەيان دەكوشت، ھەر زوو كارى سەرفەكییان بووہ كوشتنى جولەكە و دوايى قەرەج و كۆكردنەمويان بۆ كوشتنیان. ئەم دەستانە كارى ورد و بە بەرنامەيان ئەنجام دەدا و راپۇرتى بەردەواميان دەناردە برلین و دەكرى لە بەر رۇشنايى ئەم راپۇرتانە بەدواجونەوہى پرۇسەگانی رۇژانەى كوشتنى جولەكە بكريت.

پەكتىك لەو بەلگەنامانە لیستەمەكى حەوت لاپەرمەيى تىنلەپ كە تۆمارى ناوى ھەموو ئەوانەى لە لیتوانیا لە نیوان 4 یولیو/تەمموز تا 1 دىسىر/كانوونى پەكەم 1941 لە سىنارە دراون. كە لە لاپەن پەكتىك لەو دەستانە ئەنجام دراوہ و ژمارەى ھەموويان دەگاتە 137346 كەس لە شوعىيە روسەگان و لیتوانیەگان ، گىراوہگانی روسى شەر ، ((ئەوانەى نەخۆشى دەروونيان ھەمە))، لیتوانیەگان و پۇلونیەگان و قەرەج و پىشمەرگە، بە بى بەراورد كرىن زۆریەيان جولەكە بوون لە پىاوەگان و ژن و منالەگانين. بە پىنى ئەو بەرگەپەى كە لە رۇژانەكەى ئەفرام تورى دەردەكەوتت كە پىناسەى جولەكە لە گاوناس لە بەمانى رۇزى 28 نوكتۇبەر/ تشرىنى پەكەم 1941 دەگات كە بە رىگاوەن بۆ پرۇسەى ((دەستىشانكرىن)) كەورە. ناواخنى لیستەكە وایە: ((41/10/29 گاوناس 2007 جولەكە، 2920 ژنە جولەكە، 4273 منالە جولەكە (پاكرىدەنەوہى گىتو لە جولەكە زیادەگان لە ژمارەيان): 9200 كەس بوو))، دەستەگانی ئىنسانىز و تىمەگانی پۇلىس و پەگەگانىتر نزیكەى دوو مایژن كەسیان لە ئەوروپای خۆرھەلات و پەكتىتى سوفىيەتى جاران كوشت.

كارى ھەلگۈلەين كاتى زۇرى دەۋىت، بەرامبەر ئەۋەش لە سىدارەدانىش زۇر خىرا ئەنجام دەدرا ((سەد كەس لە ھەر چل دەقىقەيەكدا)).... سەرمتا كارىگەرى لە سەر سەربازەكان نەبوو، بەلەم بۇرۇزى دوايى ھەندەكەيان ھىزى دەروونيان نەما بوو بۇ بەردەوامكردنى چىبەجىن كەردنى لە سىدارەدانەكان. بۇچوونى تابىمى واپە مرۇف لە كاتى ئەنجامدەنى لە سىدارەدانى مرۇف تووشى تەنگەزى دەروونى ناپىت، بەلەم چەند رۇزىك لە مرۇف دەردەگەوئ پاش ئەۋەى ئىۋاران دەگەۋىتە بوارى ھىمنى و بىدەنگى و پشودن.

(رەپۇرتىك لە ئەفسەر والتر سەبارت بە يەكەك لە پروسەكانى لە سىدارەدانى
 1 نۆفەمىر/تشرىنى دووم 1941))
 بىگراڧ .)

لە سىدارەدانەكان سى چوار سەعاتى دەۋىست، بەردەوام لە گەن بووم. تەنبا ئەو كاتە پشوم دەدا كە يەدەگان فەشەكەيان تىدا ئەدەما و دەبوايە داگىرپتەۋە، بۇيە زەھمەتە بزانم و بلەيم لەو سى چوار سەعاتە بە خۇم چەند چولەكەم كوشت. چونكە لەو كاتانەدا كەسانىتر لە جىياتى من گوللە بارانىيان دەكردن، ئەو دەمانە ەمرەققان زۇر فەدەكرد تا ئارەزووى كارمان بەمىنى.

ئەلەفەيد مەتۇنر، سەربازىكى ئەلمانى.

كۆمەلگۈزىيەگە ئىن ۋە مىنالان

لە 14 ئۆكتۇبەر/تشرىنى يەككىمى 1942دا ئىن ۋە مىنالانى جۈلەكەيان لە گىتۈى مسىوتشى لە ئوكرانىا رايۇنچى كەندىكى دەرەۋى روھنو كران ۋە لەۋىش بە ناگرى پۇلىسى ئەلمانى ۋە مىليشاكنى ئوكرانى گۈللەباران كران ۋە كوۋران، لەم ۋىنەيمى خوارمۈە دىبارە كە پۇلىسىك ((گۈللەى دىلۋانى)) لەم ۋە ئىنە دەدات كە مېشتا رووحيان لەمىر ماۋە.

ئەم كارمى لە دۈبىنى ئوكرانىا لە 5/ئۆكتۇبەر/تشرىنى يەكەم 1942دا دوۋىبارە كراۋەتەۋە ھىرمان فرىدرىك باش سوۋىند خواردىنى لە دۋاى كۇتايى ھاتنى شەپكە ۋا باسى تاۋانكەى فېسبادن دەكات.

((من ۋە موتىك راستەۋخۇ چۈۋىنە لاي جالەكە، كەس راي نەگرتىن ، ماۋە ماۋە گۈپم لە پشت گىردۆلكە خۇلەكە لە تەقە دەبۈۋ، پىاۋە قامىچى لە دەستەگان لە چەند لۇرىەك دابەزىين، فەرمانيان بە ئىن ۋە پىاۋ ۋە مىنالانىتەمەن جىاۋاز داۋ بە پىسى فەرمانى ئىس ئىس دەپۋاىە جىۋبەركيان داكەنن ۋە جىۋبەرك ۋ

گەلۈپەلەگەنلەر بە رېز و رېك دېنېنن، پېلاۋ و جىلۋىبەرگى ناۋەۋە و دەرەۋە رېز بىكەن گىردۈلكەپەك پېلاۋوم بېنى ، ژمارىيان 1000 . 800 جىۋوت پېلاۋ دەپۋ، جىلۋىبەرگەكەش گىردۈلكەپەكى گەۋرە بۋو.

بە بى گىريان و ھاۋار جىلۋىبەرگەگانىيان لەبەر كىردەۋە، خىزانەگان كۆمەل كۆمەل بۋون و پەكتىريان ماچ دەكرد و ماناۋاۋايان بە پەكتى دەۋوت و چاۋەرنى ھىماپەك بۋون لە پۇلىسپە قامچى بە دەستەكەى سەر چالەكە، چارەگە سەمتىك دەپۋو لە تەنىشت چالەكە ۋەستا بۋون كۆنم بۇيان شىل كىردىۋو. كۆنم لە گلەبى و داۋاى دىۋانەگان نەبۋو، خىزانىك سەرنجى راکىشام ھەشت كەس بۋون پېاۋ و ژنەكە پەنجا سالان بۋون، مەنەگان تەمەنىيان لە پەك سالى و ھەشت سالى و دە سالى بۋو، دوو كىزى تەپرى عازەبىيان لە گەل بۋو تەمەنى بېست سالان و بېست و چۋار سالان دەپۋو. پېرە ژنىك مەنەنى تەمەن پەك سالانەى دەلاۋانەۋە و لاپلاپەى بۇ دەۋوت و بارى لە گەل دەكرد و مەنەكە لە خۇشيا دەنگى دەھات، داپك ۋاۋاكەك بە چاۋى پەر لە فرمىسكەۋە تەماشى پەكتىريان كىرد. ۋاۋاكەكە دەستى كۋرە تەمەن دوو سالىپەكەى گىرتىۋو. لە سەر خۇ دەپۋاند، كۋرەكە خۇ راکىرتىۋو نەدەگىرەپە، ۋاۋاكەكەش كۋرەكەى داھىنا، دىبار بۋو شتىكى بۇ روون دەكردەۋە.

پېاۋەكەى نەس نەس لە سەر چالەكەۋە بانگى ھاۋرۋىپەكەى كىرد و بېست كەسى جىپاكردەۋە و فرمەنىدا بچنە پەشت چالەكە و نەۋ خىزانەى باسە كىردن نەۋانى لە گەل بۋو، چاك لە بېرەمە كىزە پەرچ رەشە بالا بەرزەكە زۇر لە مەن نىك رەتېۋو و دەستى بۇ خۇى دىۋىز كىرد و وتى ((بېست و سى سال)).

لە دەستەگانى ئېنىساتىز بۇ كارگەگانى مەردن

بۇيان روون بۇۋە كەۋا كۆمەلگۋزى بە گۈللە كاتى زۇرى دەۋىت و خراب لە سەر نەفسىمى ھىزەگانىيان دەكەۋىتەۋە و سەرنجى زۇرىيان راکىشراۋە، لە پاپىزى 1941دا بېر لە پىرۋسەپەكى كارىگەر بۇ كۋشتنى ژمارەى زۇرى خەلك كراپەۋە، پاش چەندىن تەپكىرنەۋە چارەسەرى دۇزراپەۋە، نەۋىش گاز و بە ھۇى بەرنامەى تى 4 سالى 1941 تاقى كراپەۋە، لە مەنەندەگانى ((كۋشتنى

دلوفان)) گازی پهکمی ئوکسیدی کاربونی ههنگراو له ناو لوولهی ناسن به کار هات، بهلام نهم بزارش راست نهبوو بۆ کۆمه‌لکوزی شهو ژماره زۆری له بهرنامه‌ماندا بوو. له جیاتی شهو په‌شنیارکرا گازی مه‌کینه‌ی سیاره‌کانی نوردوگای قهرکردنی شیلنو به کار بێنن، له 17ی ئا‌دار/مارسی 1942 زووره‌کانی گازی بلزک ناماده‌کرا بوو بۆ وه‌رگرتنی په‌که‌م ده‌سته‌ی جوله‌که‌ی گه‌توی لیولین، له نوردوگای بلزیک و سو‌بیبور و تریلینکا گازی دیزل مه‌کینه‌ی دبابه‌کانی رووسی گه‌وره به‌کار هات، نه‌وانه‌ی له‌م نوردوگایانه شه‌م کارانه‌یان شه‌نجام ده‌دا شه‌د کەس بوون که‌وا په‌شتریش په‌رۆسه‌ی تی‌4یان شه‌نجام نابوو.

له په‌له‌زی 1941 له نوردوگای گرتنی ئوشفیتز گازی ماده‌ی زیکلون بی هه‌لاچۆکردنی زینده‌وه‌ریان له سه‌ر تاقی کردنه‌وه. شه‌م ماده‌یه بۆ هه‌لاچۆکردنی شه‌سپن له جل‌وه‌به‌رگ و زنجه‌مکان به کار ده‌هات، ده‌ر شه‌نجام ده‌رکه‌موت که‌وا کاربهری به هه‌یزی هه‌یه و گازی په‌له‌بووی سیانیدی هایدروژین خنکانه‌نی ناموه به خه‌یرای ده‌کات. هه‌ر زوو له ئوشفیتز گازی زیکلون بی بۆ کۆمه‌لکوزی به کار هات، هه‌روه‌ها له نوردوگای کۆمه‌لکوزی مه‌دانک و هه‌ندێ نوردوگایان گرتنێر له شه‌لمانیدا به کار هات. به ژماره‌یه‌کی که‌می په‌پاوانی شه‌س ناس و هاوکاره‌کانیان نزیکه‌ی سه‌ح ملیون که‌سیان له زووره‌کانی گازی سه‌ر به نوردوگاکان کوشت که له ده‌سه‌مبەر/کانوونی په‌که‌می 1941 تا نو‌فبه‌ر/ تشرینی دووه‌می / 1944ی خا‌هاند.

مه‌ترسی ته‌ندروستی هه‌رگۆنه‌کانی گاز له سه‌ر کاربهره‌کانی

به‌رکه‌مه‌ک له‌و راپۆرتی شه‌سه‌ری شه‌س ئه‌س ئه‌س ئوجست بیه‌ر که په‌شکه‌شی کردبوو وا باسی شه‌و هه‌رگۆنه‌ی گاز ده‌کات که تابه‌مه‌تبووون و له ئوکرانیا و سه‌رییا و نوردوگای قهرکردنی شلمنو به کارهاتبوو.

سیاره تابه‌مه‌تیه‌کانی گواسته‌نوه‌ی شه‌نس‌تزدی و سی ((په‌شکنینی ته‌واو)) یان بۆ کرا. وا ریکه‌خرا که‌وا سیاره‌کانی ده‌سته‌ی دی به‌کره‌تسه خا‌نووی گه‌رۆک ((که‌ره‌فانه)) شه‌ویش به دانانی له هه‌ر لایه‌کی سیاره به‌چوکه‌کان و جه‌مند په‌نجه‌ره بۆ سیاره گه‌وره‌مکان، وه‌ک شه‌و سیاره‌نه‌ی په‌پاو له خا‌نووه‌کانی گونان

دەياتىپى، ۋاي لىكەت ئەم سيارانەى گوستنەۋە دەناسرانەۋە و بە دىتنيان پىيان دەۋوتن ((سيارەكانى مردن)) نەك ھەر لە لاپەن دەستە لانتەرەكانەۋە بەلكو خەلكنى مەدەنىش ۋاپان پىدەوتن. بە پىي بۇچوونى من چكىر ناتاۋنرېت ئەم سيارانە لەۋە زۇرتەر بە نەينى راگېرېت و بشاردېتەۋە سەرەراى ھەموو دەستخەرۇكان و شارەنەۋىيان.(....)

رېنمايىم بۇ كارگەران دەرگىر كەۋا لە كاتى كىرنەۋەى بۇرپىمەكانى گاز چەند. دەتوانن خۇتان دۋور راگىرن لە سيارەكان نەۋەك دزەكردىنى گازەكان كار لە سەلامەتى تەندروسىتتان بگات. ئەۋە بە ھەل دەزانم كەۋا سەرنجتان بۇ چەند شتى راگېشم:

ھەندئ لە بەگەكان پاش پىرۇسەكە چۇگىرنەكانىيان بە ئەندامەكانىيان دەرگىر، ئەۋەش سەرنجى زۇر لە سەرگىردەكانى بەگەكانى راگېشاۋە كەۋا ئەندامەكانىيان تۋوشى ژانى نەشى و جەستەپى زۇرى كىردۋە، ئەگەر ئىمىرۇ راستەۋوخۇ ئاشكرا نەبى ئەۋا لە دۋارۇزدا لىيان دەرەگەۋېت. ھەندئ لە ئەندامەكان پاش ھەر بە تالگىرنىك ھەست بە سەر ئىشە دەكەن، گۇرپىنى ھەرمانەكان ئىمىرۇ لە بەر مەترسىيەكان بە پاشى نازانم، ۋەك بە كارەينىتى گىراۋەكان خۇيان بۇ بەتالگىرنەكە بۋار خۇش دەكات بۇ راگىرنىيان، داۋاكارم رېنمايى گونجاۋيان بۇ دەست نىشان بگەن تا ئەندامەكانمان لە مەترسى زىانەكان دۋور بگەينەۋە.

كۋشتەكانى بە گاز بە شىۋەپەكى نادروست ئەنجام دەدرېت ، بۇ ئەۋەى كارەكە بە خىرايى و زوۋ تەۋاۋ بگەين شوغۇرەكان زۇر بە خىرايى پىل بە پلاكى گازەكەۋە دەنن تا كارەكە زوۋ تەۋاۋ بى، ئەۋەش ۋا دەكات زىندانەكان بە خنكاندن دەمرن نەك بە سەر سوران ۋەك بەرنامەى بۇ دارىزراۋە. ۋا دەرەگەۋى كە رېنمايەكان بە داگرتنى پلاكەكان بە پىي نەمرى پىۋىست كەسەكان خىرا دەمرن و گىراۋەكان بە ھېمنى دەخەن و دەم وچاۋى شىۋاۋ و رەشانەۋە و مىز بەخۇداكردن و بەبىي ناگابى روۋى نادات ۋەك چاران كە روۋى دەدا.

ئىمىرۇ گەشتەكەم بەردەۋام دەكەم بۇ دەستەى نىنساتز بى و لەۋى دەكرېت بۇ زانىارى زۇر پەيۋەندىيىم پىۋە بگەن.

به دريژايي زستانا به تهواوي منالتهكان روت بوون، بيخواس و به روتسي رادهوستان و چاوهرييي نؤرمي چوونه ناو زووري گازيان دهکرد که له زير تهوژمي زؤرا نيش دهکرا. بني بييان دهبيست و به شمهختهکي سر نهرزهکوه دهنوسا، رادهوستان و دهگريان، همنديکيان به رهقبوونهوه مردن، نهو کاتانه نهلماني و نوکرانيهکان دههاتن و دهچوون و له دريژايي نؤرمي چاوهروانيان ههلهدها و نازاري قوربانيمکانيان دهدها.

نهلمانيهک ناوي سيب بوو سرسمری و درنده بوو تامي له نازارداني منالان و مردهگرت. که دايکهکان تمنگاو دهبوون و ليي دهپارانهوه له بهر منالتهکان و نهکات، نهو مناتيکي له باومشي دايکيک دهردههينا پان دهکردنه دوو پارچه و قاجي دهگرت و سمری به ديوارهکه داددها و تهرمهکشي دوور فرئ دهدها.

پانتکل فرنگ . پهکيک له زيندوومکاني تربيلتکا

پروژهی راینهارد

له مارس/نوادری 1942 ههتا نوکتؤبهر/تشرینی پهکمی/1943دا له نوردوگاکانی فرکردنی بلزک و سوبیپور و تربیلتکا نزیکه 1,7 ملیون کس کوژران.

ئهم نوردوگابانه دهکوته ناو بهرنامهی پروژهی راینهارد که مههستی فهلاچؤکردنی پؤلونیا بوو له جولهکه و دزینی سامانهکانیان، هیچ به خؤرابی نهدهرؤیشت، جل و بهرگ و پاره و ههگههی تاپیمتی و قز و کیفکی زیری ددانیش، دوورخستهوه و رزگار بوون له تهرمی کوژراومکان به دهستی خودی جولهکهکان ئهنجام دههرا، نوردوگاکان تهسک بوون. نزیکه 600م بریز و 400م پان بوو، نهلمانیهکان زؤر نهبوون له ههر نوردوگابهکدا ههر سی سهربازی هیزهکانی ئهس ئهس و سهد بهکرئیکراوی ولاتانی بهلتیکی ئی-بوو، نوردوگاکان ههموویان له سهرهمان بنچینه بوون. به پئی پیناسهی ئهنلامیکی ئهس ئهس که جاران ((سهرهتایی بوو بهلام مهکینهی مردن بهردهوام دهسورا))ککاری دکتؤرمکان نهبوو خهلگی دهست نیشان بکهن وهک له نوشفیتز و مايدانک دهکرا. به چهندن

شەمەندەقەر خەلقى گەشتى، زۆرىمى زۆرى بە لۆرى بوو، پىيان راگەياندىبون
 كەوا كار دەكەن بەلام يەكەم جار دەيى ((لە مىكرۇبەكان پاكتان بىكەنمە))
 بۇيە دەيى ھەمو جەل و يەرگەكانتەن داکمەن و شتەكان دەيىن، پياوكان و زىنانىش
 لە لاپەك. دەيىش بۇ زوورەكانى گازيان دەيىرەن.
 مەكەنەكان كەوتنە كار و گزى يەكەم نوكسىدى كاربۇنىيان بە لوولەپەك بۇ زوورە
 تەواو نابراوكان تەگىرە. پىرۇسەگە ھەمووى يەك دوو سەعتى خاياتەن، لە يەك
 رۇژدا 15 ھەزار كەسيان لە تىرلىنكا كوشت ((بەلام كارمان ھەتا نىوى شەو
 بوو)) نەوش پياويكى نەس نەس جاران روونى كىرەو. سەرەتا گۆرى بە
 كۆمەلىيان بۇ نەشتى تەرمەكان بە كار ھىنا. لە ئوردوگاي تىرلىنكا بە زۆرى ھەر
 سەد جولەكە رىگازيان بوو و لە سويىبورىش ھەر بىست سىپەك و لە بلزك دوو
 جولەكە بىس.

تابلۇيەكى رىگا لە تىرلىنكا

جولەكەى وارشا!

نىستا دەچنە ناو ئوردوگايەكى كاتى ((ترانزىت)) لەوئەشەو دەگوازىنەو
 ئوردوگايەكى كار كىرەن بۇ قەلچەك كىرەن پەتەكان دەيى جەل و يەرگە
 كەل و پەلەكانتەن بۇ پاك كىرەنمە نابىنەن، زىر و پارە و پارەى بىگانە بەنە
 نوسىنگەى دارايى بەرامبەر وەرگرتنى پەسولەپەك، دەتوانى دەيى بە نىشانەنى
 پەسولەكە و مەيانبەگىتەو، ھەموو ئەوانەى دەھاتەن دەبوايە پىش بەرئەكە و تەنيان
 بۇ گەشتەكە خۇيان بە شوشتن پاك بىكەنەو.

ئوردوگاي قىرگەن و زىمەرى قورمانىەكان

شەلەنو

152000	دەسىمىر/كانوون يەكەم 1941
320000	يولوىو/تەمموز/1944
	بلزك
600000	مارس/ئادار 1942
	دەسىمىر/تشرىنى يەكەم 1942

سوڤيوور

25000 ئىبريل/ئىسان 1942

700000 ئوكتۇبەر/تشرىنى يىگەم 1943

تربلىنكا

يوليو/تەمموز 1942

900000 ئوگست/ئاب 1943

مايدانك

360000 زۇرتەر ئىبريل/ئىسان 1941

يوليو/تەمموز 1944

ئوشفيتز - بىركناو

زىاتەر ئىبريل/ئىسان 1942

1945 ئىبريل/ئىسان 1945

((بىراۋىزى وئىنەيك)) وئىنە ل 54

تربلىنكا كارگەي مردن

گەپشەن بىر تربلىنكا، دروستكراۋى زوورمكائى گاز دىمكەۋىتە دىمەۋى وئىنەكە لى
 لى چەپەۋە، بەلام ئەۋى بە رىگائى گەشتى ئىسان بە زوورمكائى گاز دىمەۋى لى
 گۇشەۋى دورى بىناكەي زىندانە درىژمكەي لى چەپەۋە دەست بىدەمكائى.
 ئەم گۇرەمبائە گەۋرەمبائە كارى ئەۋەمبائە دىمكە كەۋا چىپەك كەلۋەپەل و كەرسە
 تاپىبەتەمبائە ئەۋەمبائە لى خەلگەكە ۋەرگىراۋە كە ھاتوون جىياكەنەۋە. لى پەشتەۋە
 گۇرەمبائە دىمكە دىمكە كەۋا گۇرە بە كۇمەئىيان ئىدەمبائە، نىزىكەي بەك مەپوون كەس
 رەۋانەي ئىرە كرا ھەموۋىيان كوزرا بىچىگە لى سەد كەس رىزگارىيان بىۋو.
 ئەم نەخشەمبە لى لاپەن ساموئىل ۋىلنىبىرك دروستكراۋە، ئەۋىش لىۋى گىراۋو لى
 كىتەبى ((پىخى بوۋنىك لى تربلىنكا)) Rovoltin Treblinka بىلەۋ

کراوتەوه. دەبوابە ژنان پێش نارەنجان بۆ ژووری گاز ئێژیان بێرن و ھەروھا کەل و پەلە تایبەتییەکانی کوزراوەکانیش جیا دەکراوە و دەبایش رەوانەی ئەلمانیا کرانەوه. ھەروھا ولینبیرگ بەشداری سەر ھەڵمانەکی تریلینکای کرد کە لە 2 نوگست/نابی 1943 کردبوو. گەرایەوه وارشۆ و بەشداری بزافی بەرگری بۆلونی کرد و سەرھەڵمانەکی نوگست/نابی 1944 بەشداری کرد.

فرانز ستانجل

لە دیدار و دانوستانەکاندا ئەوه زۆر دەوترا کە پرۆسەی فێرکردنەکی نارەزووی ((ئەو بکۆزانەی پێش گورسیەکان بوو)) ئەوانەیی کە مەکینەیی کوشتنەکەیان دەسوراند و پارێزگارییان لێی دەکرد. بەلام نابێ مرۆڤ ناسۆی پینینی خۆی گوم بکات. وەک ئەو میژووونوسە کروسٹوفر براوننگ نوسیویەتی ((لە کۆتاییدا فێرکردنەکی روویدا چونکە لە سەر ناستیکی گەورەیی بابە خەلارە کەسانیک ژمارەییکی زۆری خەلکیان بە درێژایی ماوەییکی زۆر کوشت)).

سەرکردەیی ئوردوگاگانی فێرکردنیش مرۆڤ بوو، وەک نیمە یوون، سەرھتا فرانز ستانجل سەرکردەیی بوو لە سویدیور و دەبایش لە تریلینکا لە شێستەکاندا لە برازیل گیرا و گەراندرایەوه ئەلمانیا و بە تاوانی کوشتنی سەدان ھەزار کەس تاوانبار کرا. ھاوکات گەوا ستانجل سەرکردەیی پرۆسەییکی گەورەیی کۆمەڵگۆزی دەکرد، ئەویش باوک و مێرد بوو، ئەم بەرگانە لە بژارێک دەدوێت ئەگەر رووی ئەدایە. بۆیە پرسیارەکی لە کاتی شەرکە نەکرا، رۆژنامەنوسیک لە دیداری ژنی ستانجل ئەم پرسیارە ئاراستەیی کرد ((دەگەرئ بۆمان بدوویی (....) سەبارەت بەوه ئەگەر مێردەکەت ناچار کرابایە بەوهی ((من بارەکی زۆر بە ترسناک دەزانم، یان واز لەو کارانە دەهێنم گەوا جەستە دەهەژنم یان لەمن و منالەکان)) تریسا ستانجل وەلامی دایەوه ((بڕوا دەکەم کە من سەرپشکم کردبایە لە نیوان - تریلینکا و من، بەئێ (....) دەبوو، ئەگەر مەسەلەکەم لە سەر مەحەک دانابایە منی ھەڵدەبژارد)).

بەلام ژنەکی ھەر بە خۆرای یارمەتیدا بۆ کوشتنی زیاتر لە نیو ملیون کەس.

قېرىكىدىن بە كار كىرىدىن

كار كىرىدىن شېۋىيەدىكى قېرىكىدىن بوۋ كەۋا ئەلئانىيەكان بۇ لە ناۋبىرىنى گىيانى زېندانىيەكان بە كارىيان دەھىنا، زېندانىيەكان بەكارى زۇر زەھمەت خەمىرىك دەكران. ئەۋە و كەمى خولاردن و زەروۋى تەندروستى زۇر خراپ و درندەمى پەسەۋانەكان و سزا قورسەكان بۇ بچوكتىن ((ھەلە)) بوۋنە ھۇى روۋدانى زۇرتىن زىان لە نىۋان زېندانىيەكان لە ئوردوگاكانى گىرتن و كار كىرىنا.

جوزىف شوباكى گىراۋ لە ئوردوگاي قېرىكىدىن مايدانك ((كار كىرىن)) گى گران لە ئوردوگاگە. ((دۋايى جۋوینە)) كار كىرىن لە گۆشەپەكى كىلگەپەك كۆيان كىرىنمەۋ، دوۋ قاققەپمان لە پى،بوۋ، بە قامچىيەكانىيان لىيان دەداپىن، زۇر جار چاكت و كلاۋ پانتۆلەكانىيان پىتەر بەرد و قوورى تەپ و قوپ دەكرىپىن و لە سەريان دەداپىن، بارەكلمان لە گۆشەپەك بۇ گۆشەپەك تىر پىيان دەگۋاستىنەۋە ، ھەرومەھا بە پىچەۋانەش، بارەكەمان دادەگىرت و دوۋبارە بارمان دەكرىدەۋە، ناچارىان دەكرىپىن بە ناۋ پىياۋانى ئەس ئەس گوزەر بىكەپىن و لىيان دەداپىن، ئەۋەش دۇزەخكە بوۋ بۇ خۇى)).

((پەكەم جار تا سى بەيانى نامادەى كار كىرىكى لەم جۆرە بېم، ئەگەر بەراۋرد بىكرى بروا دەكەم ((دۇزەخ)) گى دانتى تەنيا كلامىداپە. بە فەشە ئوشفېتۇ ناۋنراۋە ئوردوگاي قېرىكىدىن)).

(.....)

بەشدار بوۋن لەم جۆرەكارانەى بەرامبەر ئنە گىراۋەكان لە ئوردوگاي ئنان (.....) كار كىرى بەراستى ترسناگە، من ھاۋبىرىم لە گەل تىلو كە ھىماى دەدا كەۋا گىلمان لە قوللاى پاشماۋەى جىھانە (دىرى جىھان). لە رۇژانەى بوھان بىكرىمىر ، دىكتۇرى ئەس ئەس لە ئوردوگاي قېرىكىدىن ئوشفېتۇ - بىرگناۋ لە 25 / سېتەمىر / ئەپىل 1942.

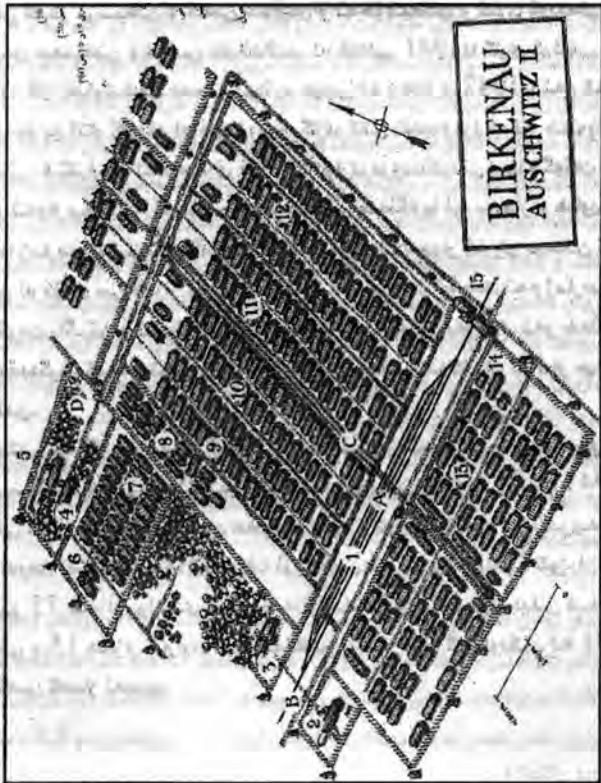
ھەر لە ساڵی 1940 ۋە نوشفیتز کرایه نوردوگاھەکی گرتن بۆ زیندانە سیاسییە بۆلونیەکان، نوردوگاگە دەکووتە نزیکە خالی بە پەك گەشتنی گەورەیی ھێڵەکانی ناسنی شەمەندەفەر . بە خێرای نەم نوردوگاھە بوووە گەورەترین کۆمەلگا کە چل نوردوگاکی دەگرتە خۆ. لەم شوێنەدا چەند دکتۆر کاری چالاکی تاقیکردنەوەی تەندروستیان نەنجام دەدا، نوردوگا ناسراوەکان نەوانە بوون نوشفیتز((ستاملاجر)) نوشفیتز2 (بیرگناو) و نوشفیتز (مونوفتیز).

گیراوەکان لەبەر برسەیتی و کەمی خوێندن و نەخۆشیەکان و کاری کۆیلەتی و جەزەبەیی جەستەیی و نەفسی دەیانئالاند. لە کۆتایی 1941دا کاری گوشتنی بە کۆمەن بە گاز لە نوشفیتز دەستی پێکرد. دوایی لە بەھاری 1942دا نەم کارە گۆستراپەووە بیرگناو کارەگە لە دوو زووری گازی کاتی نەنجام درا کە لە خانوویکی نیشەجێی چێکراو بوو. لە بەھاری 1943دا کاری دروستکردنی سوتانگەکان لە بیرگناو تەواو بوو. بە گەشتنی جولەکەکانی ھەنگاریا لە بەھار و ھاوینی 1944دا ژمارەیی گوشتنەکان گەشتە لوتکە، رۆژانە سێ چوار کاروان دەھاتن کە ژمارەیان لە نیوان سێ ھزار و سێ ھزار نیو دەبوو. پەك لە دەی نەم ژمارەیان بۆ کار کردن راگرتن و ئەوانی تریان گوشتن، سوتانگەکان بەرگەیی ئەو خەلگە زۆری نەدەگرت کە بەو تەوژمە زۆرەو دەھاتن بۆیە تەرمەکانیان لە ناو چالدا دەسوتاندن.

دوا گوشتنی بە گاز لە پایزی 1944 نەنجام درا، پێشگەشتنی سوپای سووری پەکیستی سۆھیەت بە نوشفیتز . بیرگناو لە 27ی پەنابەر/کانوونی دووھەم 1945 ھێزەکانی ئەس ئەس زوورەکانیان ھەلوھەشاندەووە و ئەووی ملیەووە تەقێندراپەووە. پێچگە ئەووی لە سەرئەسەری ئەوروپادا نزیکەیی پەك ملیون جولەگە کۆزرا لە نوشفیتز 75 ھەزار پۆلەندی و 21 ھەزار قەرەج و 15 ھەزار دیلی شەری سۆھیەتی و 15 ھەزار گیراوی ناسنامەکانی تر ، سەرچەم کۆزراوەکان لە 101 ملیون کەس کەمتر نەبوون.

چەند وێندەى بیرکناو ئە کتێبک

- A. بەشى باکوورى شوێستەمە (ل 58).
 B. ژن و منالمان لە دەرەمەى سوتانگەى 2 (ل 59).
 C. ژن و منالمان لە رێگا بەرفو سوتانگەى 4 یان 5 (ل 60).

D. وېنډې بهرگه که شوېن و دروستکراوه گرنه گکانې نور دوگاکه.

1. شوېستې دېست نېشان کردن.
2. سوتانگه 2 له گهڼ ژووری گازی ژېر زهوی.
3. سوتانگه 3 له گهڼ ژووری گازی له ژېر زهوی.
4. سوتانگه 4 له گهڼ ژووری گازی.
5. سوتانگه 5 له گهڼ ژووری گازی و چالیک بۇ سوتانگه که.
6. ((ساونا)) ناو نووسکردنی گېراومگان.
7. ((کڼا)) رېز کردنی بهرجهسته کراومگان.
8. زنجه گکانې نه خو شه گکان.
9. نوردوگای خېزانې همره جه گکان.
10. نوردوگای بېاوان.
11. نوردوگای ژنه جوله که هېنگار به گکان.
12. نوردوگای خېزانه گکانې تېرېز نېشتاد.
13. نوردوگای ژنن.
14. دروستکراوی تاقیکردن موه تمندروستېه گکان.
15. ((دمر وازهی مردن)) دمر وازهی شه مند مفر.

دېست نېشان کردن. بهرگه که له وېنډې زورنمې کتې دېست نېشان کردن له سره شوېستې بېرکناو. چمند له رزگار بوومگان دېمېنې کوټایې هېنان به خېزانه گکانې بېنېوه، دکتوره گکانې نېس نېس و نه فسر مگانې تر شهو که سانمېان له نوردوگاکانې کار هله دېزارد که و بۇ کار دهاتن. له بېشې سره وېنډه که دا کاروانیک له دېست نېشان کراومگان دېارن که و زور به مېان منال ژن و بېرن به رېگاوهن بۇ ژوور مگانې گازی له سوتانگه 2.

دوسه د وینه که له بیرکناو

ریگا نه درا وینهی ((دوا چاره سمری کپشه ی جوله که)) بگرینت. به لام زور نه م
بهره به ست و قهده مغان بری ، به تایه تی له کاتی نه مغانانی له سیدار هانی به
کۆمه ئی به گولله باران کردنیان. هه نئک له وینه کان له لایم سهر بازه کان گراون
که بۆ خانمواده کانیان رهوان ده کردنه مه پان له کاتی مۆله تیان نیشه تی
هاوری کانیان ده ران. به ده گمه ن وینه کانی نوردوگا کانی فرکردن پارێزراون.
بۆیه نه لیبومی Umsiedlung der Juden aus Ungarn گواسته مه وی
جوله که له ههنگاریا ده بیته به لگه نامه به کی ده گمه ن. شهوش له یادی کۆتایی
هاتی شهردا له په کێک له نوردوگا کانی گرتنه دۆزرا به مه ، مه زنده ده کردنت
وینه کان له کۆتایی مایو/ناهار پان سه رمته ی بونیو/ حوزیرانی 1944 ادا گراون
چونکه له و کاتانه دا بوو که و گواسته مه وی جوله که له ههنگاریا زور بوو. کئ و
بۆچی نه و وینه گراون کهس نازانی، وینه کانی به گوپه ری رۆژمه کان ریز کراون
و به دهستی له ژیره مه یان نوسرا بوو. په کهم ناو نیشان ((گه بیشتنی شه مه مند مه ری
گواسته مه وه)) پاش نه وه و په ک له دوا ی په کده ، ((چۆلکردن))، ((نه و بیوانه ی
هیشتا که لگی نه مه یان ماوه سوودیان لئوهر بگرینت))، ((نه و ژن و منالانمی هه یج
پئویسته یان پێیان نه))، ((بار کردنه که بۆ نوردوگا کانی کارکردن)) و دوا به یش
((سه رمایه کان))، پاش دوا ناو نیشان چه مند وینه ی که ل و په ل و پێلاوی زۆری
تیدا به ... هتد. له کۆتاییدا دوو وینه ی سوتانگه به که له نوردوگا به کی بچوکی
گرتنه دا. نه و بیوا و ژنانه ی ((نه وانه ی ده گری سوودیان هه بئ)) گه نه ج و
به هیزن، به لام نه وانه ی ((پئویسته یان پێیان نه)) پیر و کهم نه مند و ژنی
منالدار بوون ، نه و پیر و کهم نه مند و ژنه منالداره کان بۆ راسته موخۆ
ژووره کانی گاز به ری کران، له وینه ی به رگه که و وینه ی لایه ره مه و لایه ره ی

دواپتر له وینهکانی ((چۆلگردن)) ن و نمونئیریش له ناوینشانی ((نمو ژن و منالانهای هیج پئویستیمان پئیان نیه)) وهرگیراوه.

جیاکراوهکان له دهرموی شوورهی سوتانگهکانی 2 راوهستان، رنگه همر پهک سمعاتیان له ژباندا مایی، نمو ژن و منالان به خنکاندن دهکوژرین و بئیش کۆتایی رۆژمهگه لاشهکانیان دهبئته خۆلهمئیش، نموش به پرۆسهپهکی پئیشهسازی به بهرنامه دهگرئیت. لهو شوئنهی لیومی راگیراون به ناو باخچه بچوکهکه و به قالدرمهپهک بۆ ژووری جل داگهناندنیان دهپمن و لهوئیشهوه بۆ ژوورمهکی تمئیشتی که 2000 کسس دهگرئیت. دویسی دهرگا نهستوورمهکه دادمخرئیت، روونایگی دهکوژتیهوه و چمند دتکه زیکلون بی له گهل سیانییدی هایدروجین دهتمئیندرئیت. پاش ههوا گۆرینی ژوورمهکه گیراوه جولمهکهکان تهرمهکان بۆ سوتاننن له فرنهکانی سوتانگهکه دهردهمئینن، شم پرۆسهپه ههمووی سمعاتیک دوو سمعات زیاتر ناخاژنئ.

((له شفقامی گهیشتن پئنج پئنج کسس دهرؤیشتن، نموش شفقامی دهرجوونه بهلام نازانن، مرؤف پهک جار دهروات. ژۆر جوان دهرؤن نهوهک ههلهپهک بکهن، دهگهنه بینایمکی گهوره و همناسهپهک دمدن، کهوا له کۆتاپیدا گهیشتن. به رووی ژنهکاندا هاوار دهگهن بۆ جل داگهناندن، سمهتا جلی منالهکانیان به هئیمنی دادمهکن تا له خهوهکهپان به ناگانئین. ژنهکان له بهر سمهفیری چمند رۆژهپان ههست به بئزازی و نیگهرانی دهگهن.

لهبهر چاو کراومیی منالهکاندا ژنهکان جلیان دمهکهمنن، که همر پهکئیکیان خاولپهک وهردهگرئ له ناومهکه دمهپرس نهوهک له بهر منالهکانیان گهرم نمبئ و سمهپایان بی. که پهپاوه رووتهکان به دهرگاهمکیتر دئنه ژوورئ باومش له منالهکان دهگهن. رنگه نمو کاته ههموویان تیپگهن)).

شارلوت دیلیو

شەش سەد مائە ساواکە

Sonder لیفنتال یەکیکە لە ئەندامانی دەستەى نەبەردیەکان
Kommando

پشکنینی لوولەى تەندروستی لە رووداویک دەدوێت کە لە ئوردوگای ئوشفیتز .
بیرگناو لە 20 نوکتۆبەر/ تشرینی یەكەمى سالی 1944 رووی داو. دەقی
نوسراوەکەى لە نزیک یەکیک لە سوتانگەکنی ئوردوگاگە لە ناو خۆلدا
دۆزراوەتەوه.

((بە روونایى رۆژنىك 600 مائى ساواى جولهکەى تەمەن لە نیوان 18- 12
سالانیان بۆ نارد . جلی زیندانى درێزى تەنکیان لە بەر بوو، پیلایى دروا و
قاپهایى داریان لە پى بوو، (.....) کە گەپشتنە شوێنەکە سەرکردەى دەستەکە

ھەرماتىدا خۇيان رووت بىكىنمە، مائالكان بە دېتىنى دووكەلكە زانىيان بەرمە
مردىيان دەپمەن نىگەزىنى بىرىنكىمەن ئى بەدەرگەموت و لە جىگكە دەخولانمە و
قۇزى خۇيان رادەكشا نەمەندەزنى بوۋرى دەربىز بوون لە كىتە.

زۇريان بە كوئ گريان، ھاور و گازانده گوئ نەمراومەكەيان دوور دەرىشتە (....).
لە ترسى مردىيان زوو جەمەكەيان داگەنەند، رووت و پىخواس لە نىك بەكترا
خۇيان گەمۇلە كرد و بىز جوئە رىز بوون. مائىكى نازا ھتە پىشى سەركردمەكە و
لە تەنشى راوستا و پارامە و داۋاى كرد بوۋرى زىانى بىلات و نامادىە ھەموو
كارىكى قورس جىبەجى بىكەت بىلەم تۆبىزە نەستوورمەكى لە سەرى دا.

زۇر لە مائالكان بەرمە جوئەكە نەبەردىيەكان غارىيان داو خۇيان پىيان
شۇركەدە و بۇيان جەمەتە و بارانمە تا لە مردن رىزگارىيان بىكەن، ھەندىكىيان
(لە ترسى مردن) لە شوئە گەورمە رابان دەمكرد. سەركردمەكە داۋاى لە
بەكەكىيان كرد كە تۆبىزى لە دەست بوو پارمەتى بىلات.

بە تىپەر بوونى جەند دەقىقەبەك دەنگى مەردمەئالكان ھات و داۋاى دەنگەكە
بووە گرىنكى تال. گريان و نوزانمە ترسانكە لە ھەموو شوئەنگەن دەبىسترا، بە
گرىيان و نوزانمەكان لە شوئى خۇياندا مۇزەھەنگەرىيەن، پىۋانى نەس نەس دەم
بە پىكەنىن و دىشاد لە سەر سەرىيان راوستابوون بەبىز نەمەى ئاكارى زانىيان ئى
دەپار بى. ەك سەركەموتوونىك و بە شانزىبەو خۇيان دەتۇند.

بە ئىپەنكى كوشندەم بەرمە زۇرەسەنەكەيان راپىچان. (....)

ھەندى لە مائالكان ھەر بە ھىۋاى رىزگار بوون غارىيان دەدا، پىۋانى نەس نەس
بەراگردن لە داۋەندا و بە ئىپەنى وەھشەنە و ھەموۋىيان گرتن و كۇيان كرىنمە
و لە زۇرەسەنەكەيان كرىن. دىشادىيان نەس ئاكرىت. دەپ مائالكان نەبى !!

كارگرىن لە جەھەنەم

نەمەئەكەيان بەو جوئەكەيان دەووت دەستەى نەبەردىيەكان، نەمەش نەو
گىراۋانە بوون كە ناچار دەكران ھەرچى كارى كەم و شەرمەزى ھەبە بىكەن،
نەو كەستەى دەپاربوون. چوئەكە نەئى ترسانكەيان دەزنى ، كارى نەوان

((به‌تاکردنی)) ژوورەکانی گاز بوو. دەرکێشانی کیفکی زۆری ددان و بېرینی بېرچ و دواپیش سوتاندنی لاشەکان لە سوتانگمکانی یان لە جالەکان، ژبانی نەم دەستەبە کورت بوو، نەوہ رژۆ بە رژۆ و بە بەردەوامی بە کەسانی تری ((مەردووە زیندوووەکەنیا)) دەرکێشەو، یەمکێکیان ووتی: ((دەمتوانی بەر بەستیک بۆ ژبەم دانێم ، بەلام نازەرووی مانەم هەببوو تابتوانم تۆلە بەکەسەوہ و شاھید بەم لە سەر رووداوەکان، هەست نەکەن ئێمە درندەبێن ئێمەش وەک ئێوہیین، بەلام ئێمە بێزارترین)).

یەمکێک لەوانەمی لە سەر ژبان مابوو نوسەری نیتال بېریمولیفی وەک چۆن رابگرماند ((بېرۆکە و ریکخستەن Sonder Komman do تاوانی گەورە سوشیاڵیستە نەتەوہمەسرستەکانی زۆریش تیانہ. (...) نەم رژۆمە نەوہ دەرکەبێنی کەوا گوناحی تاوانەکانی کەسانی تر بگوازنەوہ نەستۆی هێتر . ناسکرانتر بۆ قوربانیکان . لە پەرسەکانیان رووت دەرکێشەوہ بەوہی کەوا بێتاوان)).

لیفی دەلۆ دەستەمی نەبەردەبێمکان بەک واتای هەببوو نەویش ((ئێمە، مېللمتی دەستەلاتدار، کێ دەتانروختینی، بەلام ئێوہ لە ئێمە چاکترن، نەوہیە گەرمانەوێت، نەوہیە کە دەمانەوێت، دەتوانین بێتانروختین نەک تەنیا جەستەتان و بەس، بەنگو گیانتان، وەک چۆن گیانی خۆمان رووخاند)).

وەک چۆن لیفی وتویمتی قبوڵکردنی نازەبەت و کردنی بەمنارەبەکی بەخشندەبی بەرەو بۆگمنی ناوہوی تارەکیمان دەبات.

سەرھەلدان لە گیتودا

سەرھەری هەموو ناھەمواریبەمکانی ژبانی نامرۆفایەتی لە گیتوی وارنۆ سەرھەلدان و بەرگری و نازەبەت دەرکێش. لەم وێنەبەدا چەند خەمبەتگێرتیکی بەرھەڵستی دیارن، سیما رۆتە کەوا توانیویەتی لە رۆژانی سەرھەلدانەکاندا راپکات و دەرھیزی بېت دەرکێشەوہ.

((سێ رژۆکەمی یەمکە لە شەپکەکاندا جۆلەکە سەرکەوتوو بوون، نەتەنیاکەن بۆ دەرۆزەکانی گیتو بېریندەرکەنیا راکێشا و هەلاتن لەوہی و لە دەرەوہ، هەموو شتیان کرد، بە تۆپ و بە فرۆکە بۆمبارانیا کرد، نەمانتوانی خۆمان بەرامبەر

فرزكمان و ناگري چريان راگريين كه دز به گيتو كه به كار هات، گيتو يهك پارچه ناگر بوو و دهسوتا (...) بـروا ناكهم هيچ زمانئ هـمبـتـوانـئ پـيـناـسهـئ كاتهـكـانـئ نهـو ترسانه بـكات كه دهـمان چـيژا، له شهـمـامـهـكـانـئ گـيتـو، گـمـرـجـئ به شهـمـام ناوـئ دـهـيـمـيـن. بهـلام له راستينا شهـمـام ديار نهـمـابـوو. له سـمـر كـؤـمـهـلـئ لاشـمـكانـئا باـزـمان دـهـئا، جـيـگا نهـمـابـوو رـوـو تـئ بـكـمـيـن. سـمـرـهـرـاـئ نهـوـئ دز به نهـلـمـانـيـمـكان شـمـرـمـان بوو و پـمـيـوـمـنـدـيـمـان به دونياـئ دـمـرـوه هـيـچ نهـمـابـوو. دـوـور و دابـراو له هـمـمـو شـتـئ و لهـوانـهـئ له جـوار دـمـورـمـان هـهـبـوون. گـمـيـشـتـيـنه نهـو رادـمـيه كه هـيـچ پـيـوـيـست نهـدـمـيـنـرا شـمـرـمـكان بهـرـدـهـوام بـئ، بـيـرـمـان لهـوه دـمـكـرـدـوه دـهـرـزـيـك له بهـشـئ نـارـئ وارشـؤ دـيـدـهـيـن و بـتـوانـيـن له گـيـتـو دـهـرـبـچـيـن (...).

له بهـيـانـئ زـوو و به رـوونـاـكـئ خـؤـمان له شهـمـامـهـكـان دـؤـزـيـهـوه. بهـيـنه پـيـش جـاوت كـهـوا له مـايـو/نـهـيـارـئ خـؤـر له دـمـرـوه، نـيـه لهـوئ له ناوـمـنـدـئ شهـمـامـدا، رـاوسـتـاويـيـن خـؤـمان يـه نامـؤ دـمـزانـئ له نـيـو خـهـلـكـئ نـاسـايـئ، نـيـه له نهـسـرـمـگـزـيـهـكـئ تـرـوه هـاتـبـوـويـن (...).

له جـوار دـهـورـئ گـيـتـو پـؤـلـونـئ گـومـان لـيـكـراو هـهـبـوو جـولـمـكـهـئ دـمـكـرت و به سـمـسـورـمـان له دـهـسـتـيـان رـزـگـارـمـان بوو. ژيان له بهـشه نارـيـهـكـهـئ وارشـؤ نـاسـايـئ بوو، وـك جـارـان بوو، قاوـمـخـانـهـكان وـك جـارـان كـارـيـان دـمـكـرد، چـيـشـتـخـانـهـكان ، پاسـمـكان و عـارـهـبـانـمـكانـئ تـرمـواـئ و سـيـنـماـكان، گـيـتـو دـوـورـگـمـيـمـكـئ دابـراو بوو له ناوـمـنـدـئـكـئ ژيـانـئ نـاسـايـيدا.

بهره‌نستي و كۆمهك

يهـكـيـك له نهـفـسـانـهـكـانـئ قـرـكـردن رـؤـيـشـتـنـئ شـهـش مـليـون جـولـمـكـه بوو ((وـك بهـرخ بـؤ سـمـرـبـيـن)) بـمـيـئ بهـرـهـنـسـتـئ. بهـلام له راستينا دـمـوونـهـئ هـمـزـارـهـئا بهـرـهـنـسـتـئ هـهـبـوو، وـك سـمـرـهـلـدـانـمـكـهـئ گـيـتـوي وارشـؤ و دـهـسـتـهـئ پـيـشـمـرـمـكـانـئ جـولـمـكـه و هـيـرـشـمـكـانـيـان دز به يهـكـهـكـانـئ نهـلـمـانـئ له خـؤـر ناوا و خـؤـرـهـلـاـتـئ نهـوـرـوبا، له نـورـدوگـاـكـانـئ قـرـكـردن و گـرتـنـدا بهـرـهـنـسـتـئ هـمـيـوو كـهـوا گـيـراوه جـولـمـكـهـكان و كـهـسـانـئـتر نهـنـجـامـيـان دـهـئا، نهـلـمـانـيـهـكان زـؤـر دـرـنـدـانـه و بـئ وپـنه هـمـمـوويـان دـمـكـوشـتنـزـؤـر له بهـرـهـنـسـتـيـهـكان گـنـجـهـكان دـمـبـانـكـرد و گـيـانـيـان

دەخستە مەترسى. نەك ھەر ژيانى خۇيان بەنگو ژيانى باوك و خوشك و براكانيان و ژيانى سەدان كەسانى تر. تيمەكانى كار لە گىراومكان دەيانزانى راگردن كارى خراب دەكاتە سەر براكانيان لە گىزاومكە و گىراومكەنى زىندانەكانى نوردوگاگان دوو دل دەبوون گەرچى سوور دەيانزانى دوارژيان زۇرى نەماو. ئەو بىرپارەى كە زۇر رەجاو دەكرا نەوە بوو كەوا نارەزوويان لە ژيانە، پان ھەر ھىچ نەبى بە شەرفى بەرن. داواى رىكخراوى جولەكەمىي خەباتگىر لە گىتوى وارشۇ لە يەككە لە سەرھەلئانمەكانى يناپر / كانوونى دووھ/ 1943م تا بەم جۆرە بوو:

((لە كاروانى چۆكەدان بۆ مردن مرۆف نازاد نابىت، وەك بىرنى بەرخە بۆ سەربىرن، مرۆف بەشى زۇر گەورە و گەورەتر دەتوانى نازاد بى لە خەباتدا، ئەو دەى بەرھەلئەستى كرد بوار بۆ رزگار بوونى دەبىت. ئەوانەى وازيان لە بەرھەلئەستى ھىنا وازيان لە خۇيان ھىنا، ئەوھيان پىشمەكى ھەلئەست دۇراننە. با مرۆف بە ناگا بىت لە راستى ئەوئەش خەباتە! ئىمەش دەمانەئە بۆيىن، ئىمە مەلى ژيانمان ھەمە،(....) بابە ناگەيىن و بۆ ژيانيان خەبات بەمىن)).

لە ئەوروپاي خۆرھەلئەتدا دەستەكانى بەرھەلئەستى لە سەد گىتودا ھەبوون. بەلام ئەو دەستەمەى كە زۇر ناسرابوون ئەو دەستە پىشمەرگانەى دارستانەكانى ئەوروپاي خۆرھەلئەت بوون. ژمارەى ئەو جولەكانەى لەم دەستانەدا شەريان دەكرد نىزىكەى دەگەيشتە 20 ھزار كەس دەبوون ھەندىك لەوانە ئەو خىزانانە بوون كە تەوانىبويان خۇيان دەرياز بەم، بەلام بەرھەلئەستى لە ئەوروپاي خۆرئاوادا تەنيا لە فرىسا و بەلجىكا ھەبوو. دەستەكانى پىشمەرگەكان جولەكەى زۇريان شارەدوھ. زۇر مەنل تەوانيان لە ھەشارگەمەك لە كەنىسەمەك پان لاى خىزانىكى مەسىحى لە پۇلونىا و ھۆلندا و فرىسا بەدۇزەنەو و زۇريان ژيانيان بە پىي رىنمەپەيەكانى ئاپىنى مەسىحى بەرئەدەمبەرد، ئەلمانىەكان ياساى تاوانى تەنديان دەركرد دۇ بەو كەسانەى ((تاوانى)) شارەدەوئەى جولەكە نەنجام دەمەن. سەرمرەى ئەوئەش كەسانى وا ھەبوون دۇابەتەيان كرد و بە پىي وىستى خۇيان كارپان كرد.

چۆرىكى تەرى بەرھەلئەستى رزگار بوون و دوورخستەنەوئەى جولەكە بوو بۆ ئەو ناوچانەى لە ژەر دەستەلەتى ئەلمانىا نەبوو، ئەوئەش ناسان نەبوو، و لائەكان

زۇرپان بۇ نمونە سويسرا سنورى داخستبوو و زۇر چار ئەو جولەكانەى دەگەپشتنى دەگيران و رەوانە دەكرانەو، ھەندئ لە جولەكە بە رېگای دورر گەپشتە ھەلەستين، ھەندېكيان لە جيگای دوررى وەك شنگای دۇزبەرە كە دەكەوتە ژېر دەستەلاتى يابانپەكانى ھاوپەيمانى ئەلمانيا لە شەركەبا، بەلام ئەوان ناپدلوژى ئەلمانيان نەبوو دژ بە جولەكە.

((ھەموو شتن دەگرا بگرېتە بەرھەلستی، چونكە ھەموو شتەكان قەدەغە بوون، ھەر جولەكەپەمكى گېراو ھەستى بە كەسایەتى خۆى و رەسەنى كرىدباپە ئەموش بەرھەلستی بوو)) ئەندريا ھوتو، دەروونناسىكى ئەتالى

((ئەو دەمە بە روسى وتى: ھاوريكانم ، ئەو جوتنترين رۇزى ژيانە لېرە كە بە چاوى خۆم ئەو دەستە گەرەپە دەپنەم كەوا لە گيتو دەرچوون! مەن بە ئەينيان پەدەم، نېمە دەمرين تا لە ژياندا بەنيين، كۆشش دەكەين ئەو دى پېمان دەكرېت زۇرترين خەلك رزگار بكمەن، نېشەكە وا دەروات، نېمە جياوازی ناكەپين، نېمە ژن و بىر و منالان لە ناو ناپەپين، ژيان زەحمەتە، نېمە بەردەوام ژيانمان لە مەترسى داپە، بەلام ئەگەر تەواو بووين، ئەگەر مردين، دەمرين بەلام بە مرقى دەمرين)).

موشى بايراش، پەكېكە لە ئەندامانى ئوردوگای خېزانى بېلسكى

جولەكەى پۇلونى ((توفايابېلسكى)) لە سەرھتای داگير كرىنى ئەلمانياكانەو ھە خۆى شار دەو، چەند دەستەى خەباتگېرى لە دارستانەكانى خۇرناوای روسياى سېى لە خۆى كۆ كەردەو، بېلسكى بېرپاريدا كەوا چالگى ئەم دەستەپە تەنيا پارېزگارى لە گيانى خۇپان نەپى و بېس. كۆشش و گەرانپان كرىد بە دواى ئەو جولەكانەى زېانپان لېكەوتو و ھانپان بىدن تا بېنە ناو رېزەكانپان و دواپېش دەستەكان بە ناوى پېشمەرگەكانى بېلسكى ناسران. ئەو كەسەى لە ژېر پاراستنى پېشمەرگەكاندا بوون لە سالى 1944 تا ژمارەپان دەگەپشتە 1200 كەس لە ژن و پياو و منال، دەستەكە بۇچوونى ھەلوئېستى ئەوپان رەچاودەكرىد كەوا پاراستن و

رزگار كردنى جولهگه باشتره له كوشتنى ئەلمانىهكان و دەستگه تا كۆتايى شەرفهگه خۆى راگرت.

كه دارستانهكانى خۆرهبهلاتى پۆلونىيا و خۆرناواى يهكيتى سۆفبهت له لايهن ئەلمانىهكان گيران چمندين نوردوگاي خيزانينان دۆزيموه، لهم دهقهى لاي چهيدا موشى بايراش دووانى بيلسكى نوسراوتهوه كه له دارستاندا پيى راگهبايندبوون.

سەرھەڵدانەكەى گیتوێ وارشۆ

كه زياتر له 250 ههزار جولهگه له وارشۆ بۆ تريبلىنكا دوورخرايهوه بۆ ئەندامانى تى بهرهبهلاستى جولهگهى كه مابوون بۆيان ناشكرا بوو كهوا هيچ بزاري تر بيجگه له شەرى چمكدارى نيه. له 18 نياير/كانوونى دووهمى 1943دا هيزمكاني ئەلمانى هاتنه ناو گيتوكه بۆ دوورخستنوهوى لهوانهى تى كه مابوون. بهلام رووبەروى بهرهبهلاستى هاتن و راستهوخۆ هيرشيان كرايه سەر و تمقەش دروست بوو و يهكهم زيانيش لهوان كهوت، گهرجى ئەلمانىهكان توانيان 6000 جولهگه كۆ بكهنهوه و دووريان بخرهنهوه. بهلام له رووياندا و گهرانهوه. چهند مانگ دانيشتوانى گيتو تۆلهيان ئى نەكرابهوه و به ناسوودهيى زيان، له ماوهيدا، له كاتى ناگرهسهكهدا بزافى بهرهبهلاستى توانى زياتر له سەد دەمانچه و هەندى تەمەنگ و رهشاش پهيدا بكات، بيجگه لهوانه نارنجۆكى دهستى و نارنجۆكى خۆماليشيان ههبوو. 8000 ژن و پياو بۆ شەرىكى چاوهروان كراو و ناماده بوون و سەنگەر و هەشارگههەيان ساز دەكرد. له 19/نەبەريل/نيسانى 1943دا سەرھەڵدان بە هاتنى ئەلمانىهكان بۆ گيتو هەلگرسا. بە پائەشتى دىبابه ئەلمانىهكان هاتن ناو گيتو، بە بوونى بهرگرهيهكى چر ئەلمانىهكان ناچار بوون تهكتيكيان بگۆزن و تۆپ و فرۆكه بەكار بێنن. مردخاي ئەنيليفتش يهكيتكه له سەرکەردەكانى سەرھەڵدانەكە له رۆژى شەشمەدا نوسيويمتى:

((يەك شتى شياو هەيه، ئەوهى نيمرۆ ليرە روويدا نازايەتى زۆر بەدىكرا لهوهى چاوهرۆ دەكرا، ئەلمانىهكان دووجار له گيتو راھان كرد(.....) و زيانمان كەمه)).

نەئمانیەکان ماڤ مالیان سوتاند، ئەوانەى خۇیان شارەبۆو بە ناچارى دەرپەریین و نینجا تەمقیان لێدەکردن ، شەرەمکیان لە گیتو سە هەفتەى خایاند، یەکیک لە سەرکردەکانى بەرەهەستى کە بە زیندوویى ماپوو نوسیپووی: ((بەرگریان کرد، ئەوش وای کرد مردن ئاسانتر بێ و چارەنووسمان بارەکەى سووکتر بێ)).

هەرگیز مەلئى تۆ بەدوا ریگانا دەرۆیت

سەرەرای ئاسمانە گرانەکان کە وەك قورقوشم رووی روۆى شین دەگریت

ئەو ساتەى خەونمان پێو دەبوو هەردئ

دەنگى تریەى پیمان بەرز دەپیتەو و هاوار دەکات، نێمە لێرەیین!

گۆرانى Sog nit kejn mogl لە لایەن هیرش جلیک (1943 . 1920) ه وە نوسراوە، سۆزى گۆرانىمە کە لە سەرەئدانەکەى گیتوی وارشۆ وەرگیراوە. لە سالى 1943 چوشتە ناو پێشمەرگەکانى گیتوی فیلنیوس و نەم گۆرانىەى بوویتە سرودى پێشمەرگەى جولهکە.

((کاتۆمێر جواری تەواوە و بە دەستى ئاگادار کراینەو کەوا راستەوخۆ بچیتە گەراج و چەك وەرگیرین. روداک من بلك بەرپرسی پڕۆسەى دابەشکردنەکە بوو دەبوايە ئەوانەى چەك وەردەگرن وشەى نەینى ((مردن)) بێن و راستەوخۆ وەلاممە بە وشەى ((زیان)) وەردەگرنەو. ((مردن - زیان)) ((مردن - زیان)) ئەم وشانە بە خێرایى دووبارە دەکرانەو و دەستەکان درێژ دەکران بۆ ئەو جەگەکانەى کە لە مێژبوو چاوەرئ بوون، تەنەنگەکان ، دەمانچەکان، نارنجۆکەکانى دەستى، هاوکات هێرش بۆ سەر ئەو پیاو کۆزە ناوێرەکان لە گیتودا هەببوو، سەرکردە زلمیر بە تەورداسێک هێرش دەکاتە سەر دوو پاسبەوانى ئەس ئەس و خۆى دەگەینیتە لای نێمە و سەرکردایەتى وەردەگریت، لە نزیک گەراجەکە مودەرەمەکە نەئمانى راوستابوو، روداک لە مێژبوو خەمى لەو خواردبوو کە مودەرەمەکە کار نەکات و پششى نەوى کردە سەنگەر و تەمقى لەو پێو ئە نەئمانیەکان دەکرد. گوللەکانى کورت میدلار و چەند سەگەکانى هتلىرى خست، دەستەى سودوفیتز توانیان دەست بە سەر جیبه‌خانهى چەکەکان بگرن و چەك بە سەر هاوڵاتیان دابەش بکەن، نێستا دوو سەد چەکارمان هەبە ،

ھەندىك ھېرشىيان بە خاكەناز و تەورداس بىردە سەرئەلمانىھەكان و چەندىن پىاومان كووزان و ئەلمانىھەكانىش دەكووزان و كەم كەسمان رزگارى بوو ((. ستانىسلاڧ كون . يەككە لە بەشدرىوونى سەرھەلئانەكە و يەككە لە رزگار بووھكانى ئوردوگائى تىربلىنكا.

سەرھەلئانەكانى ئوردوگائى قىرگىردن

جولەكە گىراوھەكان ئەومىيان چاك دەزانى كەوا ئەلمانىھەكان بوار ئادەن لە زىاندن بىمىنىين و ھەموو كاتى مردىيان لە پېشە بۆيە بەرگىرى و رابھىرىنى بى وىنە لە نازابەتى و كۆششى بى ھىوا ھەبووھ. پاش ھەر زاگردنىكى سەرگەوتوو گەپانى چىپىشى بە دواوھ بووھ، سەرھىرئەمانەش سى سەرھەلئان رووى دا. بەكەمىيان لە تىربلىنكا لە ئاب/ئوگست/1943 و لە سوېبىور لە ئوكتۇبىر/تشرىنى يەكەمى ھەمان ساڧ و لە ئوكتۇبىر/ تشرىنى يەكەمى 1944 لە بىرگىناو. سەرھەلئانى تىربلىنكا لە ئىوارى 2ئوگست/ئاب سەرى ھەلئە، چەند گىراو تىوانىيان چەند پارچە چەمكىيان دەست بەكووت و ئەوانى تىرىش بە تەورداس و خاكەناز و ھەتا بە دەستەكانىيان ھېرشىيان بىرد، چەند بىنابى ئوردوگاگە سوتان. لەو نازاوى كە دروست بوو ھەوت سەد گىراو تىوانىيان رابكەن و دواپى گىرانەوھ و كووزان، ئەوانى پاش سەرھەلئانەكە و شەپكە رزگارپان بوو لە سەد كەس كەمتر بوون. ژوورھەكانى گازفەكان دوو ھەفتە پاش سەرھەلئانەكە دەست بە كار بوونەوھ. سەرھەلئانەكەى سوېبىور لەوانىتر تۆكەمتر و بە رېكخستىر بوو لەوئ چەندىن پىاوانى ئىس ئىس و سەربازە ئوكرانىھەكان ھاوگارەكانىيان كووزان. لە كۆى 550 گىراو دا 320 گىراو راپاتكرد و لەوانە 170 كەسىيان گىرانەوھ و لە سىدارھەدران و بە كۆتائى ھاتنى شەپكە تەنبا 48 كەسىيان ماپوونەوھ ، پاش سەرھەلئانەكە ئوردوگاگە داخرا. لە پاپىزى 1944دا كۆمەلگووزى لە بىرگىناو كەم بۆوھ، ئەندامەكانى دەستەى نەبەردىيەكان زانىيان چەند رۆژىكى كەمىيان ماوھ لە 7ى ئوكتۇبىر/تشرىنى يەكەم تىوانرا سوتانگەى ژمارە 4 بەو تەقېنەوانەى بە قاچاڧ دەستيان كەتتوو بەتەقېنەوھ، ئەزانرا كەس ھەبوو بىت كەوا لەم سەرھەلئانە

رزگاری بوو بیت. راسته وځو پاش سمرهه ډانمکه سرکردهی نسی نسی هملر
برهاری هموشاننی نو ژوره گازتمیدا که مېوون و رووځینران.

به رگری نه لمانیه مه دهنیه گان

گمرچی ولاتی نه لمانیا ولاتی تاك حیزبی بوو به لآم هاوالاتیه نه لمانیه ناسایگان
توانیان بهرگری بکمن بؤ نهممش چمنین بوار همبوو بزریی هاوکاری نه کرنی
له پاسا لادمرگان له پئشی هموو که سیک بوو به لآم که م کس همبوون
همنگاویان بؤ دهنه بهرگری سست و لاواز بوو رژیم لئیان نه دترسا سزاشی
نهدندان بهرگری زیندوو و بهکاری مترسی راسته وځوی له سر بهرکه مکی
همبوو. هیزه گانی گستاو له بهرگری سلبی نهدمگمران و به تهمای نهو همزازه
(زانیاریانه)) بوو که له لایمن هاوالاتیانی ناسایی نه لمانی له سر جیران
هاورزی کارهیان پشکه شیان دمکردن بؤ نهوهی دهستی تیوردهن. ره مندی
زانیی گه له نه لمانیا سهارهت به پرؤسهی کوشتن دژ به جوله که کیشه و ناوکوکی
له سر بوو. به لآم گومنیسی لهوه نمبوو که خه لکه ناسایگمش زانیاریان همبوو.
سمرهاری نهوش بهرهلستی و نارزهایی له ناویاندا زور کم بوو. شاهیدمکاتی
یهوه نهو دستمه بهوون نارزهاییان له رژیم همبوو و هوربانی گوره شیان دا.
رایی نمبوو سویندی وهما هتلر و نه لمانی نازی بخون، بهرهلستی یه گانیان
دوتوانرا به پارچه کاغزیک نیمزاییان له سر بی له سزا دوریان بختاموه.
به لآم کسپان نهوهی نمکرد، له نه لمانیادا بیست هزار کس پشتیوانی دمکردن.
همزازه کاسپان راپچی نوردوگاکانی گرتن کردن ، بروا دمکرت له 25% له وانه
کوژرابن له ناو گمنجهگاندا کوشی دژ به رژیم همبوو نارزهاییان له بهزداربوون
له که تیه مگانی هتاریش همبوو. نه م بهرهلستیانه له ناو ریخراوی ریگره گانی
نیل فلپس و سوینج کس همبوو (نه وانه رخنه گانیان به سهای بمرسیان له
سر ناوازی موسیقای جازی نهمریکی دنواند) گمرچی جار جار شهره قسه له
نیوان ریخراوی ((ریگره گان)) و که تیه مگانی هتلر روویدا به لآم نازیپه گان له
سمره اتادا که میان دهزانی بؤ مامه لمره دنیان له گه لیان . له پاهزی 1944 دا

نازییه‌کان چەند گورزیان لەم دەستانە وەشانە بەتاڵیەتی بۆ سەرکردەکانیان و زۆریان لە دار دان. لە نیوان پونیو/حوزەڕانی 1942 فەریەر/شویاتی 1943دا دەستەپەک لە میونخ بە ناوی گوئی سەیی هەبوون، بۆ و کراوەیان نۆ بە نازیەت بۆ و دەکردهوه و نارەزایشیان لە کوشتنی جولەکە نیشان دەدا ، گەستابو بە چالاکیەکانیانی زانی و ئەندامەکانی گوئی سەیی لە سێدارەدا . بزالی گوئی سەیی، دەستەپەکی نوپۆزسیونی بچوک بوو، هەردوو برا سوفا و هانس شول و مامۆستاکیان لە زانکۆ کورت هوبەر دایلامەزاند . یوو-پەکیک لە ئەندامەکانی ئەلکسندر شموول لە دوا پەیماییدا نوسیویەتی: ((لە گەل هانس خەباتمان نۆ بە رژێمی ئەلمانی کرد، ئاشکرا بووین و لە سێدارە درابین)).

((زۆرداری هتلر بێزاری کردین. بە پیویندی کە لەبەجە گرابین. بە لām سەعاتی نازادی بەم زووانە ژەنگ لە ئەهەتات. ئەو کات پیویندەکان دەبچێنن (...)).
 کەتیبەکانی هتلر ورد دەکەین. نیدل فایس لە کاروانا . کەس ناتوانی بە مانجە مینتەمەه)).

نارەزایی روسن شتاراسە

ئەو نارەزاییە لە مارس/ئاداری/ 1943 کە لە شەقامەکانی بێرلین بە ئاشکرا کرا لە هەموو نارەزاییەکانی تر بەرچاو و شیاوی باسترە، رژێم دوو دل بوو لە دوورخستنی ئەو جولەکانە زانیان جولەکە نیە ئەوەکە نارەزایی و بەرگری پەیدا بێت ، بە لām بوونی جولەکە لە بێرلین سەرچاوی بێزار بوونی گەرە بوو بۆ وەزیری پرەواگەندە جوزیف گوبلز ئەوەی کە بڕیاریدا کەوا هەموو ئەو جولەکانە لە بێرلین ماون دووربخرێنەوه، زوو دەرکەوت کەوا مەترسەیکە نازیەکان لە جیگای خۆی دا بوو بەمە ژنان بەرەتستی گەستابوو هێزەکانی ئەس ئەسیان کرد. هەزارها ژن رژێمە سەر شەقامەکان، بۆ نارەزایی چوونە پێش ئەو بەندێنخانیەیی کە پیاوەکانیان تێدا گیرابوون، پەکیک لەو ژنانە شارلوت نیسرائیل کە مێردەکەیی گیرابوو وای گیرایەوه ژنەکان بە رووی پاسەوانەکاندا هاواریان دەکرد ((نێوه بکوژن)) ، ((جارێک نا بە لگو چەند جار هەتا شەنگمان

سوید بهرگری دهکات

نمگرجی مەبەستی نازییەکان کوشتنی ((ھەر جولەگەیکە بوو دەستیان بیانگاتی)) بەلام ھەندئ سنووردانیان ھاتە پێش وەک ئەو جولەکانەى ھاوڵاتی ئەو وڵاتانە بوون کە دەبوابە ئەلمانیا بەیوسفدی باشیان لە گەڵ بکات، وەک وڵاتانی بیلایەنی وەک سوید و وڵاتانی تر کەوا ھاوبەیمانی ئەلمانیا بوون.

پاش جەبەجئ کردنی ((دوا چارەسەری بۆ کێشەى جولەگە)) لە نرویج لە ساڵى 1942دا بۆ دیلوماسیە سویدیەکان روون بۆو کەوا رەگەزنامەى سویدی دەبیتە پاراستنی بەشیک لە جولەگە، ھەروەھا توانرا ئەو جولەکانەى کە سویدی نین لەم پەرۆسانەدا سوود وەرگرن و بۆیان روون بۆو ئەگەر بتوانن جولەگەکان لە دوورخستەموه رزگار بکەن و ئەموش بواریەکانی ژيان بۆیان گەوره دەکات.

دیلوماسیە سویدیەکان دەستیان بە دانوستانی رۆژانە کرد لە گەڵ دەستەڵاتدارانی ئەلمانی لە نرویج و دانیمارک و ھەنگاریا و ئەلمانیا و فرەنسا و بۆ ئەلمانیکان روون بۆو کەوا سویدیەکان بەرژووەندى سیاسییان ھمە لەمەوى مامەلەى چاک لە گەڵ ھەندئ جولەگە بکړیت، ئەلمانیکان نەیانتوانی وەک خۆیان دەیانەوێت مامەلە لە گەڵ ئەو کەسانە بکەن. سوید ئەمەوى بە کار ھینا کە پێى دەگوێرێت ((بەرگری بێروکراتى)) و سەلمانیدان کەوا فەرمانبەرانیش دەتوانن بەرگری نازییەت بکەن. سویدیەکان لە بودابست سەرکەوتنیان بە دەست ھینا بەمەوى ئیشان دانیلسون، بارشەنجر، لارش بارى و بیگومان راوول فائەبازى پائە دیلوماسیەکانیان وەک دیلوماسى بیلایەن بە کار ھینا بۆ پارمەتیدانى 20-30 ھەزار جولەگە. ھەمان ئەمەوى تاکتیکە لە لایەن دیلوماسیەکانى تری وڵاتانی وەک سوئیسرا و وڵاتى فاتیکان و ئەسپانیا لە بودابست بە کار ھات.

لهم وینمه‌دا دیپلوماسی سویدی راوول فالنباری له پشت میزی نویسیگه‌که‌یدا له
 بودابست دانیشتوو، به هاتنی شهو له یولیو/ته‌م‌موز 1944دا په‌یام‌نیرانی
 دیپلوماسی وزیه‌کی نویی خه‌باتیان له پیناو پاریزگاری جوله‌که له بؤ‌دابست
 په‌یدا کرد. دکتور شهل یورزولت که دایک‌ویاوگی ره‌زامندی په‌یام‌نیرانی
 دیپلوماسی سویدی‌یان له 25 مایو/شه‌یار / 1944دا وهرگرت شه‌می بؤ وهرزتی
 دهره‌وی نویسیوو: ((یوارم بؤ ره‌خسا بؤ شه‌وی پاکترین سوپاسم ناراسته‌ی
 وهرزتی دهره‌وی پاشایه‌تی و په‌یام‌نیرانی دیپلوماسی سویدی له بودابست
 رابگه‌مینم بؤ کاره خیراو دل‌سوز په‌کانبیان. په‌یامی پاریزگاری‌که کاری خوی له
 هم‌وو یاری‌که‌وه ده‌گیزیت. له‌م بارودوخه‌ که‌وا هاوکاری ولاتیکی نه‌وروی‌پایان

ھەبىي، ئەۋەش ماناگەي گەمتر نىيە لە ھەستکردن بە زيان)) . سوپاي سوورى
سۆڧىتى ڧالنبارى لە پناير/كانوونى يەكەم گرت و نەگمرايەۋە سوويد و
چارەنوومىش ھەر بىز بوو.

((نازىيەكان تاۋانبارن ، بەلام نايان ئىمە بى تاۋانين، نايان لەو زەماندا شتە ھەبوو
ئەنجامى بەدھىين بۆ رزگار كردنى قوربانىيەكان و كارى پىۋىست بە خىرايى
بگەيىن. ئەگەر ھەر دوو حكومەتى برىتانى و ئەمىرىكى بەرنامەيەكى رزگار
كردنيان دەست پىكردبايە بۆ بەر جەستە كردنى ئەو پىۋىستىيە گەۋرەيە،
دەياتتۋانى بەم كارە ھەلسن.

جورج بىل، ڧەشەي تشىشستر (ئەمكلىرا) 18 ماھو/ئەيار/1943.

تەماشاكەرەكان

ئىمىرۇ مېژوونوسەكان ھۆكارە مېژوويەكانى قىرگىدن دەكەنە سى جۆرى
سەرەكى: تاۋانبارەكان، قوربانىيەكان و تەماشاكەرەن، جۆرى سىيەم لە تىروانىنى
رەۋشەۋە لە جۆرەكانى تىرى ئالۆزترە. زەخمەتە ئىپرسراۋىيەتى كەسانىك دىيار
بكرىت بۆ ئەو كارانەيان كە ئەوان ئەنجاميان ئەدەبىيەت پان زانىارىك دانىيان
پىنەدراپىت، رەخنەگەرەكان وەسفى تەماشاكەرەن و ھەلۆنستىيان كىردوۋە و
كەمترخەمىيان بە جۆرىك لە بەشداربوونى دەزانن. بەلام ئەم جۆرە برىارانە
دەبى جۆر و رىپايانە دەرىجىت ئەگەر ناچار كراپىت ئەۋە بگەيىت.

ئىمە ئەۋە دەزانين ئەوانەي تەماشاكەرەيان ناۋ دەيەن لە پەلە يەكەم دىموكراسى
خۆرناۋاپىيەكانە كەۋا چەندىن پارانەۋەيان بۆ پارمەتيدانى جولەكەمىيان گەيشتى،
ئايان ئەو ۋلات و دەستانەي كە بە تەماشاكەر ناۋ دەبىرەن بەرپرسن لە رزگار
كردنى مليونەھا جولەكەي رەگەزنامەي جىباۋاز؟ ۋەلامەكەش دوورترە لە
روونكردەنەۋە لە چەلكاندا چەندىن دەنگى جىباۋاز بەرزكراپەۋە.

یەكێتی سۆفیەت بۆمانی خۆی شەری كرد. ئەگەر زۆریشی بۆ یارمەتی جولەگە نەكردبێ ئەو كراوە كەوا لە كاتی شەڕكەدا لە یەكێتی سۆفیەتدا جوداخواری دژ بە جولەگە لەم وڵاتەدا نەكرا. هەلۆیستی فاتیكان بەرامبەر نازییەكان دوو دل بوو، زۆر لە قەشەو راھیبەكان لە رۆژانی شەڕكەدا منالانی جولەگەیان ئاساردوو. كەسانیش ھەبوون پاش شەڕكە یارمەتی نازییەكانیان دا بۆ راكردنیان بەرھو ئەمریکای خواروو. ھەروھا پەيامنیری پاپا لە بودابست ئەنجلو روتا یارمەتی ھەزارھا جولەگەیدا. بەلام لە سلۆفاكیا قەشە جوزیف تیسو ھەزارھا جولەگە ی رەوانە ی زوورەكانی خنكاندن كرد، ئەم جۆرە ھەلسوكەوتە دژ بەیەكەنە وا دھكات زەحمەتە بێ بریارە گشتیەكان بەریت. ھەلسەنگاندنی تەماشاكەران مەسەلەییگی لە رادبەدەر ھەستیارە.

كە ھێزەكانی ھاویمەنان لە كۆتایی شەڕكە ئوردوكانی گرتن و كاربان گرت، بە دیتنی دیمەنەكان سەرسام بوون، چەندین جار فەرمانیان بە ھاوڵاتیانی ناوچەگەدا كە لە رۆژگاناندا دھاتنە پۆشیان داوایان لێكرد ئەو ھەزارھا تەرمە بۆگەن و زینبووتە بنێژن.

لهم وینمهیدا دیاره کهوا هاوآلاتیانی نورنبرگ ناچار کراون تعمری گراومگنی ئوردوگی
گرتن هه لگرن و به ناو شاریندا هیئان بۆ شارننه و هیان.

((وا بئ دهجئ میللمت له رایخی سئیم زۆریان دهزانی له)) بۆ دموونه
حکومت و گوشتنی هاوآلاتیانی نه لمان)) یان که میان دهزانی له ((بۆ دموونه
حکومت هاوآلاتیانی جولمه که)) نه گمر نارمزوی زانیان همبوو بیت. نهوانی
نمیاندهزانی، نمیاندهویست بزئن، نهومش له بمر هۆی دیاری نه زلراوه، به لام
نارمزوی نمبوون له زانین، نهومش زانیاری تهواوه کهوا مرؤف هه به ناپهویت
بزانی)) . جی جی سترن ، میژوونوسیکی نینگلیز و شاهیدیک .

((وهکو نایک ویانکم)) همدووکیان هه واداری حیزبی گهل نه تهووی بوون له
گهل نه وهدام کهوا مرؤف له ژانیلا دهتوانئ بیری دژ به سامیهت وهرگری و
په سمندی بکات به بئ نهوهی هزرهکان کاریگری له په یوهندی کهسه که به
خه لگانی جولمه که بکات. دهگری بروا بگریته کهوا شوپنهواری لیپوردن لهم
هه لئوئسته دا به دی بگریته. به لام من گوناچه که دهخمه نهستۆی نه م ناویته
بوونه چونکه بۆم دهرکهوت من هاوکاری رژیمیکی نامرؤفایهتیم کردبوو به بئ
نهوهی من خۆم گومانم له پاکی و نیازی خۆم هه بیت. که مرؤف دووان و پرسه
بۆ نهو هه موو ناهه مواری په ی جولمه که کانی هه موو ولتان راده گه ئینی، یان جولمه که
به گیره شیون و خوئنیان له رووی رهوشتهوه به بۆگه ئینی بزانی. ناچار نه کراوم
بیر لهو پهواوه بیره به ریزه لیفی بان روسل کوهن بکه موه: به لکو بیرم ههر له
تعماری میشکی ترسناکی ((جولمه که)) کردیتهوه.

که گویم ئی بوو جولمه که ناچار کراون کار و مالیان جیبه ئیلن و له گیتودا زیندانی
بگریئن. له ناکاو نهوه له میشکنا چه سپا و نهوه له هزردا که لاله نمبوو کهوا
ئیهوه نهوه جارنوستان ده بیت تۆ بیره میرده که لیفی. ته منیا جولمه که بوو
راونران و بوکانهوه)) .

ملیتان ماشمان، سه رکرده له بوند دوتیر مدل، لقی کیزان (18 . 14)

سالان له که تانیبی هتار.

شاهیدەكانى كۆمەنگوژىيەكان

ھەر لە رۆژى يەكەمى داگیرکردنى پۆلونیا لە لایەن ئەلمانیاوە، توندوتیژی و درندایەتى بوو ژیانى رۆژانە. ئەو زیانەى بەر گەل پۆلونیا - جولهگە و ناجولهگە گەلێك زۆر بوو، تا نيمرۆش ولاتەگە لە ژېريا دەناتىنى، پۆلونیايەكان ناچار کرابوو نەك ھەر شاھیدی ھێرکردنەكە بن بەئكو لە گۆرەپانەكەى خۇيان لە گەلێندا بژيین، ژمارەىكى كەمى پۆلونیايەكان ھاوکارى نازىيەكان بوون ، ھاوكتایش ناساى بوو گەوا پۆلونىيەك زمان لە جولهگەيەكى ھەلاتوو بدات و یان بە پارە بیانشاریتەووە و دواییش خیانەتیان دمرحەق بکات، لە لایەكى ترەووە ھەزرەھا پۆلونی خۇيان و خیزانەكانیان توشى مەترسى زۆر کرد كە یارمەتى جیرانە جولهگەكانیان دەدا. ھەر تەنیا پۆلونیايەكان بوون گەوا بزافى بەرگرییان بە نیازی رزگارکردنى جولهگە دامەزراند.

پیش شەرەكە پەيوەندى نىوان پۆلونیايەكان و جولهگە ئالۆز بوو و سىماى بى باوەرى و نزیەتى لە ھەر دوولاوہ بەدى دەکرا، سەرەراى ئەوانەش نەبارى سامیەكان ھەبوون یارمەتى جولهگەياندا، ئەموش لە بەر ھۆپە ناینیەكان یان لە بەر ھاوسىيەتى بوو. بىجگە لە جولهگە و قەرەج ھىچ كۆمەلەى تر وەك پۆلونیايەكان تووشى دەرەسەرى نەھاتن. ھەردوو لایەك دوژمنى ھاوبەشیان ھەبوو و بەرژەویندییان لە يەك نزیك بوو.

(لە كۆى سى ملیون جولهگە لە پۆلونیا 300 ھەزاریان) رزگاریان بوو، كە گەرانەووە ھىچ یارمەتییان نەدراو بە ساردیش پيشوازی کران و بە چاوى دژمندايش تەماشای کران. راویان نرابەووە و دەست درێژيان کرایە سەر و دووبارە زۆریان رایان کردەووە. بەلام نيمرۆ زۆر لە گەنجانی پۆلونی ھەن بابەخ بە میژووی جولهگەى ولاتەكە دەدەن، لە پەرسنگا چۆلەكان و گۆرستانە بە تالەكان، بەلام جولهگەكان بزر بوون.

کامبودی هیوریم به بیر دیته‌وه، له نیوارمیه‌کی جوانی به‌هاردا.
 له گه‌ن ناوازی مؤسیقای زیندوو له وارشیۆ له لای چمر خوفه‌لمکه هم‌واییه‌که.
 مؤسیقای شلاگر دهنگی لیزمه‌ی تمقه‌ی پشت شوره‌کانی گیتوی پر کردبوو.
 جوت سواره‌کان بۆ ناسمانی بیگهر د به‌رز دهبونه‌وه.
 له خانووی سوتاوه‌کاندا باهۆز جار ناجاری حمزیای رمش هه‌لده‌گریت.
 خه‌لگیش له چمرخ و فه‌له‌کی هه‌واوه نالاکان ده‌گرنه‌وه.
 باهۆزه هه‌لگر دووه‌که له ماله سوتاوه‌کان ته‌نووره‌ی کیزۆله‌کان هه‌لده‌داته‌وه.
 تریقه‌ی پیگه‌نینی خه‌لگه‌که و زه‌وقیان له رۆژی شه‌ممه‌ی جوانی وارشیۆدا
 که‌سانێ هه‌ن له وارشیۆ و رۆمادا ره‌وشت وهرده‌گرن
 بازار ده‌کن، گوئ ده‌گرن، خۆشه‌ویستی ده‌کن
 بی نه‌وه‌ی هۆشیان له سوتانگه‌کانی شه‌هیدان بی
 په‌کیکتی ره‌نگه ره‌وشت وهرگریت
 نه‌وه‌ی مرۆفایه‌تی بی دیار نیه
 له بیر جوونه‌وه قول دصیته‌وه و گه‌شه ده‌کات
 که‌رچی ناگره‌کان هیشتا دانه‌مرکاون
 به‌لام نهمجاره بیرم له په‌کیکتی نه‌و مردووانه کرده‌وه.
 له کامبودی هیوری، تشیسیلاڤ میلوش
 ((نیلس ئوکه نیلسون کردیوه‌تی سویدی))

سیسیلیا برزیلوکا خویندکاری پۆله‌که بوو وا باسی هاورئیه‌ه جوله‌که‌کانی
 خویندنگی و چارهنوسیان ده‌کات:
 ((نه‌گهر به ناوینمه‌یکی گه‌وره‌گهر سه‌هری نه‌م وینمه‌یه بکه‌مین دیاره که‌وا بۆل
 پینجهمی نا له شاری کوزفو من بودولینه، دیاریشه که‌وا به بۆنه‌ی
 نزیکبوونه‌وه‌ی پشوی هاوین دلشادن.
 که جوومه به‌ر خویندن باوگم نامۆزگاری کردم که‌وا له تمنیش خویندکاری
 جوله‌که دانیشم و به‌رده‌وام ده‌یووت: ((جوله‌که خه‌لگی زهره‌کن - ده‌بی مرۆڤ
 گوپیان ئی راگریت)). بۆیه من هاورئیه‌کی نزیکیان بووم، به تایبه‌تی له گه‌ن

روزا و کلارا. همدووکیان له ناومندی پۆله که دادنیشتین، روزا زۆر روبا بوو، برچی دهکرده بسک و کهزی و به لولولراوی درێژی دهکردن و دوو گولی له نزیک گوپیتهکانی دادنا. له زمیریاریدا زیرهکتین کهس بوو و له زمیریاری پارمتهی نهوانی تری دهدا.

که چووینه گهشتیک بۆ ههموو خویندکارهکان نانی فرنسی هینابوو، دایک و باوکی نانه و اخانهیان ههبوو، کلارا له تهنیشتی دادنیشت و له پهگتری جیا نهدیوونهوه. کلارا برجه لولله چرکهی دهکرده بسک. دلشاد دهبوو که به توانجهکانی پێدهگهین، ناسک و زیرهک بوو، له وینهکهدا دیاره له تمنیشت دیوارا وهستاوه. له تهنیشتی موشیو به پاخیهکی سپی دووقاتهوه راوهستاوه وه ههر کراسی وای له بهر دهکرد، سهری له ناو لهپی دهستهکانی دهناو پیری دهکردهوه. لهو کاتانهدا مامۆستا که دیووت: ((موشیو ، دلشاد تۆ وهلامه که دهزانی)) بێگومان وهلامه که دهزانی، سونیا له لای چهپی پشتهوه دیاره ، تهنیا کیزۆلهپه، رێک و پێک و ئهندام جوانه، به سهماو گۆزانیهوه بۆ وانهکان دهچوو، له دوای نهوهوه سارا ((لێره له لای چهپهوه)) دای برچی رهنگ مسی سوور، شهڕمن بۆو و له گهڤ زمانی پۆلونی کیشهی ههبوو.

کیز و کوریکیش ههبوون ناوهکانم له بیر نهماون (...).

که نهلامنهکان هاتن ههموو مناله جولهکهکانی ئهم وینهیان گوشت و ههروهها نهوانهی له خویندنگاکهش بوون . دایک و باوک و خوشک و برا و خزمهکانیانیشتیان. نهلامنهکان ههموویان بردنه کانی بهردهکه و گولله بارانیان کردن، بهم شیوهی سێ بهشی هاوڵاتیانی شارکه مرڤن. تهنیا چوار کهس رزگاریان بوو، شموک و دهستگیرانه که که دایکم له زۆر زهمینه کهی شارڤنهوه و سائیک و نیو نانی دانێ و باوکیشم بهوهی نهدهزانی و رووداوهکانیان لهم زۆر زهمینه بهرئ کرد و کوریکیان به مردوویی بوو و له تمنیشت خۆپان شارڤانهوه و نێممش ههتا رزگاریوونیان نهمانزانی .

دیموکراسیەکان دەرگاگانیان دادەخست

ئەو راوانانە درندانەییە ئەلمانی نازیی دەرەحەق بە جۆلەکی دەکرد بە شیواوی دەگەشتە ئەوروپای خۆزناوا، نەریته مەرفایەتیەکان و پەیدا بوونی هەزری دزایەتی سامیەت دژ بە بەک رووبەرۆو بوونەوه. زۆر گەس هیوانار بوون یارمەتی پیشگەش بە زیان لیکەوتوووەکان بکەن، بەلام ترس وای لیکردن دەرگاگان یارمەتی بە رووی هەزارەها جۆلەکی راگردوو داخەن. گەم لە سیاستمداران وێران بەرەهەستی ئەو بریارانە بکەن کەوا لە میژۆ رەگیان داگوتاو، چەنلین دەنگ بۆ کۆمەڵی جۆلەکی ئەلمانیەکان بەرز کرایەوه، سیجفرید هانسون بەرێوەبەری بەرێوەبردنی کاروباری کۆمەڵیەتی دانکیبەوه نا: ((ئەماندەتوانی لە سینگمان بەدییین و بلێین، ئێمە یارمەتی پەناھەندەکانمان داوه بە شیوەیک پالپشتی باوشەکرۆمکان کراوه، ئەوێندە بەخەشەن نووبووبنە بەدانانی مۆلەتی نیشتەجێی بۆ ئەو بیگانانە کەوا لە ترسی راوانان و رەشەکوژی دەهاتن)).

لە پایزی 1942 زانیاری زۆر لە سەر کۆمەڵکوژی هەببوو و پالەبەستۆ زۆر لە سەر هاوێجمانەکان هەببوو بۆ ئەوەی کاری بکەن، بەلام کاری بەرامبەر ئەوه وەک ئەبۆون وایوو.

دوایی حکومەتی ئەمریکا ریکخراوتکیان بۆ یارمەتیدانی جۆلەکی دانا بە ناوی ((چفاتی پەناھەندانی شەر War Refugee Board))، حکومەتی بریتانیا دژ بوو و چفاتەکی بە یاریەکی پروپاگەندەیی ناوێرد. سەرەرای ئەوەی ئەم ریکخراویە چەنلین دەستکەوتی گەورەیی هەببوو نینجا هەندێ میژوونوسان سیاسەتی ئەمریکایان بەوه پێناسە کرد کەوا ((نەسکۆیەکی گەورەییو بۆ سەرۆک روزفلت)) ئەوانەیی داگۆکیان لە روزفلت دەگرد دەیانووت باشترین کۆمەڵ بۆ جۆلەکی ئەوەی بە زووترین کات شەرەکی تەواو بێ، ئەوەیان هەتا رادەبەک راست بوو، چەنلین تووێنەومەر دەیانەوی رەخەنە ئەوه بگرن کە زۆرجار دەوتریت ((شەستی دیموکراسیەکان)).

گەران بە دواي شويئىك بۇ پەناھەندەيى

پەناھەندەي جولەكەن لە پاپۇرى ئەس ئەس سانت لويس پاش ئەمەي ناچاركران بگەرقىنەمە ئەوروپا. لە 13/مايو/ئەمبارى 1939 نزيكەي ھەزار پەناھەندەي جولەكە لە ھامبۇرگ سواری پاپۇرى ئەلمانى ئەس ئەس سانت لويس بوون بەنيزاي راكرەن لە دەست نازىيەكان، مەبەستيان كويبا بوو بەلام بوار نەدرا دايمەن. كۆششيان دۆزىنەمەي شويئىك بوو بۇ پەناھەندەييان لە ئەمريگا. پاش مانگىك دەبوايە برۇن بەرد و ئىنتەفەين لە بلجىكا. لە 17ى يونيو/حوزيران گەمىشتى، سەرھەي ئەمەي ھەندىكيان وارىكيان لە ئەنگىترا دەست دەكەوت، بەلام لە دوليددا زۇريان كەوتتە دەست نازىيەكان و رەوانەي نوردوگاكانى قىركردن كران.

ئىشمان راگرت و سەرباز و مەدەنىيەكانى ئەلمانى بەرە و ھەشەرگەكان رايئەكرد، ئيمە زۇرمان ومان نەكرد، رەنگە ھەستمان بە سەركەوتن و ھەندىك تۆلە كرد. ھىچمان نەبوو لەكىسمان بچى، تەنيا چاومرئى ئەوە بووين ئەو كارگە زەبەلاھە بروخىنەين كە بۇ دامەزراوى ئەي جى ھارەين ئەندوستريمان دروستمان دەركرد. كە ئەمريكاكان دەستى بە بۇمبابارانى راستەقىنەكرد نەدەتوانرا ھەستكردن بە دئاشادىمان بشارىنەمە.

ئىمەش زىلمان ئەكەوت - كوزراوو برىنلار. جوان بوو كە بىنيمان رەو فرۇكەكان پەك لە دواي پەكنا لە ئاسمانا دەردەكەوتن، بۇمبابارنىيان بە تال دەكرد، دروستكراوگەكانيان دەرووخاند، ھەتا ئەوانەي دەكۆشت كە لە گەن مىللەتى دەستەلاتدار بوون، ئەمەي جىگەي سەپەرە كەوا پىرۇسەكانى بۇمبابارانەكە وەي بەرز دەكرىنەوە. ھىومان زىندوو بۇوە بۇ رزگار بوون و ھەلاتن لەو دۆزەخمدا. بۇچوونەكان دوور دەرۇيشتن و بوونى پەموونەندى ھاوبەشمان لە نىوان ھاوبەيمەنان و ئەو بزاھە ئەينىيە بچوكەي ناو نوردوگاگە ھەست پىكرا، ويستمان لە نىوان رووخان و ھەلاتندا ريز كردنى ھاوبەش بدۆزىنەوە، رووخانەكەي كە لە ئاسمانەوە بە فرۇكە بۇمبابارانەكان و مردەمان، ئيمە كە رەمان كرد. ھەتا

نەگەر ناچارىش كراباين بىرىنە مۇقى بە بۇمبا چىنراو ، بە ناخەو نەوانە
ھەموو روى نەدا.

شالوم لىندىناوم، يەككە لەوانەى لە نوشفىتز - مونوفىتز بوو و لە ژياندا
ماوہ.

بۇمباباران كوردنى نوشفىتز

لە بەر چاوى ھەموو جىھاندا لە مايو/نەيار 1944دا پىرۇسەى دوورخستەنەوى
جولەكە لە ھەنگارياوہ لە رىگای سلۇفاكيا بۇ نوشفىتز نەنجام درا. چەندىن
رىكخراو و كەسايەتى لە حكومەتى نەمرىكى و بەرىتانى پارانەوہ شتە بگەن بۇ
راگرتى نەم رۇيشتەنە. داواش كرا بە تايەتى بۇمبابارانى نوردوگای قىركردنى
ناوبانگ خرابى نەو كات بىرگناو بىرىت پان ھىلەكانى ناسنى شەمەندەفەرەكان
خاپوور بىرىت.

دوا سالى شەپكە بوو، ھاوپەيمانەكان كۈنترۆلى بوارى ناسمانى نەوروپايان
كردبوو، فرۇكە نەمرىكەكان لە ئىتاليا ھەلدەستان و لە نزيك نەو ناوچەيەدا و
لە نوردوگاگەدا دەفرين، بەلام لە بەر چەند ھۇ ھاوپەيمانەكان گوپيان نەداپە
نەو داواپە بى ھىواپانە. ھەندى لە ھۇپەكانى لايەنە رەسمەگان شەرمەزارى
دەپخەش. وەزىرى بەرىتانى ريتشاردلو وەلامى سەركردەى جولەكە حاپيم
واپزەمانى لە سىپتەمبىر/ نەيلول 1944 دا داوتەوہ: ((سەركرداپەتى ھىزى
ناسمانى زۇر وردىنانە شىرۇھى كردوو، بەداخەوہ پىت رادەگەپتەم كەوا لە بەر
تەنگزە تەكتىكىە زۇرمەكان لەم زەروھانەدا ھىچ بزارى تەرمان نىە بىجگە لەوہى
داواكەت رەت بەپەنەوہ. ھەندى لە مېژوونوسەكان وا دەزانن دزايەتەكردنى
سامىت دەورى ھەبوو، تا نىمرۇش ناگۇكى ھەر ھەيە: سووديان لەم ھەلە
وہرنەگرت بۇ رزگار كردنى نەو جولەكانەى لە رىگاوہ بوون بۇ ژوورەكانى گاز.

په ندهگان

نوسمري فرنسى خاتوو شارلوت دلبو گراوېكى سياسى بووه له نوشفيتز . بيركناو باس له بناغه بېنېنهكه دككات كه له جيهانى نوردوگى نازېمگان دؤزرايموه، نوسمرفكه واى لىكردېين كهوا بېچ چاو قوچاندىن چاودېږى نهم جيهانه بكمين و همول بدمين ((كه تېبگهين)) له ههمان كاتدا نهمو زانېنهى نهمو بېشكهشى كردين شارهزابهگانى ((بېچ سوود)) بوون.

هؤفياينهى فرېكرندهكه توندرهوى دادهمزړينى دؤ به دهست خستنى پهندهگان. نهمو وېرانهى له كاتى شمېرى جيهانى دووم رووىدا تا نېستاش له دهرهوى جوارچېوى توانامانه بؤ تېگهېشتن، بؤ شمېرېكه دوو هؤكار همبوون ، له لايهك شمېرېكه سياسى ((لاساى)) بوو، مليونهها كس گيانى له دهستدا. بهلام هؤكارى دروم جياوازه، شتيكى تازه بوو ، شمېرىكى ناپدلوؤزى بوو به شيوهى سمرهكى دؤ به جولهكه بوو و ناماتجهكهنى سرينهوى بابولوزياى بوون بوو له نهوروبادا؛ جولهكه له نهوروبا دوارؤزياى همبوو نهموش پرسيارتېكه به كراومىي دهمينتېهوه بهلام لهوه دنيايېن كهوا كارى وا له مېزوو و گهشمى نهوروبا به شيوهيمكى خراب كرد.

نېمه زؤر له سمر كؤمه لگوؤزى جولهكه دمزانين، ((چؤن)) نهوروبان ماوميهكى زؤر پرسيارتېكى گرنگ بوو بؤ توؤزېنهرهوانان، بهلام پرسيارى ((بؤ)) . بؤ نهمونه 90% منالانى تمهمن له زؤر 15 سالىدا له نهوروبا دهېچ بمرن. نهموش نيمرؤ گرنگه ورك چؤن نهمو كات بؤ قوربانېهكانيش گرنگ بوو. زؤر رؤشنفكرهكان بانگېشهى نهمو دمهكن كهوا همركيز تئناگهن ((بؤ)) . تېگهېشتنى دوارؤزى تهاو بؤ فرېكرندهكه دمهكوؤتته دهرهوى جوارچېوهى توانينى تېگهېشتنى مرؤفاهيتى.

بهلام نكؤليكردى پشواپشتى باش فرېكرندهكه پان باهخ پى نهدانى مهترسى كهورميه بؤ دوارؤزى هاوبهشمان. بهلام نوسم برېموليفى دهلى؛ ((نهمونده ناسان و خؤش نيه نهم بناغهميه بمدكاريه هملدېنهموه (...)) وا له مرؤف دمهكرت به ژانهوه تهماشاي دوور بكرت و نهكرئ بېين و بېيسن؛ دهپتته شهېداى بؤ

مرۆڤ ههتا بمرگري بکات ((مرۆڤ هيوادار بوو کهوا مهسهلهکه رووی نهدابایه، شتمکه تاریک و ناشیرینه، بهلام لهو کاتهوه که فرکردنهکه رووی داوه تا ئیمروش دهیته بهشیک له میراتی ئهوروپا)).

به بۆجوونی میژوونوسی عومهر بارتوق، نهوهیان کاریکی زۆر ترسناکه ((که نهتوانریت هیچ شتج له فرکردن فیریین))، فرکردن ((سمرجهم ناواختهگی و ههموو بۆشایهکان، جاریکیتر بیمانایه))، دهرنهنجام ههموو پرسیارهکان له دهوری دسوورینهوه کهوا پهندهکان هیجه. نهوه بۆجوونیکی بههیزه، فرکردن نهو کونه رهشیه له میژووی جیهانی هاوچهرخ و میژووی ئهوروپا. فرکردن له بهر نهوه روویدا چونکه کهسانی وهک من و تۆ نهخشهی کۆمه لکوژییان داتاشیوه و به چهمند سالی بهردهوام جیبهجییان کرد. دهنوانرا بزاریتر بدزۆرتهوه و دهیاننوانی نهوه نمکهن.

بهبررسیهتی ههر دهکهوئته سههر نهستۆی باوکهکان، مامۆستهیهکان ، سیاستمداران و ههموو نهو گهوارههی منالان فیر دهکهن و نهوانیش له لایهن خۆپانهوه منالان فیرکهن، بزاری چاک ههیه . بهلام تهنیا نهگهر مرۆڤ بیینی و زانی کهوا بزاری خراب بهرهو کیندهزی دهروات.

((له بهر ژماره ترسناکهکانی قوریانهکان نهو تاونانه بی وینهن، مهترسینارتر نهومیه کهوا ژمارههکی زۆر له کهسهکان پهکیان گرتوه بۆ نهتجامدانی.))
بهبرهههکانییان کردوه له سههر توندکاری و تاوان ((.

روبرت نهتش جاکسون ، دادوهر له دادگاکی نورنبرگ.

ئای، نهوانه کهی دهزانن

دهزانن کهوا برسیهتی پرشنگ له چاوان دروست دهکات و تینوههتیش تاریکتری دهکات

ئای، نهوانهکه دهزانن

دهزانن مرۆڤ ههیه دهنوانی بیینی دایکی دهری و گریانی نههیت.

ئای، نهوانه کهی دهزانن، دهزانن کهوا مرۆڤ بهیانیان پهروشه بۆ مردن و ئیوارانیش ئی دهرسیت.

ئای، نهوانه کهی دهزانن

دەزانن رۆژنىڭ لە سائىك درىزترە و چركەمەك لە ژيان درىزترە
ئاي ئەوانىمى كە دەزانن قاچ لە چاۋ ناسكترە و دەمارنىڭ لە قاچ بە ھىزترە و بل
لە پۇلا رھترە.

(.....)

دەزانن، نازار دوايى نىيە و تۇقاندن بىخ سنوورە، ئەو دەزانن
ئىو ئەو دەزانن

شارلوت دلبو

((نىشا ئوكرىيرك وھرىگىراوتتە سەر زامانى سويدى)).

بەسەرھاتە زىندوومگان بەشدارىكردنى راگەياندنە ئە سەر قىركردن.

لە دانوستانى سەرۆك حىزبەگان لە يونيو/حوزىرانى 1997دا پوران پىرشۇن
سەرۆكى حكومت پىشنيارى كرد كەوا كارىكى راگەياندنى بەر فراوان لە سەر
قىركردن بگىرئت بە ناوى بەسەرھاتە زىندوومگان ، مەبەستىش ئەو بوو قىركردن
لە كاتى شەرى دوومى جىهان بگىرئتە خالىكى وھرجەرخان بۇ بابەتى ھاوكارى
مرۆفائەتى و دىموكراسىيەت و بەكسانى لە نىوان ھەموو خەلگدا. لە بەر رۆشنايى
زاتىياري و گىفتوگۆ نىش بۇ دىزائىتى دووبارە كردنەھوى ئەمە بگىرئت. پىئويستە
قىركردن زەنگى ھوشياركردنەھوى بىت كەوا بەردەوام لەبىدات تا ھوشيار بىن
نەھەك رووبىدات نەگەر بەردەوام نەيىن لە سەر گىفتوگۆ ئە سەر دىموكراسى و
بەھا مرۆفائەتىمگان.

دەستپىشخەرمگە بەسەرھاتە زىندوومگان لە سى بەش پىكھاتووە:

. چەلاگى كردن بۇ دەرخستنى ھەلوئىستى سىياسى ھاوبەش لەمەپ حاشاكردن لەو
ھىزانەى قىركردن رەت دەكمنەھوى و پالېشتى ئەو نايدلۆزبانەش دەكمن كە دواى
كوشتنى بە كۆمەن.

– زانیاری بۇ دایک ویباوگان و ھاوالاتیان و دانانی لاپەرمیەك لە سەر ((تۆری ئەنئەنەت)) بۇ زانیاری كۆ كرنەمە لە سەر قێکردن، ناوئیشانی ئەم لاپەرمیەش بەم جۆریە WWW.levandehistoria.org

. ھاوبەشکردنی راگەیاننسی نراستە کراو بۇ خوێندنگان وەك هەلیم. رێكخستنی كۆر بۇ مامۆستایان و كرنەمەى مەئەندى راھێنانی نیشتمانی بۇ توژینەو و ھێربوون لە سەر قێکردن و كۆمەلگۆزى لە زانكۆى ئوبسالا.

ھاوھەتوێستى حیزبەگانى ناو پەرلەمان

قێکردن پەكێكە لە درندەترین تاوان كە دەرھەق بە مرۆڤایەتى كراو، نازیبەگان ملیونەھا مرۆڤیان كوشت، ئیمرو و دەرەكەوئ كەوا ئەم تاوانانە نەگونجاو بوون، گەرچى تەنیا ھەر پەنجا ساڵ بەسەر ئەنجامانی تێپەریبوو.

ئیمەى كە ھەموویان دەخووزین لە كۆمەلگایەكى پەپووست بە بەھاگانى مرۆڤایەتى و دیموكراسى و دابینكرنسى مافەگانى ھەموو لایەك بژیین و رووبەرۆوى ئایداڵۇزى توندروى پەووستین. ناكړئ دەستەوستان پەووستین و ببیین كەوا ھزرى نازیبەت وا گەشە دەكات و چۆن دەتوانین نكۆلى لە تاوانەگانیان بكەین. ئەوھى مێزۆوى لە بىر دەچیتەووە مەترسى بۇ دووبارەبوونەوھى دەكات. ئەوانەى تاوانەگانى نازیبەگانیان ببینوو لە ژيانا ماون. پێووستە بە مردنیاں راستى رووداوگانى پێش پەنجا ساڵ نەمریت. پێووستە نازارەگانیان لە بىر نەچیت. ئەركمان ئەوھى كەوا كۆشش بكەین ئەمە دووبارە نەبیتەووە.

لەبەر رۆشنایى ئەم بناغەپەدا حكومەت دەستپێشخەرى ((بەسەرھاتە زیندووگان)) ئەنجام درا. ئەمەش خۆپیشاندانىكى گەورەپە بۇ زۆر كردنى زانیارى خەلك لە سەر قێکردن.

بەشدارى كرنەكە گەورە بوو، نیشە گرنگەكەش ئەوھ بوو رووستانى حیزبەگانى ناو پەرلەمان ھاوشانى يەك و لە پشت دەست پێشخەرى ((بەسەرھاتە زیندووگان))، من وەك سەرۆكى حكومەتى سوید سەرپەرزم بەوھى ھەفائەبەندىن لە خەباتا دژ بە نازیبەت و لە پیناوى بەھاگانى مرۆڤایەتى.

یوران پیرشۆن - پارتى سۆشیاالیستى دیموكراس.

بېدەنگ بەرامبەر ھرنەكانى سوتاندنى ئوردوكانى ھېرکردنى نازىيەكان راوستام. لە لاي گۆرە كراوہ بە كۆمەلەكان پاش سەر بېرىنەكانى درندانەى شەرى بۆسنە راوستام. پېناسە كرنى كارىگەرەكانى ھېرکردنى بە كۆمەلى سەردەمى ستالىنەم خويۇندەوہ. رەنگە ئەوانە دووبارە بېنەوہ ، ھىتلەرىكى نوى مەرج و پېويست نىە، يان ستالىننىكى تر پەيدا بېتەوہ. بەلام ترسان لە بېنگە دەبېتە ھۆى يەمگىرى نەبوردن، يان رىق مەزن بگىرىت و لە خەلگا بوورۇننىت، نىنجا بازنىە كوشتن پەيدا دەبېتەوہ و فراوان دەبېت، كوشتنى ئەوانەى ناكارىيان جىاوازە، يان ئەوانەى بۇچوونىيان جىاوازە، يان ئەوانەى برواي ئايىنىتريان ھەپە. جولەكە، يان سىي، يان رەش و خەلگىتىر. كوشتنى خەلگىتىر بىس لەبەر ئەوہى جىاوازن لە تۇ.

بۆپە زۆر گرنەگە لە مېزوو ھېرىين ، پېويستە ھەرگىز لە بېر نەكەبن و پېويستە پەندى لىتەرگىرىن. ئەوہى لە زۆر رەوشا ەك كەس و مېللەت و شارستانى جىامان دەكاتەوہ ھەر ئەموش گەشەبوونمان دەولەمەند دەكات و وزى دەداتى. كارى ھاوبەشى توند لە نىوان كەسەكان و مېللەتان و حكومەتان دەبېتە بەرەستى ھېمن لە رووى درندەپەتى بۇ كوشتارىكى تازە.

كارل بىلت . ھارتى پارىزگارن.

ھەموو كەس تاپەتەمەندى خۆى ھەپە و لە بەر جۆرى دىپاى دەبى بەرئەزەوہ پېشوازى لىتەرىت. بىنچىنەكانى كۆمەلگەى دىموكراسى ئەوہى كەوا دەبى كراوہ و سىنگ فراوان بى بەرامبەر كەسانىتە بى گۆئەدانى ئايىن و رەگەز و رۇشنىبرى يان ناسنامەى رەگەزەكەى. بەلام ئەو پېوانەپە ھەتا ھەتايە چەسپاۋ نىە. بۆپە دەبى ھەموو ئەوھەيكە بۇ سەركەوتن و بە دەست ھىنانى راستىەكانى مرۇفەپەتى و دىموكراسىەت بېچىتە پېش. بۆپە رېزگرتن و سىنگ فراوانى بابەتى دارشتنى ياساكان نىن و يان چارەسەرى بەرئەبەردن نىن. ئەو پېوانەنەى كە دەمانەوېت كۆمەلگەى لە سەر نامەزىننىن دەبى لە ناخەوہ ھەلقولاۋ بېت بۇ رېزگرتنى ھەموو كەسنىك. لاسارى دۇ بە كەس لاساپەپە دۇ بە بناغەكانى كۆمەلگەى دىموكراسى مرۇفەپەتى. ھەموو پېوانەكانى مرۇفەپەتى و بەھاكانى كەسپەپەتى بە يەكجارى لە سەردەمى ھتلر و ھېرگىرىندا ورد و خاش گرابوو، دەبى ئەمانە

دووباره نهمیتوه، نهوضه که نیمه‌ی قهرزاري نهوانه کردوه که زهانیان لیکهوتوه، دهج هه‌موو که‌سټیک به جاوی ناده‌میزادی په‌گسان ته‌ماشاً بکرټ، نه‌وهیبه که نیمه‌ی خومان به قهرزاري ده‌زانیان.

نولوف یوهانسون / حیزبی ناوهند

((بویه جاریکیتر)) ده‌لټین، نیمه به‌رامبیر تاوانه‌کانی نازبیه‌کان به‌مش‌کاوین، نینجا جاریکیتر و جاریکی‌تریش پرټسه‌کانی هرکردن، نوردوگا‌کانی گرتن، کومه‌لکوزی روو نه‌داته‌وه، نهوانه دواجار له بؤسنه و روانا رووی‌دا. سهره‌رای نه‌وه‌ی ماویه‌کی زور به سهر له ناو‌چوونی نازییه‌ت گوزهری کردوه، به‌لام هینشتا درن‌دایه‌تی دهرحقیق به جیاوازی بؤ‌چوون له بیرکردنه‌وه له لایهن حکومته دکتاتورم‌کان په‌یره‌وه ده‌کرټ، بویه ده‌جی ههر بلټینه‌وه ((نا بؤ دووباره بوونه‌وه‌یان)) پټش هه‌موو شټیک ده‌جی به‌م گیانه کار بکه‌ین، نه‌گهر درن‌دایه‌تیمان وهرگرت وه‌ک کارټیکی ئاسایی نه‌وه نیمه‌ی وازمان له خه‌بیات له پی‌ناوی مرؤفایه‌تی و پی‌ناوه مرؤفایه‌تیه‌کان هیناوه.

زانین بناغویه و به‌شټیکی زانیی پی‌ویست تاپیه‌ته به دزایه‌تیکردنی سامیه‌ت. میژووه‌کی، خه‌سله‌ته‌کانی و جیهانه نه‌خوشه‌که‌ی، سهره‌رای نه‌وش ده‌بینین پارټیزهرټیکی سویدی دووانی نه‌وه ده‌نات که بؤ‌جی سلا‌وکردن وه‌ک هلتر کرده‌وه‌یه‌کی دوزمنداریه. (له پناهر/ کانونی دووه‌می 1998). به‌شی زوری مؤسیقای سبی ده‌سته‌لات که نیمه‌رؤ له جیهاندا ده‌فرؤشرټ سهر‌چاوه‌یه‌کی سویده. له ای من نه‌وه دوو نه‌ونه‌یه به‌سه بؤ نه‌وه‌ی بلټیم ((به‌سهره‌اته زهندووه‌کان)) کارټیکری گرنگی ده‌بیته.

لارش لیونبورگ حیزبی گهل لیبرال.

بؤ نیمه‌رؤ کارټیکی زنده گرنکه هرکردن به‌بیر به‌پټینه‌وه، ههر لمبهر نه‌وه ناکه‌ساتی همن نکؤلی له رووانی هرکردن ده‌که‌نه‌وه، به‌لکو له‌بهر نه‌وش که گه‌شه‌ی کومه‌لایه‌تی له نه‌ورویای نیمه‌رؤ نه‌وه نیشان ده‌نا که همن‌دئ لیک‌چوون هه‌یه له گهل نه‌وه کاتانه‌ی پټشی وهرگرتنی نازییه‌کان ده‌سته‌لات له نه‌لمان‌یادا.

مرؤفایه‌تی له کاتی شهری دووه‌می جیهان‌کیدا قوریانی گران‌ی باشان زانی و فیژیرو که‌وا نه‌نگزه نابوو‌رییه‌کان، زور بوونی بیکاری و بی‌ناسایی کومه‌لایه‌تی

وهك رابردوو هتزه ناميموكراسيهكان جياوازي رۆشنبيري و رهگمزي دهيينن، خويان به نايدلوژيهاي رهگمزهپرستي چهگدار دهگهن و له هوربانیهك دهگمزين، نهوض بۆ نهوهيه تا همموو كهمووگوريهكاني كه هاتوونته پيش رهوشه كۆمهلاپهتیه خرابهكانيان بخرنه نهستۆي كه له نهنجامي نايمگساني و ناراستيهكان پهيدا بوون.

بيگومان بهخشي زانباري و زانباري دژ به نازيهيت و رهگزهپرستي كاريكي پيوسته، بهلام دهبي هاوشان بي به كردهوي بههتيز و دژ به بيكاري و جياگردنهروي ناوجمنشينهجييهكان و رهوشه كۆمهلاپهتیه خرابهكانيتر.

گودرون شيمان/ حيزبي چهپ

ئيمه دهتئين نازانين نهوه چۆن روويئا، ميژوووهكهمان و نهو كارساتانهي پيش پهنجا سال له نهوروپا روويئا، فپرگدن، روويئا چونكه كهساني وهك من و وهك تۆ بهرگريمان له بهر جياوازي له مافي مرۆف نهكرد. بهرگريمان له مافي نازادي جياوازي له بۆچوون و بپروا نهكرد. بهرگري نهكرا له مافي نازادي جياوازي له بۆچوون و بپروا. ناويته نهبوون دژ به رهگمزهپرستي و دژايهتي بيگانه له كاتي پيوستئا. پيوسته نهه كاره دووباره نهبيتهوه، تيگميشتنى بههاكاني مرۆفايهتي بۆ همموو مرۆفايك پيوستى هاوبهشه، كاريكي زۆر بايمخداره، تيگميشتنى هاوكاري هاوبهشانه له گهئ نهوهكاني داماتوو كاريكي بنچينهبي و پيوسته بۆ كۆمهنگاي ديموكراسى. پيوسته همموومان بهرپرسيابهتي دامعزانلنى كۆمهنگايهكان له سهراشانه كهوا جيگاي هممووماني ئاببيتهوه، كۆمهنگايهك همموو ههست بكهئ هاوبهشن و ههست بكهئ كهوا دهتوانن كاريگهريان ههبي، كۆمهنگايهك ديموكراسى و ناسپاش بهارنيزيت.

ماريان سامويلسن، پارتي ژينگى سهوز.

نهوهي نكوئي له راستيهكاني ميژوووكات نكوئي له خودى خوي دهكات. ناتوانين له شوورهبى مرۆفايهتي و شهرمهزاري مهزن رزگارمان بي كه نازيهكان لى بهرپرسن. بهلام شهركى نهوه نهوانهيه كه ناتوانن له بهريان بكهيين، شهركى همموو خيزانيكه و همموو كهسيكه كه دهوتريت راستيهكان ببينن و پارنيزگاري لى بكات و بۆ نهوهكانيتر بيانگوازپتهوه و پاسهوانيان بكات تا نهشاردپتهوه و

دەستکاری نەكړيڼ، نەمانى مېژوو و بەره‌للايى وپېراني له دوا دېت، ئيمه خويمان به ناسانى هەلەدخە‌لتين كەوا نەومكەمان و سەردەمەكەمان دەتوانى رينگا به خراپەكارى و شيتى بگرئ. بوار بەدەينه هزر ريبەرى و دادمان بگات. هەموو كۆمە‌لگەمەك بەخوازيت رەگەزى هوشيارى هەبېت نەوش هەلوپستىكى ترسناك و ساختمە. پيوپستە هەموومان بوپرين بۆ هەموو كەسيك روون بكەينەوه كەوا كەس بچ گوپدان له رەگەز و ئايين و تەمەن و رەگەز و كەلتووور... هتد بەهەي چەسپاوى هەيه و نابى پيشيل بكرېت. پيوپستە نەمانە له ماڻ و چيشتخانه و شەقام و گۆرەپانەكان و دینارەكان باسيان لئوه بكەين و بە كردهوش پالپشتى بكەين، تەنيا به خەبەتاي هاوشان دۆ بەو هەلسوكەوتانە بوستەن كەوا درۆكان دەپانچولتین، بەوه دەتوانين دارۆز زامەن بكەين.

ئەلف سفنسون، پارتى ديموكراسى مەسيحى

ناونيشانى كەتېبەكە له كەتېبى پېرۆز، يوئيل 1، 2، 3 وەرگراره.

((پېرەكان گوى لوه راگر، ئەي دانيشتوانى هەموو زەوى سەرنج بەد، ئايا وەك ئەمە له رۆزەكانتەن پان له رۆزەكانى باوكتان رووى داوه. بە نەوهكانتەن پلېنەوه و نەوانيش با بە نەوهكانى خۆپانى پلېنەوه و بە نەوهكانى نەوهى تريح))

ستېفان بروشفيك Stéphane Bruchfeld خويندەكارى دكتورا له مېژووى هزر و توپنەوه له مەلەبەندى توپنەوهى كۆچكردن Centrum för invandrings forskning له زانگوى ستۆكۆلم، له بلاوكرارهكانى نەفرەت له ڤرگەردن، ناشيرتكردى نازيمتى نوئ بۆ مېژووى پاش نوشفېتيز Förnekandet av förintelsen. Nynazistisk historie förfalskning efter Auschwitz.

بول. ئا. ليفين Paul. A. Levine دكتور و توپنەوه، له مەلەبەندى توپنەوهكانى ڤره رەگەزكان Centrum för multietnisk forskning له زانگوى نوپسالا. ئەندامى لېژنەى حكومى تايبەت بە سامانى جولهكە بە پەلى پەسپۆر. برونامەى بلاوكرارهى هەيه له ژېر ناونيشانى (له بەره‌للايى تا هەلوپستىكى

کاريگم: دبلوماسيهتي سویدی و قركردن له نیوان 1938-1944 (From indifference to Activism: Swedish Diplomacy and the Holocaust 1938-1944.

2- مافی چاپ بؤ ستيفان بروشفليد و بول ليفين و سهرؤكاهمته و هزيران پارؤزراوه.

نه خسه سازی: نهلسا فولفارت Elsa Wohlfahrt
وینه کان: سانا پوهانسون / بیلریسورس / Sanna Johansson/ Bildresurs

نوسینه وه: لینا نه لین

وینه ی لاهم رگانی 24،32،44،53،57،65 Jakob Wegelius

وهرگتپانی بؤ سویدی: نیفا ئوکرهیری Eva Åkerberg

ماریتا زونابند Marita Zonabend

نه نیتا کارپ Anita Karp

میالوفیتجارت Mia Löwengart

وهرگتپانی بؤ عهرهیی، Ayad Jabbar

وهرگتپانی بؤ کوردی، Sherzad Heini

به ره مهوینان: Invandratidningen

چاپ، چاپخانه ی نورشتت . ستوکهؤلم 1999 Norstedts tryckeri

له سمر کاغزی مونکن کریم چاپکراوه

ؤماره ی جیهانی په گرتووی کتیب)

بلاوکرانه وه: سهرؤکاهمته و هزيران / ستوکهؤلم

کتیبه که له دهست پئشخهری راگهپاندنی ((به سه رها ته زیندوو مگان)) .

له ناوهرؤکی کتیبه که نوسه ره کان بهر پرسن.

دهسته ی کتیبه بهرنامه یه گانی همزگای به خشی ناتور نوک کولتور / یارمه تی

به خشی نه م کتیبه ی داوه.

منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

HOLOKOST

SHERZAD HAINY